

Aleksandr KUPRIN

MOVIIY
YULDUZ

• JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN •

A. Kuznetsov

Aleksandr KUPRIN

MOVIY YULDUZ

Hikoyalar

ZIYO NASHR

Toshkent

2022

UO'K 821.161.1-32
KBK 84(2Ros=Rus)1
K 93

Tahrir hay'ati:

**Naim Karimov, Erkin A'zam, Xurshid Do'stmuhammad,
Suvon Meliyev, Shuhrat Sirojiddinov, Dilmurod Quronov,
Nurboy Jabborov, Uzoq Jo'raqulov, Ulug'bek Hamdamov,
Abdurahmon Jo'rayev**

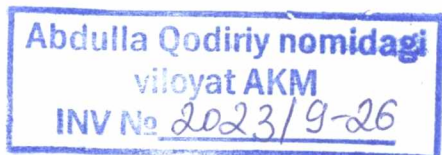
Tarjimon:

Abdunabi ABDULQODIR va b.

Taniqli rus adibi Aleksandr Kuprinning ijodi hamisha kitobxonlarning e'tiborini o'ziga jalb etib kelgan.

Yozuvchi qalamga olgan voqealar, asarlarining o'ziga xosligi, jozibali tili o'quvchini zeriktirmaydi. Kitob sizni o'ylashga, mushohadaga chorlaydi.

Qo'lingizdagi to'plamdan adibning eng sara hikoyalari o'rin olgan.

ISBN 978-9943-8520-1-3

© A. Abdulqodir va b. (tarj.).
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2022.

NASHRIYOTDAN

Biz o'tgan mingyilliklar davomida jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan, uni o'zgartira olgan xalqmiz. Madaniyat, san'at, axloq, falsafa, fan va adabiyot sohasida buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan meros hali-hamon dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari tomonidan e'tirof etilib, o'rganib kelinadi. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Burhoniddin Marg'oniy, Ahmad al-Farg'oniy, Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Bahouddin Naqshband, Abullays Samarqandiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab singari yuzlab ajdodlarimiz borki, biz ularni hech ikkilanmasdan jahon miqyosidagi mutafakkirlar deyishga haqlimiz. Ammo bugungi avlod ularning buyuk shaxsiyati, tarixi, jahonshumul shon-shuhrati bilangina cheklanib qolmasligi lozim. Ajdodlarning madaniy, ma'rifiy, ilmiy, ijtimoiy, adabiy faoliyati, hayot tarziga doimo hushyor nigoh va ibrat ko'zi bilan qarashimiz maqsadga muvofiq. Tarixiy manbalarni sinchiklab o'rganadigan bo'lsak, mutafakkir ajdodlarimiz jahon madaniyati, ilmiy va badiiy tafakkuri bilan doimiy tarzda hamqadam, hamnafas bo'lib kelganlar. Jahonda ro'y berayotgan birorta madaniy-intellektual o'zgarish, biror badiiy tafakkur namunasi bobolarimiz nazaridan chetda qolmagan. Ajdodlarimiz ularni o'qib, uqishar ekan, o'z milliy madaniyatlarini rivojlantirish, jahon xalqlaridan ortda qolmaslikni maqsad qilganlar. Ko'plab xorijiy tillarni bilganlari, xorij mutafakkirlari yozgan asarlarni tarjima qilganlari bu o'rinda qo'l kelgan. Eng muhimi, xorij madaniyati, badiiy-ilmiy tafakkuri namunalariga nisbatan shaxsiy to'xtamlari, xulosalari va tanqidiy nuqtayi nazarlari bo'lgan.

Biz bugun, mamlakatimiz Prezidenti kitobxonlik madaniyatini takomillashtirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan bir paytda, o'tmishda yashab o'tgan buyuk ajdodlarimiz an'anasini izchil davom ettirishimiz, jahon madaniyati, san'ati, adabiyoti namunalari bilan izchil va tizimli tarzda tanishib borishimiz zarurdir.

Xalqimiz ijtimoiy-madaniy hayotidagi mana shunday ulkan ehtiyojni nazarda tutib „Ziyo nashr“ nashriyoti bir xayrli ishga qo'l urishga bel bog'ladi. Ya'ni joriy yildan e'tiboran jahon nasri namunalarining yuz jildligini chop etishga kirishdi.

Mazkur nashrda siz turk, rus, ingliz, italyan, fransuz, nemis, hind, xitoy, arab, eron, yapon, amerika adabiyoti namunalari bilan tanishasiz. Yuz jildlikda Ch. Dikpens, L. N. Tolstoy, A. Dyuma, N. V. Gogol, O. de Balzak, A. P. Chexov, Gi de Mopassan, J. London, G. Flober, M. Sholoxov, G. G. Markes, A. Kuprin, V. Shukshin kabi siz muhtaram o'quvchiga nisbatan tanish yozuvchilar asarlari bilan birga, S. King, U. Folkner, V. Vulf, Mo Yang, Chan May Txyun, V. Losa Mario, T. Bug'ra, Dunder Alp, Dino Buttsati, R. Akutagava, I. Bunin, K. Chandr, Abdul Muis, Y. Zamyatin singari jahon xalqlari tomonidan e'tirof etilgan-u, ammo o'zbek kitobxonlarining aksariyati ilk bor uchrashayotgan yozuvchilar asarlarini o'qishga muyassar bo'lasiz.

Mazkur yuz jildlik jahon nasrining deyarli barcha janrlarini qamrab oladi. Unda siz jahon o'quvchilarini hayratga solib kelayotgan romanlar, qissalar, novella va hikoyalardan bahramandlik hissini tuyasiz.

Tarjimalar ichida Abdulla Qahhor, Zumrad, Odil Rahimiy, Qodir Mirmuhamedov, Vahob Ro'zmatov, Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurovdek mashhur tarjimonlar tomonidan o'girilgan asarlar qatorida umidli yosh tarjimonlar ijod namunalari ham o'rin olgan. Albatta, tarjima asarlar tarkibida rus tili vositasida amalga oshirilganlari ko'proq. Bunda biz tajribali, mahoratli tarjimonlar o'girmalariga bo'lgan ishonch va hurmatni bosh mezon qilib oldik. Shu bilan birga, ingliz, fransuz, nemis, turk, arab, fors tillaridan qilingan original tarjimalarning mutaxassislar tomonidan tan olingan namunalari ham qamrab olishga urindik. Eng muhimi, bu o'rinda badiiy tarjimalar sifati, milliy tilimiz jozibasini qanchalik aks ettirganiga asosiy e'tiborni qaratdik. Yuz jildlikni tayyorlash jarayonida imkon darajasida xalqimiz ma'naviyati va axloqiy mezonlariga muvofiq keladigan asarlarni tanlashga harakat qildik.

Ammo shuni alohida ta'kidlashni istardikki, „Jahon nasri namunalari yuz jildligi“ni chop etish nashriyotimiz uchun ilk tajriba. Shunday bo'lgach, mazkur yirik loyihaning kamchiliklari, maromiga yetmagan jihatlari bo'lishi tabiiy. Bu jarayon muttasil davom etib, tajriba va mahorat, texnik imkoniyatlar oshgan sari kamchiliklar ham bartaraf bo'la borishiga ishonamiz. Va, umid qilamizki, xayrli niyat bilan boshlayotgan ishimizdagi juz'iy kamchiliklarni aziz kitobxonlarimiz ma'zur tutadilar. Muhtaram adabiyotshunoslarimiz, adiblarimiz va adabiyot muallimlarimiz keyingi nashrlarni amalga oshirish jarayonida o'zlarining qimmatli maslahatlarini ayamaydilar degan umiddamiz.

Yaratgan Alloh ishimizni xayrli, ajr-mukofotlarga loyiq, jonajon xalqimiz uchun manfaatli qilsin!

BUYURTMAGA BINOAN

Ilya Platonovich Arefev, mashhur gazeta feletonchisi o'z xonasi bo'ylab asabiylashgandan asabiylashib, kursi suyanchiqlariga surinib, charm divan oldidan Shopengauerning qovog'i soliq byusti turgan javon oldigacha borib-kelmoqda edi. Uning, qartabozlar ta'biri bilan aytganda, „qo'li kelmay qolgandi“. Bosh qotirib o'tirganiga bir necha soatdan oshdi hamki, kallasiga tuzukroq biron gap kelmaydi, yozish uchun tayyorlab qo'yilgan qog'ozida esa olachipor tusdagi soqchixonona oldida turgan soqchi, ko'zlari hayratdan odamnikiga o'xshab katta-katta ochilgan ot yuzining yon tomondan ko'rinishi va qo'lda chizib tashlangan bir necha mushuk tasviri ko'zga tashlanadi. Arefev – tajribali, kekxa gazetachi. Faqatgina yosh shoirlar va muhtarama qis-sanavis xoiimlargina emas, balki „bizning yosh, umidli belletristlarimiz“ ham Ilya Platonovichning „graf Almoviva“ taxallusi ostida g'o'r qalamkashlari har hafta urib chiqadigan „Russkaya pochta“ning payshanbalik sonlarini hayajon bilan kuzatadilar. Uning ixtisosligi faqat ana shu qaqshatqich zarbalardangina iborat emas edi. U xuddi ana shunday osonlik bilan tilla, valuta haqida ham, simvolistlar, Xitoy bilan savdo masalasi, mahalliy amaldorlar haqida ham, yangi drama, marksistlar,

birja, qamoqxonalar-u artezian quduqlari haqida ham, – qisqasi, o'ziniing nozik, professional sezgisi bilan hidini olgan barcha narsalar haqida yoza-verardi. U bugun e'tiborga tushib ulgurmagan, biroq ertaga kunning eng muhim masalasiga aylanishi mumkin bo'lgan mavzuni hammadan oldin ilg'ab olar va shu zahotiyoyq uning achchiq kinoya va o'ta mubolag'ada sayqallangan o'tkir aqli bilan odatiy tarzdagi hodisaning kulgili, qorong'i va xunuk qirralari bo'y ko'rsatadi.

Ilya Platonovich shu kunga qadar kasb qilib olgan ishining hech bir qiyin tomonini ko'rma-gandi. Odatda, biror masalaga shuichaki qiziqishi va o'rganishining o'zi unga kifoya qilar edi. U stolga o'tirarkan, so'zlar o'z-o'zidan quyilib kelishiga ishonchi komil edi; chindan ham jonli, qiziqarli, o'tkir hamda oqilona jummlalar aniq, go'zal satrlar bo'lib qog'ozga sochilardi. U yozgan feletonlarini hatto bosmaxona yugurdagidan tahririyatga berib yuborishi oldidan ham qayta o'qimasdi.

Bugun esa sira tushunib bo'lmaydigan ish so-dir bo'ldi. Bir nomi chiqqan adabiy to'garak bolalar sanatoriysi foydasiga adabiy almanax chop etishga qaror qilibdi. Ular Arefevga almanaxda ham ishtirok etishni taklif qilishdi, yana kishiga yoqadigan ehtirom bilan undan „bilasizmi, iliq-qina, o'quvchini yaxshigina ta'sirlantira oladigan biror narsa“ kutayotganlarini bildirib qo'yishdi... Arefev ularga bajonidil rozilik berdi, keyin, odatdagiday, bu gaplarni unutilib yubordi va nihoyat, kecha unga odob-u nazokat bilan uning hikoyasi sabab ushbu kitobni chop etishni ikki kunga kechiktirishganini eslatib qo'yishdi; u nima qilishni

bilmasdan, so'nggi chorani qo'lladi – o'ta muloyim ohangda hikoyani bugun oqshomdan kechiktirmasligini aytdi.

U kech soat yettida uyga qaytgach, odatdagi-dek, batartib odam harakati bilan siljimali metall reflektorli chiroqni yoqib, chap tomoniga surdi, oldiga bir dasta chiziqli qog'ozni qiyalatib qo'ydi, hatto patqalamni siyohdonga botirib ham oldi – birdan taajjubga tushdi, shunda nima yozishni bilmayotganini sezdi. Keskin, zahar tilli, o'quvchi yuragini kuydirib yuboradigan feleton bo'lgandaku, boshqa gap edi. Bunaqa paytlarda o'ta bozori chaqqon mavzular ham oyoq ostidan chiqardi-qolardi. Mana, masalan, hozir Arefevning oldida „bizning yosh va iste'dodli shoirimiz“ ommaga darsliklardanoq ma'lum-u mashhur bo'lgan Tyutchev she'rlarini maqtanib, o'z asari sifatida taqdim etgan „Литературное приложение“¹

Uning so'nggi soni yotibdi. Yoki Sevastopol no-gironlari uchun uyushtirilgan xayriya spektakli haqidagi mavzu ham yomon emas, chunonchi, yig'ilgan mablag' uch rubl yetti tiyinni tashkil etgani holda, janob havaskorlar izvoshlari hamda ularni „choy“ bilan siylashga uch yuz rubldan ziyod pul sarflangan edi. Lekin, afsuski, har ikkala mavzuda ham o'quvchiga ta'sir etib, uni ko'ngli yarim bolajonlar foydasiga cho'ntak kavlashga undaydigan hech nima yo'q edi.

Shunda Ilya Platonovich ko'nglida ijodkorlik izzat-nafsi qurtdek g'imirlaganini sezdi. Qanday qilib? Nahotki, u, Arefev, pasxaga bag'ishlangan

¹ XIX-XX asr boshlarida Rossiyada chop etiladigan nashr.

shunchaki bir hikoyani yoza olmasa; ayni paytda, odatda, quturgan it va battol izvoshchilar haqidagi ruknni olib boradigan o'ta nochor muxbircha ham bunday bayram oldi asarlarga belgilangan odatiy intiyozlardan tamshangan holda, tahririyatga allaqanday savdogar yoki qo'ng'iroqlarning quvnoq jarangi ostida asta mangu uyquga ketayotgan kampir haqida qoralagan biror narsasini ko'tarib borishga ulgurgandir. Nahotki u, shuncha yillardan buyon o'quvchi qalbida istehzo va g'azabnok kayfiyat uyg'otishga ko'nikib qolib, endi odamlar ko'nglida rahm-shafqat, muruvvat va baxtiyorlik hislarini uyg'ota olish iqtidorini butkul yo'qotgan bo'lsa? Nahot uning iste'dodi ixtisoslashib qolib, ijodkorga xos eng bebaho xususiyat – ko'p qirralilikni yo'qotgan bo'lsa?

Arefev hamon divan qirrasi va buyuk faylasuf byusti orasida asabiy yurmoqda edi, istehzoga to'liq miyasiga esa, xuddi atay qilgandek, o'zi gazetaning payshanba sonidagi feletonlarida ishtiyoq bilan ayovsiz „mazax“ qilgan „ayollar qissalari“dagi bir qolipdagi iboralar kelardi. U deraza oldiga borib, qizib ketgan yuzini ko'zyoshlar kabi yomg'ir tomchilari yuvayotgan muzdek oynaga bosdi. „Knyaz o'zining muhtasham kabinetida u yoqdan bu yoqqa borib kelar, bu uning kayfiyati noxushligidan darak berardi.“ „Sokin may oqshomi. Quyosh alvon nurlarini har tomonga sochgancha botmoqda edi“...

Hikoyani boshdan oyoq ana shunday chuchmal, siyqa iboralar bilan yozib qo'ya qolsa yaxshi bo'larmidi. Hamma narsaga piching bilan qarashdek eski odati Ilya Platonovichni yo'ldan

ura boshladi. Ha, mana bunday boshlasa ham bo'ladi: „Avliyo Stefan minorasida yarim tunda bo'g'iq bong urildi. Ko'rimsiz kulba burchagida baland bo'yli bir odam ko'rindi. Uning yuzi keng yomg'irpo'shi bilan to'silgan edi. Patli shlapasi va beliga qistirig'liq uzun shamshiri uning kiborlar nasabiga mansub ekanidan dalolat berib turardi“.

Biroq Arefev ana shu ahmoqona fikrni miyasidan haydadi-da, yana shinam jihozlangan xonasi bo'ylab betoqat yura boshladi.

– To'xta. Bu masalani bir chekkadan hal qilamiz, – dedi u o'z-o'ziga gapirgancha. – Birinchidan, kitobxonni to'liqlantirishing va ko'nglini yumshatishing uchun, avvalo, o'zing nimadandir to'liqlanishing va ko'ngling yumshashi kerak. Ayollar qissalaridagi yig'loqi, ta'sirchan hikoyalar yakunida keksa polkovniklar bari aybni haddan ortiq o'tkir tamakiga ag'darib, to'kadigan ko'zyoshni sen ham to'kib ko'rishing kerak. „Xonaga o'lik sukunat cho'kdi. Keksa polkovnik o'z hikoyasini tugatdi va tinglovchilarga teskari o'girilgancha, trubkasini kamin panjarasiga urdi, negadir uni juda uzoq qoqdi. Nihoyat, u qaddini rostlab, ko'zlarini artgancha, titroq ovozda dedi: „Padariga qusur! Ammo tamakingiz juda o'tkir ekan, rotmistr!“ – „Bechora Zayraga nima bo'ldi?“ – deb so'radi uzoq jimlikdan so'ng sochlariga sarg'ish atirgul qadalgan xonim. „U o'ldi!“– bo'g'iq javob berdi keksa polkovnik“.

– Jin ursin! Kallamga kelgan narsani qarang, tavba! – koyindi Arefev va yo'lida duch kelgan kursini jahl bilan tepdi. – Bundan chiqadiki, be-

maza so'zlardan boshqa narsa aytolmaydigan latifadagi to'ti bo'libman-qolibman-da. Yo'q, mantiqan fikr qilib, qanday sujetlar bayramoldi bozori chaqqon bo'ladi, shuni xotirjam o'ylab olamiz. Avvalo, albatta, o'zi tashlab ketgan eri huzuriga cherkov qo'ng'irog'i tonggi bong urishi bilan qaytayotgan yengiltabiat xotin. „Revolver uning qo'lidan taraqлагanча polga tushib ketdi. U quchoг'ini katta ochdi, ayol o'zini eri ko'ksiga otdi va ularning lablari uzundan uzoq bo'sada jiplashdi...“ Qisqasi, daf bo'lsin suyuqoyoq xonim!..

Keyin pasxa oqshomi soqchilikda turgan askar mavzusida ham yozish mumkin. „Qamoqxonaning oy yoritib turgan oppoq devorida qandaydir qora ko'lanka paydo bo'ldi. Soqchi odatdagidek tepkini ko'tardi va ko'lankani nishonga oldi. Lekin shu on atrofga ibodatga chorlovchi qo'ng'iroq ovozi taraldi va qurol asta pastga tushdi... Hayajonga limmo-lim ko'krakda chuqur xo'rsish otilib chiqdi“ va hokazo, va hokazo. Yaxshi voqea, eski, ishonchli, sinalgan...Bo'lmaydi!..

Yana nimani yozish mumkin?.. Boyon uyining charog'on derazalariga qarab turgan qizaloqni ko'chada muzlatish fikri ham yomon emas. „Mayin qor yuzida baxtiyor tabassum qotib qolgan go'dakning harakatsiz vujudin asta qoplaganча, pag'alab yog'moqda edi“. Aytmoqchi, bu rojdestvo mavzulariga kiradi-ku – buniyam bir chekkaga surishga to'g'ri keladi.

Ilya Platonovich deraza oldiga bordi va ko'chaga loqayd qaradi. Sokin oydin va iliq kecha; bu oqshomda bari ohista, bir maromda kechayotgandek tuyuladi – o'ychan osmon ham, tobora in-

gichkalashib borayotgan oy o'rog'i ham, akatsiyalarning nozik butoqlari ham, hashamatli zim-ziyo binolarning shakl-shamoyillari ham. Tuyg'un va lanj havoda o'tkinchilar ovozi va ayol kulgisi yoqimli jaranglaydi, hatto faytonlar g'ildiraklari ham qandaydir o'ziga xos, bahoriy taq-tuq qiladi.

Qarshida, ko'chaning narigi tomonidagi katta derazalari oldida juldur kiyimli bir to'p bola uymalashib turardi. Ular katta deraza oynalari ortida peshtaxtaga terib qo'yilgan g'o'la shaklidagi kattakon shirin nonlar, kulchalar, shakarli shirmoylar-u ipga osilgan rang-barang tuxumlardan ko'z uzmasdi. Bu bolalar negadir Ilya Platonovichning g'ashiga tega boshladi.

„Deraza oynasiga burunlarini taqab, yopishib olganlarini qarang. Anavi, qo'ltig'iga qolip qistirib olganini-chi, hoynahoy uni xo'jayini buyurtmachi ofitserning oldiga jo'natgan bo'lsa kerak. U bo'lsa har bir deraza oldida tomoshalab, anqayib yuribdi. Kech qoladi-da – bayram deb kaltak yeydi, keyin gazetada bolalarga hayvonlarcha munosabatda bo'lishayotgani, ularni xo'rlashayotgani haqida xabar paydo bo'ladi. Sen ana shunga munosibsan, shum bola!.. Hm... Darvoqe, mana yaxshigina mavzu. „Rangpar, bemajol bola hashamatli qandolatxonada terib qo'yilgan kulchalarga havas bilan qarab turibdi. Kutilmaganda sahnada tilla halli ko'zoynak taqqan va albatta, qimmatbahotulki terisidan po'stin kiygan sirli janob paydo bo'ladi (muqaddas bayram kunlari bu janob hayratlanarli kuchga ega bo'ladi!) Suhbat boshlandi. Ma'lum bo'ladiki, bolaning „otajoni“ o'lgan, qaddi kamondek bukilgan yuz yashar „bobojoni“

pechdan tushmay yotadi, „onajoni“ o’sal yotibdi, singlisi va hokazo, va hokazo“.

– Men o’sha yoqqa olib bor! – deydi qat’iyat bilan tilla soatli janob va yarim soatdan so’ng ona qarshisida yaxshi vino va eng zo’r doktor yozib bergan dorilar paydo bo’ladi, boboni yormali bo’t-qaga to’ydiradilar, unga issiqqina paxtali beldamcha olib beradilar, behol bola esa „ko’zlari quvonchdan charaqlab“, arzonga tushgan pasxa, kamtargina kulcha va o’ntacha qip-qizil tuxumlar bilan bezatilgan dasturxon atrofida sakrar, tulki terisidan po’stin kiygan janob esa, hatto ismini ham aytmay, stol ustida oltin tanga to’la hamyon qoldirganicha, sezdirmay g’oyib bo’ladi.

Devor ortida soat bo’g’iq, musiqiy, sokin bari-ton¹da to’qqizga bong ura boshladi. Arefevni birdan g’alati, shu paytgacha unga notanish bo’lgan ruhiy horg’inlik va anavi aftodahol bolakaylar, tashlab ketilgan erlar hamda sirli, noma’lum kishilarga nisbatan kuchli nafrat hissi qamrab oldi. U keng charm divanga erinibgina cho’zilib ko’zlarini yumdi.

Bordi-yu, hozir biror kishi Ilya Platonovichni ko’rganda edi, bu tili achchiq feletonchiga, „birovning ustidan kulishni yaxshi ko’radigan janob mazaxchi“ga achinishi turgan gap edi. Uning yuzidan qoni qochdi, birdaniga naq o’n yilga qarib ketgandek bo’ldi, peshonasidagi tashvishli ajinlari yanada chuqurlashdi, yumuq ko’zlari chanoqlariga botdi, lablari atrofidagi tirishlar esa pastga osilib tushdi va bu uning chehrasiga achchiq, jirkanish ifodasini berdi.

¹Pasxa pishiriqlari.

Ammo Ilya Platonovich uxlamayotgan edi. U to'satdan beixtiyor bir-biriga bog'liq yarim uyqu va bedorlik o'rtasidagi lanj holatga tushib qolgan edi. Vaqt o'z ahamiyatini yo'qotdi. Xona devorlari olis zulmatga singib g'arq bo'ldi va Arefev, xuddi haqiqat kabi rangorang, o'zgaruvchan, xayoliy hayotda yashay boshladi.

U o'zini bu hayotda ozg'in, paxmoqsoch, shum bolakay, xaroba shaharchadagi cherkov dyakoni, butxona ruhoniysining o'g'li sifatida ko'rди. Cherkovda nurli tonggi ibodat bo'lmoqda. Butxona xoringing o'ng tomoni havaskorlarga to'la, ulardan protopopning o'g'li, ta'tilga kelgan seminariya talabasi shoshilinch tarzda cherkov xorini tuzgan. Mana, ular xuddi tirik odamlar singari Arefevning ro'parasida turib oldilar. Birinchi tenor¹, pochta idorasining mayda amaldori yonida oq qo'lqoplar tashlab qo'yilgan yap-yangi mundirda, moylangan boshini yaltiratgancha turibdi, undan gul isli odekolon bo'yi anqimoqda. U juda titroq tovushda biroz dimog'i bilan kuylaydi, solo² ijro etayotganda esa beparvo devorga suykaladi, oyoqlarini betakalluflik bilan chalishtiradi, boshini orqaga tashlaydi-da, ruhsiz ko'zlarini yumadi. Regent³ – ozg'in, baland bo'yli va salobatli odam, – juda uzun surtukda, hammani qoyil qoldirib, ravon harakatlar bilan dirijyorlik qiladi. Kamerton⁴ni ikki barmog'i bilan tutib, boshqa barmoqlarini nazokat ila bukkanicha, onda-sonda chap qo'lini

¹Tenor – eng baland erkaklar ovozi.

²Solo – yakka ovoz yoki soz uchun yozilgan musiqa asari.

³Cherkov xori dirijjori

⁴Dirijjor tayoqchasi.

ogohlantirish va to'xtatish ishorasi bilan oldinga cho'zadi; nafasat bilan chiroyli bukilgan o'ng qo'lini nozik joylarda astagina, ko'z ilg'ar-ilg'amas tarzda qimirlatadi; shunda qoshlari tepaga ko'tariladi, yuzida borgan sari hayrat, qo'rquv va mehr ifodalari aks etadi. Lekin forte¹ talab qilinadigan o'rinlarda u ikkala qo'lini keng yoyib, ohista silkitadi, boshini silkib, butun gavdasi bilan qimirlaydi va tahdid bilan burnini jiyirib, qoshini chimiradi. Ko'pas-savdogar o'g'li Nozdrunov, xo'ppasemiz, qip-qizil bo'yinbog'i bo'ynigacha chiqib ketgan avzoyda regentga shunday baqrayib va diqqat bilan qaraydiki, azbaroyi zo'r berib qaraganidan butunlay oldinga enkayib oladi. Ko'pas o'g'lining mutlaqo eshitish qobiliyati yo'q, lekin u, protopopning o'g'li aytmoqchi, „noyob ovoz“ga ega, shuning uchun undan, „taran“² singari eng qu-loqni qomatga keltiradigan o'rinlarda foydalanadi. Shunday joy kelganda dirijor „noyob bas“ga o'giriladi, unga ko'zlarini olaytirgancha, kamertonli qo'lini uzuq-uzuq, xuddi birovga qilich sanchayotgandek harakatlantirib, u tomonga cho'zadi. Shunda Nozdrunov qip-qizarib ketadi, peshonasidagi tomirlari bo'rtib, lablari titrab, shunday o'kiradiki, butun xor ovozidan bir zumga cho'kib ketadi.

Ilyushka birinchi qatorda turadi. U baxtiyorlik va itoatkorlik ifodalari limmo-lim ko'zlarini regentning yuzidan olmaydi, tobora cherkovni to'ldirib borayotgan, nazarida yuqoridan son-sanoqsiz

¹Musiqaning kuchli chalinadigan qismi.

²Qal'a darvozalarini buzish uchun ishlatiladigan uchli yo'g'och qurol.

boshlar, yoniq chiroqlar, quvonchdan shodumon boʻlgan, bir xilda koʻrinayotgan yuzlarga qarashga deyarli vaqti ham boʻlmaydi.

Ibodot tugaydi. Pop va uning ortidan yoʻl olgan xor ham cherkov panjarasiga qatorasiga tizib qoʻyilgan kulchalarni poklash uchun chiqadi. Tashqariga chiqayotgan bari odamlarni yorqin, koʻzni qamashtiruvchi bahor tongi qoʻqqisdan quvonch bilan qarshi oladi. Moviy osmon, sabza maysalar, daraxtlarning xushboʻy kurtaklari, qabristondagi qargʻalarning asabiy qagʻillashlari – bularning barchasi Ilyushkada charchoqdan soʻnib borayotgan bayram kayfiyatini qayta qoʻzgʻaydi. U qoʻngʻiroqlarning quvnoq jarangi orasidan begona ovozlarni arang ajratar, baland ovozda xor bilan birga kuylar, ayni paytda olomon unga qarayotganini sezgani uchun yuzida xuddi mushkul, jiddiy va muhim vazifani bajarayotgan odamniki kabi tashvishli ifodani koʻrsatmoqchi boʻlardi.

Ertasi kuni albatta qoʻngʻiroqxonaga borib, qoʻngʻiroq chalish kerak edi. Qadimiy, eski taomilga koʻra, dastlabki uch kunda hammaga qoʻngʻiroq chalish uchun ruxsat beriladi, axir busiz pasxa pasxa boʻlarmidi. Qoʻngʻiroqxonaga olib chiquvchi zinalar qorongʻi, chang bosgan va shunday tikki, hatto yuqoriga chiqib olgach ham Ilyushkaning oyogʻi qaltirab ketadi. Muzlab qolgan barmoqlari bilan panjarani tutib, unga yopishganча pastga qaraydi. Vuy, qoʻrqinchliligini, yana gashtli ham! Uylar qutiday jajji-jajji va yap-yangi ham juda gʻaroyib koʻrinadi. Oyoqlari ostida jarqaldirgʻochlar baland ovozda chagʻillaydilar, havoda aylanib uchadilar, hurkkan kaptarlar qanotlarini

Abdulla Qodiriy nomidagi

viloyat AKM,

INV № 2023/9-26

yaltiratganlaricha aylanib osmonga parvoz qiladi. Butun qo'ng'iroqxonada uzluksiz jarang-jurung ovozlardan shunday larzaga keladiki, baqirsang ham o'z ovozingni o'zing eshitolmaysan. Bu hissiyotlar shunday g'alati, ajoyib, shunday yuragingni chulg'ab oladiki, qo'ng'iroqxonada kim qo'ng'iroq chalyapti, kim xursandchilikdan gul-gul yonyapti, kim kulyapti, bu moviy osmonmi yoki zavq-shavqdan, ko'ksi to'la hayratdan sarmast bo'lgan go'dak qalbimi, bilib bo'lmaydi.

Divanda yotgan rangpar, qarimsiq yuzli odam zaifona kulimsiraydi. Endi u yosh qalamkashlar kushandasi, o'taketgan mazaxchi, jamiyat manfaatlari va bemor bo'lgan shaharning shahvoniy hirs-ehtiroslari qozonida o'z hayotini nafrat va jirkanch tuyg'ulari bilan qovurayotgan Ilya Platonovich Arefev emas edi. U endi – o'zining qudratli hayvonsimon turmushidagi bari his-hayajonlarini ochko'zlik bilan yutib yuboruvchi quvnoq, beg'am, shum ko'cha bolasi dyakon o'g'li Ilyushka edi. Shunda Arefev bir necha daqiqaga vujudida shunday soflik, pokizalik va tiniqlikni his qildiki, go'yo kimdir ko'rinmas qo'llarini siypab, ko'ng'lida qurum bosib yotgan nafrat, hasad, bezovta va qonmagan izzattalablik, hayotdan bezish va dilgirlikni mehr bilan muloyimgina sidirib tashlagandek bo'ldi. Shunda unga, Ilyushka bilan birga, nazarida har nafasi sayin butun ranglar olami, turli tovushlar va hislar olami, hamisha yangi, hamisha maftunkor va nihoyasiz rang-barang bayram olami bostirib kirgandek bo'ldi.

Ana shu ajoyib, serquyosh kunlar ko'z oldidan bir-bir o'ta boshladi. Xayolida boshqa man-

zaralar birin-sirin ulanib ketdi, ular borgan sayin g'aminglashib bordi – ko'ksidan g'ubori ketmagan dog'lar, biror muvaffaqayatga erishish uchun asta-sekin ma'naviy qashshoqlashishga qarshi kechgan ayovsiz kurashlarning uzoq tarixi ko'z o'ngida namoyon bo'ldi. Ana shu beshafqat xotira Arefev hamisha eslashdan bezib, yuragi orqaga tortadigan, cho'chiydigan o'sha olis pasxa oqshomini ham yodga soldi.

O, bularning barini u aniq-tiniq eslaydi. Mana Ilya Platonovich o'zining ilk katta hikoyasi uchun gonorar olayotgan tahririyat idorasi. Muharrir, keksa, tund odam, gazeta ishlarining piri, yangi xodim qiyofasida gazetaga katta, o'ziga xos yangi kuch kirib kelayotganini anglab yetdi. U hozirgina o'z kabinetida Arefevga navozish bilan qo'lini uzoq siqib turdi va nihoyat,– tahririyat tarixida ko'rilmagan iltifot! – betakalluf do'stona ohangda shunday dedi:

– Hikoyangiz ertaga ketadi. Sizga pul kerak bo'lsa, marhamat uyalmang. Agar istasangiz, biz sizga korrektura tobog'i bo'yicha gonorar berishimiz ham mumkin.

Istaganda qandoq! Hozirgina Arefevning o'zi ham „uch rubl avans berib turasizmi“, deb so'ramoqchi bo'lib turuvdi-da. U yoqda, ijara kulbada uni turli-tuman faqirlarga to'lgan uy chordog'i desayam bo'ladigan xonasida yuraklarini hovuchlab, qo'lida go'dagi bilan bir ayol kutib o'tiribdi. Ular o'sha xonada, qorong'ida, kerosin sotib olishga ham pullari yo'q o'tiribdilar, bugun ertalab tushlikka yegulik uchun yakka-yu yagona kulrang jun ro'molni sotdilar, u yoqda ijarador uy

egalari, xizmatkorlar bor, u yoqda qashshoqlik va qahr-g'azab hukmron. Arefev qaltiragan qo'llari bilan talonga imzo qo'yayotganida kaltabaqay, semiz, o'ziga bino qo'ygan va doimo nimadandir norozi qariya-kassir ranjigan to'tidek, ustiga bir to'p kumush tanga qo'yilgan bir dasta qog'oz pulni u tomon surib qo'yadi.

Ha, bu Ilya Platonovichning hayotidagi omadsizlikda, ochlikda o'tgan, dars berishlar, yozish ishlari, kechki mashg'ulot o'tkazishlar kabi tasodifiy o'ljalarni shiddat bilan tutishdan iborat bo'lgan og'ir davr edi. Lekin nima uchun ular xotini ikkalasi ana shu mashaqqatli qismatlarini shunday tetiklik, iroda bilan, noroziliklarsiz, bir-birlariga achchiq-tiziq ginalar qilmasdan, hatto taqdir ustidan mag'rurona kulib, bu qiyinchiliklarni shunday istehzo bilan qabul qila olishdi? Nega keyin, taqdir nihoyat ularga marhamat ko'rsatganida, Arefev shuhrat qozonib, to'kin, farovon yashay boshlaganlarida – nega ularning ko'ngil dunyolari misli ko'pikdek parchalanib ketdi? Balki, farzandi nobud bo'lgach, ularni birlashtirib turgan o'sha og'riqli, biroq mustahkam rishta uzilgandir.

O'zi ana shu bolasi g'alati va ma'yus edi. Go'dakka onasi qornidaligidayoq g'aribona qashshoq hayotning nuqsi urganga, bolaga o'z ta'sirini o'tkazganga o'xshardi. Bola bir yoshga to'lgach, o'sishdan to'xtadi. Faqatgina uning kattakon, xuddi qandaydir rangsiz, badbo'y suv to'ldirilganga o'xshagan po'kak kallasi o'smoqda edi; lekin bola tanasi hamon nochor va ojizligicha qolgan, qurigan shox-butoqchalardek ingichka qo'l-oyoqlari rivojlanmay, shalvirab turardi. Bolaning faqatgi-

na ko'zlari boshqacha edi, katta-katta, yuvosh va ma'yus bu ko'zlarning rangi shunday ajoyib ediki, bu rang, Heyne aytmoqchi, na odamlarda, na hayvonlarda uchrar, bu rangni ba'zi-ba'zida faqat gullarda uchratish mumkin edi, xolos. Bir umr harakatsizlikka mahkum etilgan bu bola o'ziga hamroh bu dardlarga g'ayritabiiy bir sabr bilan bardosh berardi. Doimo jiddiy, o'ychan bu go'dakning suyib gapiradigan gaplari xudo, farishtalar, o'liklar, dafn marosimlari va qabristonlar haqida bo'lardi. U yaqin-orada o'lishini aniq bilar va hech qachon kulmasdi.

Oh, Ilya Platonovich o'sha pasxa oqshomini shunday azob, iztirob bilan esga oladiki... o'shanda qo'lida qog'oz xalta va xaltachalarning ko'pligidan eshikni tirsagi bilan ochishiga to'g'ri kelgandi. Uning orqasidan og'zi moylangani uchun marhamatli, iltifotli, tirjayib turgan hovli farroshi Arefev aravadan tushirolmagan unlarni ko'tarib kelmoqda edi.

To'rtinchi qavatdagi hujrada ana shu pasxa oqshomi shunday shodon o'tdiki... Uchta shamni ikkiga bo'lib, oltita qilib yoqdilar – uy hashamatli, charog'on bo'lib ketdi. Benzinkada (ilgari buni orzu ham qilmasdilar) tayyor to'qmoqlangan go'shtli kotletlar qovurilmoqda, uning yonida haqiqiy „kofe mokko“ qaynamoqda edi. Dasturxonda kattalar uchun katta, bolakay uchun esa kichkina kulcha va shirinliklar turardi. Ilya Platonovich joyida o'tirolmadi. U Grishaning oldida ayiqqa o'xshab to'rt oyoqlab yurdi, qurbaqa bo'lib sakradi, qopag'on itga o'xshab irillab, bolaning issiq ko'kragini tishlamoqchi bo'lib o'ynashdi. U

hali his qilib ulgurmagan to'qlik, mehr tafti va farovonlik tuyg'usidan, ayniqsa, dastlabki adabiy yutug'idan sarmast edi, bu muvafaqqiyatning og'uli achchiq lazzatini o'z tanasida o'tkazmagan odam tasavvur ham qilolmaydi.

O'sha oqshom hatto Grisha ham o'zining qisqa kechirgan umrida ilk bora jilmaydi. U qog'ozdan yasalgan farishtaga qo'lini cho'zganicha, yorug' tabassumdan chehrasi nogahoniy go'zallashib pichirladi:

– Farishta! Farishta!

E xudo, ular qani, qayoqda? Arefev xotinini bundan uch yil ilgari Nitssada juda kibor va kek-sayib qolgan, bo'g'inlari og'rigan qandaydir bir bemor qariya bilan birga ko'rgandi. Grishani esa o'zi baxtiyorlik bilan chorlagan farishtalar birga olib ketdilar.

Ilya Platonovich xuddi birov irg'itib yuborgan-dek divandan sapchib turdi. Uning yuzi ko'zyoshlardan ho'l bo'lib ketgandi, biroq bundan uyalmadi, chunki ko'zyoshlar unga bir necha daqiqagina anchadan buyon his qilinmagan, inson yuragini poklaydigan va yumshatadigan teran dard-alam hissini baxsh etgan edi. Xonada u yoqdan bu yoqqa yurarkan, derazadan qaradi. Juldur bolalar qandolatxona derazalari oldida hamon to'planib, sovqotgan oyoqlari bilan yer tepib turardilar. U boyagina „ozib-to'zib ketgan bolakaylar“ va „tilla ko'zoynakli sirli janoblar“ us-tidan g'azab bilan zaharxanda qilganini esladi. Arefev hozir ularga qarab turib, yuragida jirkani-sh emas, balki osoyishta, otalarcha mehrga to'la shafqat-muruvvatni his qildi.

„Biz hammamiz,– xayolidan kechdi uning,– u yoki bu tomonlama qashshoq, oriq, tashlandiq bolalarmiz, agar biz sirli oliyjanob kishilarning borligiga ishonchimizni yo‘qotsak, hayot qanday dahshatli kechgan bo‘lardi!“

Shunda uning tasavvurida chordoqlarda muzlab qolgan, zax yerto‘lalarda sovuqdan qaltirayotgan, ko‘chalarda „Iso haqqi hurmati“ni aytib, bezor qilib, yo‘lovchilar ortidan yugurgan yalangoyoq bolalar sharpalari gavdalandi, hayotdan bezgan kattalar ana shu sof qalblar ortiga o‘z ayblarini to‘nkaydilar, qilgan xatolari, bir umr aldanib yashaganliklarini yashiradilar, ana shular oqibati o‘laroq, hali gapirishni eplar-eplamas qizaloqlar fahsh, ifloslik, oldi-sotdi buyumiga aylanadilar, hali voyaga yetmay turib bolalar jinoyatga qo‘l uradilar; oxir-oqibat manglayi qora mayib-majruhlar ham, bukrilar, raxitlar, jinnilar, tutqanoqlar, beshikdanoq irsiy kasalliklarga chalingan ham shu bolalar bo‘ladi. Shunda Ilya Platonovichning quloqlari ostida barcha zamonlar va xalqlarning aqli, donishmandligini o‘z salohiyatida mujassam etgan Sakya Muni¹ing ulug‘vor hikmati yangradi: „Kimda-kim bir go‘dak ko‘zyoshini artsa va uning yuzida tabassum uyg‘ota olsa, marhamatli, ulug‘ Budda nazdida, o‘sha kishi muhtasham ibodatxona bino etgan zotdan ham a‘loroqdir“.

Ilya Platonovich, mana, ikki soatdan buyon stoldan turmay ishlamoqda, uning qalami ostidan odatdagiday aniq, ravon satrlar to‘kilmogda edi. U

¹Sakya Muni – Budda nomlaridan biri.

„Go‘dak tabassumi“ deb nomlangan bu maqolani qanday yakunlashni o‘zi ham bilmaydi, lekin boshidagi sochlari osti yoqimli jimirlayotganini, yelkasiga esa unutilayozgan ilhom titrog‘i yugurganini his qiladi. Hamon uning ko‘z oldida favqulodda quvonchli tabassumdan yorishib ketgan bola chehrasi namoyon bo‘lib turardi.

*Rus tilidan
Nilufar HAYITALIYEVA tarjimasi*

PAGANINI SKRIPKASI

Venetsiyalik buyuk skripkachi va bastakor Nikkolo Paganini sehrli skripka evaziga Iblisga iymonini sotganligi haqidagi rivoyatni kim ham bilmaydi? Hattoki hamma narsadan shubhalanuvchi, dahriy va hajvchi bo'lgan atoqli shoir Henrix Heyne ham bu afsonaga ishongan. Lekin bu kelishuvda kim yutib chiqqanligi – insonmi yoki uning dushmanimi – bu hech kimsaga ayon emas. Vengriyadagi ko'chmanchi lo'lilar orasida bir g'alati rivoyat yuradi. Bunga ishonasizmi yo'qmi – o'zingizga havola.

Taqdir yosh Nikkologa o'ta shafqatsizlik qildi. O'sha yili u qarzlaridan, omadsizlikdan va yuzlab mayda-chuyda ko'ngilsizliklardan qochib, Venetsiyadan Venaga yo'l oldi. Bu yerda u to'yima-to'y izg'ib, huvullagan qahvaxonalarda arzimas choychaqaga skripkasini chalib yurdi. Juldurvoqi kiyimlari tufayli durustroq mehmonxonalarga uni qo'yishmasdi.

Ayniqsa, 21-oktabr uning uchun eng og'ir va mushkul kun bo'ldi. O'sha kuni ertalabdan qor aralash yomg'ir yog'di. Ilma-teshik boshmoqlari shaloplab, har qadamda loy sachratib borardi, o'zi esa botqoqdan chiqqan kuchukdek boshdan oyoq ivib ketgandi.

Kechga tomon shahar havosi yanada xiralashib, allaqanday mudhish tun boshlandi. Unda bunda fonuslar yomg'ir tomchilarini yoritib xira nur sochardi.

Bunday rutubatli kunlarda inson o'z qalbini hammaga ham ochavermaydi, o'zganing qayg'u-hasratiga hamdard bo'lavermaydi. Bunday paytlarda qashshoq odam sovuq, ochlik va yolg'izlikni boshqalardan ko'ra ko'proq his qiladi.

Kun bo'yi Paganini sariq chaqa ham ishlab topmadi. Kechqurun allamahol bo'lganda bir misgar chala qolgan, tamaki kuli tushgan pivoni unga uzatdi. Boshqa bir joyda esa shirakayf talaba uchta mayda chaqani unga uloqtirar ekan:

– Bu senga choychaqa, faqat chalishni bas qill – dedi.

Zarda bilan berilgan bu sadaqangi Paganini qo'liga olarkan: „Mayli! Mashhur bo'lganimdan so'ng sadaqa berganingni esimga solarsan!“ deb tishlarini g'ijirlatib qo'ydi. Shuni aytish kerakki, taqdir boshiga qancha balolar yog'dirmasin, Paganini o'zining daho ekanligiga sira shubha qilmasdi. „Durustgina kiyim-kechak, qulay sharoit va tuzukroq skripkam bo'lsa men dunyoni hayratga solardim!“ deb o'ylardi u. So'nggi qahvaxonada ham uni ko'chaga haydashdi. U har qadam bosganda ko'lmak hosil bo'lardi.

Uchta chaqaga kichkina bir bo'lak oq non sotib oldi va yo'l-yo'lakay ishtahasiz kavshanib bordi. Baland chordoqdagi katalakday xonasiga bazo'r ko'tarilarkan, umidsizlikka tushib, g'amgin qalbi g'azabga to'ldi. Namiqqan ayanchli skripkasini

bir tepib burchakka tiqdi va ko'kragiga mushtlab, ayanch bilan baqirdi.

– Iblis! Iblis! Agar sen kaltafahm xotinlar o'ylab topgan afsona emas, haqiqatan ham bor bo'lsang, hoziroq huzurimga kel! Mag'rur insonning mag'rur qalbi ijodkor daho bilan birga arzonga sotiladi. Kela qolsang-chi! Aks holda o'zini osgan bir kambag'aldan senga qanday naf tegadi?

Shu ondayoq Iblis paydo bo'ldi. Oltinugurt tutuniga chulg'anib, juft oyoqli sassiq taka ko'rinishida emas, balki kamtarona kekxa ishboshi yoki notariusdek kiyingan, kulrang pokiza kamzuli jimjimador sariq to'r bilan bezatilgan kiyimda paydo bo'ldi. U siyohdon, g'oz patidan ishlangan ruchka va shartnomalar daftarini ham qo'lida tutgan edi, ularni shoshmasdan, jiddiy tarzda cho'ltoq stolga yoyib qo'ydi. Moychiroq atrofni yoritdi.

– Ko'rib turganingizdek, yigitcha,– deya xotirjamlik bilan gap boshladi Iblis,– shovqin-suronsiz, masxarabozlik qilmasdan, do'zaxni eslatuvchi kiyimlarsiz darhol yetib keldim. Sizdan qon bilan yozilgan tilxat ham talab qilmayman.

O'rta asrlardan qolgan bunday ahmoqona yasma mashmashalarga berilib o'tirmaymiz. Bizning asrimiz – xushmuomalalik, oddiy hisob-kitob asri. Yashirib o'tirmayman. Biz shaytonlarga soddadil aldovlardan ko'ra halollik bilan xizmat qilish qulayroq va foydaliroqdir. Shuning uchun bu kelishuvimizda men faqat xaridor sifatida, kerak bo'lsa himoyachi sifatidagina qatnashayotganimga hayron bo'lmang. Shunday ekan, iymoningiz evaziga nimani xohlardingiz?

– Pul! Oltin! Umrbod behisob oltin!

– Mana, koʻrdingizmi? Huquqiy maslahatim ham kerak boʻlib qoldi. Bu istaklarni har qanday esi past, shalpanquloq yigitcha ham aytgan boʻlardi. Shon-shuhrat borasida nima deya olasiz?

– Buning yoʻli oson! Shon-shuhratni pulga ham sotib olish mumkin. Buning uchun ziqnalik qilinmasa boʻldi.

– Yoʻq, doʻstim, shoshqaloqlik qilyapsiz. Oltin bilan faqat tilyogʻlamachilarnigina sotib olish mumkin. Bu bilan siz atrofingizdagi xushomadgoʻy va laganbardorlardan nariga oʻtolmaysiz. Yaxshisi, menga boshqa biror narsa haqida aytting. Masalan, sevgi haqida.

– Jin ursin! Axir sevgini boshqa narsalardan koʻra osonroq sotib olish mumkin!

– Har qanday sevginimi? Siz shunday deb oʻylaysizmi? Bekorga, bekorga shunday deb oʻylayapsiz, yosh doʻstim Nikkolo! Agar shunday boʻlganda edi, yer yuzi allaqachon butunlay va abadiyan Iblis ixtiyoriga oʻtgan boʻlardi. Biz esa tekin ovqatdan semirib, yalqov, dangasa boʻlib qolardik. Xohlasangiz judayam maxfiy bir sirni – nima sababdan Iblis dunyoda eng baxtsiz ekanligini sizga aytaymi? Chunki u bor vujudi bilan sevishni istaydi, lekin uddasidan chiqa olmaydi... Yoʻq, yigitcha, agar har ikkalamiz uchun ham foydali boʻlgan kelishuvga koʻnsangiz, oʻsha dastlabki kamtarona shartlaringizda qoling: durustgina kiyim-kechak, qulay sharoit va tuzukroq skripka.

Paganini bir necha daqiqa oʻyladi va jurʼatsizlik bilan dedi:

– Men oʻz ahdimdan qaytmayman. Siz haqsiz, janob mutasaddi. Lekin shoshqaloqlik qilib aba-

diy azob-uqubatga mahkum qilingan iymonimni arzon bahoga sotmayapmanmi?..

Iblis engashib stol ostidan ho'kiz terisidan ishlangan g'ilofni oldi va ehtiyotkorlik bilan Paganiniga uzatdi.

– Skripkani o'zingiz ko'rishingiz va chalishingiz ham mumkin. Bu – tekinga.

Paganini ehtirom bilan tilla suvi yugurtirilgan bronza ilgakni yechib, g'ilofdan uch qavat choyshabga o'ralgan asbobni oldi: yumshoq teri, du-xoba va ipak choyshablarni stolga yoydi va nihoyat sirli asboblarni, go'yo butun go'zalligi bilan yalang'och ayolning adl qomatini eslatadigan shakl-shamoyildagi skripka ko'rindi. Bu – kichkina boshchasini ko'tarib turgan, uzun bo'yniga tutashgan yassi yelkasi silliqqina nozik beliga tutashib, baquvvat soniga mayinlik bilan uyg'unlashgan ayol qiyofasidagi skripka edi.

– Bu Stradivari emas, – deya zavq bilan xitob qildi Paganini, – bu hatto Amati ham, Gvarneri ham, Gvadanani ham emas! Bu mukammal skripka, bundan ortig'i inson qo'lidan kelmaydi ham! Demak, siz menga biroz chalishga ruxsat berasiz-a?

– Ha, marhamat, – erinibgina, istar-istamas ohangda dedi Iblis, – Men sizga aytgandim-ku.

Skripka torlari sozlangan, kamonchasi yetarli darajada mumlangan edi.

Paganini alangali ehtiros bilan chalar ekan, kuy shu darajada yangradiki, qashshoqlikdagi bechorahol ahvoli yashirin iste'dodini yuzaga chiqarmaganligini o'zi ham tushundi.

U xursand holda dedi:

– Sohib, xizmatigingizga tayyorman va menga bergan maslahatingiz uchun sizga minnatdorchi-lik izhor qilaman. Lekin, agar sizga og‘ir botmasa, ayting-chi – nima sababdan ma‘yus tortib qoldingiz, xafa bo‘ldingiz – mendan xafa bo‘ldingizmi?

– To‘g‘risini aytsam, – dedi Iblis, o‘rnidan turar ekan, – iste‘dodingiz men kutgandan ham ko‘ra cheksizroq ekanligi meni biroz xafa qildi. Lekin aytilgan so‘z – otilgan o‘q, so‘zimning ustidan chiqaman. Skripka sizniki, umrbod egalik qiling. Mana sizga kichkina xaltachada oltin – bu hozirchalikka, ertaga huzuringizga saroy a‘yonlari kiyimlarini tikuvchi va venalik eng usta sartarosh keladi. Ertasiga esa arsegersogning shaxsan o‘zi uyushtirgan tantanali musiqa tanlovi o‘tkaziladi, o‘shanda qatnashasiz. Endi, marhamat qilib, mana bu sahifadagi shartnomaga imzo cheking. Ha, mana shunday. Yaxshi. Rahmat, ko‘rishguncha xayr, yaxshi yigit.

– Ko‘rishguncha? – ayyorlik bilan so‘radi venetsiyalik Paganini.

– Unisini bilmadim, – quruqqina javob berdi Iblis. – O‘ylaymanki, sizga ajratilgan muddat tamom bo‘lguncha, undan oldin emas. Siz mendan uzoq umr so‘ramadingiz, shekilli?.. Maqtovimni qabul qiling, maestro!

Iblis skripkachini hech bir aldamagandi. Hamma voqea rejadagidek amalga oshdi. Musiqa tanlovidan so‘ng toj-taxt vorisi – valiahd oldida Paganini obro‘si ko‘klarga ko‘tarildi, ko‘zlarni qamashtirdi va hozirgi kunlargacha kamaygani yo‘q. Ammo Nikkolo Paganini dunyoda eng baxtsiz odam bo‘lib qoldi.

Qondirilmagan ehtiroslar, shuhratparastlikka o'chlik, pulga telbalarcha ochko'zlik, shu bilan birga jirkanch va pastkash xasislik: nafaqat o'tmish va o'z davrining yetuk skripkachilariga, balki, kelajakdagi buyuk skripkachilarga nisbatan ham yengib bo'lmaz hasad uning iymonini zaharlab, kulga aylantirdi. U o'zi to'qigan musiqa asarlarini notalarga joylarkan, shu darajada chalkashtirib, topishmoqqa aylantirib ifodaladiki, uni o'zidan boshqa kimsa angalay olmasdi. Lekin u san'atining shu darajada cheksizligi vaqti kelib uning o'rniga o'zidan ham zo'rroq musiqachi kelishiga, uning iblisona topishmoqlaridan ham go'zalroq va osonroq tarzda undan ham o'tib ketishiga aqli yetardi. U kelajakka mana shunday oldindan nafrat va hasad bilan qarardi.

Puli oshib-toshib ketganiga qaramay, u ko'chada ketayotib qog'ozlarnimi-yey, arqon bo'laklarini-yey, axlatnimi-yey terib yurar, bir kunlik ovqati bir talerdan ham oshmasdi. Uning g'ayritabiiy san'atidan zavqlangan qanchadan qancha go'zal ayollar unga muntazir bo'lib, o'zini, qalбини, taqdirini, borlig'ini baxshida qilganlarida ham, ular mening oltinlarimni egallash niyatida kelgan, degan xayolda ulardan nafratlanib, yuz o'girardi.

Eri davlat majlisi raisi bo'lgan, o'z boyligi, shon-shuhrati, sevgisidan voz kechib, ajralish sharmandaligini ham bo'yniga olgan, unga mush-toq bo'lgan aslzoda xonimning ham sevgisini rad etib, oldiga bir nechta chaqa tashlab: „Shu uch tangani eringizga berib qo'ying. Ularni menga bir zamonlar boshqa skripka chalmaslik sharti bilan bergandi. Sizni esa bu yerdan ketishingizni ilti-

mos qilaman, hozir men mashg'ulot bilan bandman“ deya haydadi.

Qanchadan qancha haqiqiy do'stlari, qadriga yetgan muxlislarini: „Sen mening boyligim va shuhratingga sherik bo'lish uchun ortimdan yuribsan,“ degan ta'nalar bilan o'zidan uzoqlashtirdi.

U ayanchli ahvolga tushgan, umri ruhiy azob-uqubatda o'tar, taskin beradigan yaqin odami yo'q edi. Chunki u hech kimga ishonmasdi.

Ajal vaqti kelganda uning huzuriga bo'zargan Notarius kirib keldi va Paganini unga xotirjamlik bilan dedi:

– Men tayyorman, xo'jayin. Ammo mening hayotim quvonchsiz o'tdi.

– Ha, ochig'ini aytganda, men ham sizdan biror naf ko'rmadim. Ikkalamiz tuzgan bitim ikkimizga ham foyda keltirmadi. Mana bu daftardagi shartnomalar ro'yxatini ko'ring, u yerda sizning nomingiz yo'q. Uni kimdir o'chirib yuborgan. Kimligini aytishga jur'at eta olmaymiz.

– Endi men nima qilaman?– ko'ngilchanlik bilan so'radi Paganini.

– Hech narsa,– javob berdi bo'zargan Notarius. – Hech narsa, do'stim. Birorta ham konsertingizni o'tkazmasdan hammasiga bordim va shu bilan sizdan qarzimni uzdim. Rahbarlarim menga salbiy baho berishdi. Siz ham o'z navbatida o'sha nomini tilga olishga jur'at etolmaganimiz oldida qarzingizni uzdingiz. Haqiqiy san'atni biz emas U yaratadi. Lekin hsiob-kitobni kim qiladi? Alvido. Bu gal endi umrbod xayrlashamiz. Skripkani sizga qoldiraman. E, yo'q! Mendan xavotir

olmang. Bu xizmatimdagi arziyas ko'ngilsizlik, xolos. Xayr...

Ertasiga ertalab buyuk Paganinining joni uzildi: peshonasidagi ajinlar o'sha tiriklik paytidagidek mag'rur va shafqatsiz, lablarida esa shodiyona baxtli tabassum qotib qolgandi.

Iblis skripkasi esa izsiz yo'qoldi.

MOVIY YULDUZ

Qadim zamonlarda o'tib bo'lmaz daralar, ulkan qoyalar va qalin o'rmonlar qurshovida butun dunyodan ajralib qolgan yassi tog' tepaliklaridan birida chorvachilik bilan kun kechiruvchi tinchgina xalq osoyishta yasharkan. Temir sovutlarga burkangan, begona, baquvvat va daroz odamlar janubdan bu yerlarga qachon va qanday qilib kelib qolganliklari noma'lum.

Kashf qilingan mamlakatning iqlimi – mo'tadil, tuproqlari unumdor, suvi lazzatli, odamlari esa beozor ekanligi kelgindi johil sipohiylarga juda yoqib qoldi va shu yerlarda umrbod qolishga qaror qildilar. Bu yerlarni bosib olishga ehtiyoj yo'q edi, chunki odamlari urush, qurol-yarog' nimaligini bilmas, qalblarida yovuzlikdan asar ham yo'q edi. Mahalliy aholini zabt etish shundan iborat bo'ldiki, kelgindilar bor-yo'g'i og'ir temir sovutlarini yechib, shu yerli chiroyli qizlarga uylandilar va o'zlari barpo qilgan yangi davlatning boshlig'i etib yo'l boshchilari bo'lmish olijanob va dovyurak Ernni qo'yidilar. Unga qirollarga xos cheksiz hukmronlik qilish va taxtni vorisiga qoldirish huquqini berdilar. O'sha zamonlarda bu narsalar mumkin edi.

Shundan buyon ming yillarcha vaqt o'tdi. O'sha sipohiylarning avlodlari mahalliy aholi bilan shu darajada qo'shilib ketdiki, bora-bora ular orasida tillarida ham, tashqi qiyofalarida ham farq yo'qolib ketdi. Sipohiy-ritsarlar siymolaridan asar ham qolmadi. Hatto qirollar tomonidan ham unutilgan qadimiy tildan esa faqat tantanali marosimlar-u saroy udumlarida ahyon-ahyonda mo'tabar hissiyotlarini bildirmoqchi bo'lganlaridagina foydalandilar. Ern Birinchi, Buyuk Ern, Muqaddas Ern haqidagi xotiralar esa xalq tomonidan yaratilgan go'zal afsonalar orqali, xuddi hindularning Gaya-vatasi, Finnlarning Veynemeyneni, ruslarning Vladimir Birinchi, yahudiylarning Muso, fransuzlarning Sharleman haqidagi rivoyatlari kabi abadiy xotira bo'lib qoldi.

Aynan mana shu dono Ern Ernoterra aholisini bug'doy va sabzavot yetishtirishga, temirni qayta ishlashga o'rgatdi. Yozuvni, san'atni joriy qildi. Din asoslarini, qonunni kiritdi; din – Xudoga ibodat qilish – tushunarsiz tilda duo o'qishdan iborat bo'lib, qonun esa birgina asosga – Ernoterrada hech kim yolg'on gapirmasligiga tayandi. Taxtga o'tirgan kunidan boshlab huquq va burch bobida erkaklar va ayollarga tenglik joriy etilib, har qanday unvon va imtiyozni bekor qilindi. Qirol o'zi esa „Xalqning birinchi xizmatkori“ degan unvonni oldi.

Buyuk Ern taxt vorisligi haqida qonun kiritdi: unga ko'ra qizmi, o'g'ilmi, to'ng'ich farzand vorislik huquqiga ega bo'lib, sevgan odami bilangina turmush qurardi. Va nihoyat, Ern Birinchi o'zlari tug'ilib o'sgan madaniy mamlakatlarda keng tarqalgan buzuqlik, yovuzlik kabi illatlar bu yurt-

ga ham kirib kelmasligi choralarini ko'rib, o'zlari kelgan yolg'izoyoq yo'lni ham yo'q qilib tashladi.

Mana shu Ern avlodi qirollarining o'z xalqiga otalarcha g'amxo'rliqi, donolik va ezgulik asosida yurtni boshqarishi tufayli Ernoterra gullab-yashnab ketdi, xalq esa osoyishta va farovon hayotga erishdi. Bu mamlakat xalqi na jinoyat, na urush nimaligini bilmay, muhtojlik ko'rmasdan ming yil davomida tinch hayot kechirib keldi.

Bu qadimiy qirollik saroyida Ern Birinchiga tegishli qandaydir buyumlar: uning sovutlari, dubulg'asi, qilichi, nayzasi va ov qurollari xonasida devorga o'yib yozilgan bir necha tushunarsiz so'zlar esdalik sifatida qolgandi. Ernoterraliklarning hozirgi avlodlaridan birontasi ham bu buyumlarni ko'tara olmas va yozuvlarni o'qiy olmas edi. Shuningdek, uning uch xil rasmi: mayda mozaika bilan ishlangan yon tomondan ko'rinishi, bo'yoqda ishlangan old tomondan ko'rinishi, uchinchisi – marmardan ishlangan haykalchasi yodgorlik bo'lib qolgandi.

Har uchala portret mehr bilan yuksak san'at darajasida ishlangan bo'lsa-da o'z xalqini ranjituvchi bir tomoni bor edi. U ham bo'lsa qirolning o'ta xunuk, hatto badbashara ko'rinishi edi. Ammo shunday bo'lsa-da, yuz ifodalarida na yovuzlik, na yoqimsizlik ko'rinmasdi. Ernoterraliklar o'zlariga xos bo'lgan go'zalliklari bilan faxrlanishar, birinchi qirollarini esa afsonaviy qalb go'zalligi uchun qadrlar, tashqi qiyofasidagi xunuklikni esa ayb deb hisoblamasdilar.

Irsiyat qonunlarining o'ziga yarasha injiqliklari bor. Ayrim hollarda bola na o'z ota-onasiga, na

bobo va buvilariga o'xshamaydida, uzoq o'tmishdagi ajdodlaridan biriga o'xshab ketishi mumkin. Ernlar sulolasi solnomachilari qayd qilishlaricha, ular avlodida vaqti-vaqti bilan o'ta xunuk bolalar tug'ilgan bo'lib, keyinchalik bunday holatlar kamdan kam uchraydigan voqeaga aylangan. To'g'risini aytish kerakki, xunuk tug'ilgan shahzodalar ajoyib qalb sohiblari: yaxshi xulqli, aqlli, rahmdil va xushchaqchaq bo'lganlar. Taqdir taqozosi bilan shahzodalarning bunday xunuk ko'rinishlari go'zallik va nafosatning farqiga boruvchi ernoteraliklar orasiga nifoq sola olmagan.

Saxovatli qirol Ern XXIII o'zining ajoyib go'zalligi bilan ajralib turar, mamlakatdagi eng go'zal qizni ehtiros bilan sevib qolib uylangandi. Uzoq vaqt ular farzand ko'rmadi – deyarli o'n yil. Sevimli qirolicha yaqinda ona bo'lishini bilgan xalq bu yangilikni qanchalik shodiyona kutib olganligini tasavvur qilish qiyin emas. Qirol taxtni bevosita o'z zurriyotiga qoddirayotgani oilasini ham, xalqini ham shodligiga shodlik qo'shdi. Olti oydan so'ng qirolicha eson-omon qutulib, dunyoga malika Ern XIII kelganligini eshitgan qirol bu xabarni xushnud kutib oldi. O'sha kuni malika sog'ligi uchun qadah ko'tarmagan odam qolmadi.

Faqat saroy ahli xursand emasdi. Endigina tug'ilgan chaqaloqni qo'lga olgan doya alam bilan bosh chayqab qo'ydi. Qirolichaga olib kelganlarida chaqaloqni ko'rib, qo'llarini yoygancha xitob qildi:

– Ey, Xudoyim-e, bunchalar xunuk bo'lmasa! – deya yig'lab yubordi. Biroz o'ziga kelgach, qo'llarini chaqaloq tomon uzatib:

– Bolaginamni menga beringlar, bechoraning xunukligi mehrimni kamaytirmaydi, aksincha, oʻn chandon oshiradi, – dedi.

Qirol ham juda xafa boʻlib:

– Bunchayam peshonasi shoʻr boʻlmasa! Sulolamizda badbashara shahzodalar boʻlganligini eshitgandik, lekin bunday xunuk malikaning Ernlar avlodida tugʻilishi birinchi marta yuz berishi! Xudodan iltijo qilamiz, zora buning evaziga qalbi goʻzal, aql-hushli boʻlib ulgʻaysa.

Malikaning xunukligini eshitgan xalq ham xuddi shunday iltijo qildi.

Shu asnoda malika kun sayin ulgʻayib, soat sayin xunuklashib borardi. Oʻzining xunukligini tushunmagan goʻdak toʻyib-toʻyib uxlar, ovqat yer, quvnoq va betashvish hayot kechirardi. Uch yoshga toʻlay deganda u oʻz bobokaloni Buyuk Ernga judayam oʻxshashligi ravshan boʻlib qoldi. Shu yoshda u oʻzining eng yaxshi sifatlarini: beozor, sabr-toqatli, atrofidalarga mehribon, gʻamxoʻr, ziyrak va xushmuomala ekanligini namoyish etdi.

Oʻsha paytlarda bir kun qirolicha qirol huzuriga kirib:

– Podshohim va rafiqim! Malol kelmasa, qizimiz uchun bir iltifot koʻrsatishingizni soʻramoqchi edim, – dedi.

– Sevikli rafiqam, bilasiz-ku, sizdan hech narsani darigʻ tutmayman.

– Qizimiz oʻsib-ulgʻayib kelyapti. Koʻrinishidan Xudo unga yoshiga nomunosib ajoyib aql-idrok ato qilgan. Bir kunmas bir kun oʻzining yuz qiyofasi xunuk ekanligini bilib qolishi muqarrar. Bu unga umrbod gʻam-alam keltirishidan xavotirdaman.

– Siz haqsiz, rafiqam. Qizimiz muqarrar tarzda duch kelishi mumkin boʻlgan bu taqdir zarbasini qanday yoʻl bilan oldini olish mumkin?

– Fikrim sizga ahmoqona tuyulsa ham, gʻazabingiz kelmasin, podshohim. Qizimiz hech qachon koʻzguga qaramasligi chorasini koʻrishimiz kerak. Mabodo birorta odam yovuzlik qilibmi yoki ixtiyorsizmi, uning xunukligi haqida oʻziga aytadigan boʻlsa-da, koʻzguda oʻzini koʻrmaguncha buni bilmasdan yurishi mumkin.

– Shuning uchun nimani xohlardingiz?

– Ha... Ernoterrada birorta ham koʻzgu qoldirmaslik kerak!

Qirol oʻylanib qoldi. Keyin:

– Bu narsa xalqimiz uchun katta yoʻqotish boʻladi. Buyuk ajdodim chiqargan qonunga koʻra yurtimizda erkak ham, ayol ham bashang kiyinishni yaxshi koʻradi. Xalqimizning qirol va oilasiga boʻlgan sadoqatini ham yaxshi bilamiz va bu yoʻqotishni chidam bilan qarshi olishiga aminman. Qirollikda birorta ham koʻzgu qoldirmasdan yoʻq qilib yuborish haqida shu bugunoq farmon beraman.

Qirol oʻz xalqiga ishonib adashmagandi, chunki xalq yaxshi kunlarda ham, yomon kunlarda ham qirol oilasi bilan hamjihat edi. Xalq farmonni hamdardlik bilan kutib oldi va barcha koʻzgularni, hatto sinigʻini ham, qoldirmay davlat soqchilariga toʻplab berdi. Toʻgʻri, ayrim hazilkashlar sochlarini hurpaytirib, yuzlariga loy surtib qiziqchilik qilishdi. Lekin xalq kular ekan, garchi hajv qilib kulsa ham, qirol xavotir olmasa ham boʻladi. Masalaning muhim tomoni yana shundaki, mamlakatning bar-

cha suvlari tez oquvchi tog' daryolari va jilg'alari-
dan iborat bo'lib, biror narsa suvda aks etmasdi.

Malika Erna o'n besh yoshga yaqinlashib qoldi. U chidamli va baquvvat bo'lib o'sdi. Bo'yi uzun, eng daroz erkak ham uning yelkasidan kelardi. U kashtachilikda ham, arfa chalishda ham juda mahoratli edi. To'p otishda unga teng keladigani yo'q edi. Toshidan toshga xuddi kiyikdek chaqqon sakrardi. Uning yuzidan ezgulik, hamdardlik, adolat, iliqlik va quvonch nurlari doim taralib turardi. Bemorlarga, keksalarga, beva-bechoralarga yordam berib charchamasdi. Jarohatlarni qanday bog'lashni, qanday o't-o'lanlar malham bo'lishini yaxshi bilardi. Yiqilgan, mayib bo'lganlar uning mehribon qo'llaridan shifo topardi. Xalq uni had-dan tashqari sevar, doim izidan duo qilardi. Lekin ziyrak Erna ko'pincha unga achinib qarayotganliklarini, bilintirmasdan hamdardlik qilayotganliklarini sezib qolardi.

„Balki, men boshqalarga o'xshamasman?“ deya xayol qilardi va huzuridagi xizmatchi ayollardan so'rab qolardi:

– Aytinglar-chi, hurmatli dugonalarim, chiroylimanmi yoki yo'qmi?

Ernoterrada hech kim yolg'on gapirmasligi sababli saroy xonimlari samimiyat bilan javob qaytarishardi:

– Sizni go'zal deb bo'lmasa ham, so'zsiz dunyodagi barcha qiz va ayollardan ko'ra yoqimliroq, aqlliroq, xushfe'lroqsiz. Hatto sizga uylanadigan odam ham xuddi shunday deyishi mumkin, bunga ishoning. Ayol latofati haqida biz ayollar unchalik farqiga bormaymiz.

Ernaning tashqi qiyofasi haqida mulohaza yuritish ular uchun mushkul ekanligi ayon. Na bo'y-basti, na gavda va yuz tuzilishi ernoterralik ayollarga mutlaqo o'xshamasdi.

Erna o'n besh yoshga to'lgan kunni saroyda zo'r ziyofat va bazm bilan nishonlashdi – mamlakat qonuniga ko'ra qiz bola shu yoshda balog'atga yetgan hisoblanardi. Ertasiga ertalab rahmdil malika savatchasiga ziyofatdan ortgan tansiq shirinliklardan solib bilagiga osgancha to'rt chaqirim narida turadigan sevikli enagasini ko'rgani jo'nadi. Erta tongdagi sayr va yoqimli toza tog' havosi unga odatdagidek quvonch keltirmadi. Uning fikr-u hayoli kechagi bazmda kuzatganlari haqida edi. Uning qalbi tog' cho'qqilaridagi abadiy qorliklardek oppoq va toza edi, lekin o'tkir nigohlari, ayollarga xos sezgirliги va navqiron yoshi unga ko'p narsalarni bildirib qo'ydi. Raqs tushayotgan yigit va qizlarning bir-birlariga sirli qarab qo'yishlari uning nazaridan chetda qolmadi. Bu nigohlar bevosita unga qaratilmagan bo'lsada, hurmat ifodasi bo'lgan tabassum va ta'zimlarda itoat, sadoqat va nazokat ko'rinardi. Ammo ularning har biriga achinish hissi soya tashlab turardi. Nahotki jirkanch, badbashara bo'lsam va bu haqda menga aytishga hech kim jur'at eta olmasa?

Shunday g'amgin xayollarga botgancha Erna enagasining uyiga yetib keldi va eshikni taqillatdi. Javob bo'lmagach, eshikni ochib (bu mamlakatda qulf nima ekanligini bilishmasdi) ichkariga kirdi. Ilgari ham hech kim yo'qligida ichkariga kirib enagani kutib o'tirardi.

Deraza yonida g'amgin xayollarga berilgancha dam olib o'tirarkan, beixtiyor atrofdagi tanish ji-hozlarga ko'z tashladi va birdan uning e'tibori enagasi doim yashirib yuradigan qutichasiga tushdi. Enagasi bu qutichada o'zining bolaligi, yoshligi, birinchi muhabbati, erga tekkanligi, sa-roydagi hayoti bilan bog'liq turli mayda-chuyda-larni: rangli toshlar, arzon taqinchoqlar, kashta-lar, tangachalar va uzukchalarni saqlab yurardi. Malika hali bolalik chog'idanoq qutichani titki-lashni yaxshi ko'rar va ular bilan bog'liq xoti-ralarini enagasidan qayta-qayta eshitardi. Nima sababdan bu quticha ko'z tushadigan joyda tur-ganiga ajablandi. Malika doim ko'rgisi kelganda qutichani enagasi berar va ko'rib bo'lgach, chi-royli matoga avaylab o'rar va yashirib qo'yardi.

„Balki, enaga shoshib tashqariga chiqqan-u, qutichani yashirish esidan chiqqan bo'lsa kerak“, deb o'yladi malika va stolga yaqinroq o'tirib qu-tichani tizzasiga qo'ydi. Ichidagi tanish narsa-larni beparvolik bilan bitta-bitta olib etagiga sola boshladi. Qutichaning tagiga yetganda qiyshiq burchakli katta yassi bir siniq parcha ko'rindi. Uni qo'lga olib ko'zdan kechirdi. Bir tomoni qizil bo'lib, boshqa tomoni kumushrang, yaltiroq va go'yo chuqurroq edi. Tikilib qaragandi, xonaning supurgi tirab qo'yilgan burchagi ko'rindi... Biroz burganida xonadagi eski javon, yana biroz bur-ganida... judayam xunuk bir bashara ko'rindiki, bunday basharani u tasavvur ham qilolmasdi.

Qoshini tepaga ko'targandi, badbashara ham uni takrorladi. Boshini qiyshaytirgandi – u ham shunday qildi. Qo'lini lablariga tekkizdi – siniq

parchada ham shu harakat takrorlandi. Erna endi tushunib yetdi: qo'lidagi parchadan uning o'zi unga qarab turardi. Qo'lidagi ko'zgu tushib ketdi, qo'llari bilan ko'zlarini yashirgancha alam bilan stolga boshini urdi.

Shu daqiqada enaga qaytib keldi. Malikani, ochiq qutichani va siniq ko'zgu parchalarini ko'r-di-yu, gap nimada ekanligini tushundi. Erna qarshisiga tiz cho'kkancha muloyim so'zlarni gapira boshladi. Malika keskin o'rnidan turib, qaddini rostladi va ko'zyoshisiz, lekin qahrli tarzda barmog'i bilan ko'zguni ko'rsatib:

– Hammasini so'zlab ber,– deya buyruq berdi.

Uning ovozi qat'iyatli yangradi. Buni kutmagan sodda ayol yo'q deyishga botina olmadi: badbashara, lekin oliyjanob shahzodalar haqida, badbashara qiz tuqqan qirolichaning g'amanduhlari-yu mehr-shafqati haqida, qanday qilib taqdir zarbasidan qizini qutqarmoqchi bo'lgani va ko'zgularni yo'qotish to'g'risidagi qirolning farmoni haqida batafsil so'zlab berdi. U o'zining ahmoqona ojizligini aytib sochini yular, sevikli Ernani musibatga qo'ygan shu bir parcha taqiqlangan ko'zguni qutichasiga yashirib qo'ygan kuniga la'natlar o'qirdi.

Uni eshitib bo'lgach, malika g'amgin tabassum bilan:

– Ernoterrada hech kim yolg'on gapirmaydi!– deb qo'ydi.

U tashqariga chiqdi. Tashvishga tushgan enaga ortidan chiqmoqchi bo'lgandi, Erna uni keskin to'xtatdi:

– Qol shu yerda!

Enaga bo'ysundi. Qanday yo'q deya olardi? Uni emib katta bo'lgan kichkina Ernaning ovozi emasdi bu, balki ajdodlari ming yildan beri hukmdor bo'lib kelayotgan mag'rur malikaning buyrug'i edi.

Egri-bugri tog' yo'llaridan, tik jar yoqasidan o'tib borarkan, baxti qaro Ernaning harir ko'k ko'ylagi etaklarini shamol hilpiratar, jar ostida oqayotgan daryoning guvullashi qulog'iga kirmas, atrofidagi yovvoyi tabiat qo'shig'ini eshitmasdi. Bolaligidan tanish bo'lgan bu yolg'izoyoq yo'lda borarkan, qalbi ham yolg'izlikdan, ham boshiga tushgan musibatdan aziyat chekardi. Qalbida nimalar kechayotgani haqida kim ham aytib bera olardi? Balki, o'ziga o'xshash, taqdir zarbasiga uchragan birorta boshqa bir malika bo'lganda tushungan bo'larmidi?..

Yo'lda ketarkan, keskin burilishga duch keldi. Ulkan qoyalar ko'chkisi yo'lni to'sib qo'ygan, bu vahshiy to'siqlarni olib tashlashning iloji yo'q edi. Pastdan esa qandaydir tushunib bo'lmas tovush eshitildi. Malika jarga engashib, quloq sola boshladi. Shundoqqina oyog'i ostidagi jar tubidan kimdir ingrab yordam so'rardi. Shunda u o'z qayg'usini ham unutib, yurak amriga bo'ysungancha pastga otildi. Xuddi kiyikdek qoyadan qoyaga, toshdan toshga sakrab tegirmon toshi kattaligidek maydonchaga tushdi. Bu yerdan endi na tepaga, na pastga tushishning iloji yo'q edi, lekin Erna bu haqda o'ylab ham o'tirmadi.

Ingrayotgan odamning ovozi qo'l yetgudek joydan kelayotgandi. Yarmi suvga tegib turgan tosh ustiga yotib pastga qaragandi, o'tkir qoya uchi-

ga osilib qolgan odamni ko'rdi. U bir qo'li bilan qoyani, bir qo'li bilan omonatgina o'sgan daraxt shoxini ushlab olgan, chap oyog'i uchini tosh yorig'iga tiragan, o'ng oyog'i esa muallaq turardi. Kiyimiga qaraganda u Ernoterralik emasdi, chunki malika uning ipakdan tikilgan kiyimlari-yu charm etik poshnasidagi shporlarni va zarhal kamarni umrida ko'rmagandi.

– Hoy! Musofir! Bardam bo'ling, hozir yordam beraman, – deb qichqirdi Erna.

Notanish ingragancha boshini ko'tarib, silkitib qo'ydi. Malika unga qanday yordam berishi mumkin? Pastroqqa tushishning iloji yo'q, ham foydasiz. Eh, arqon bo'lganda edi!.. Ular orasidagi masofa ikki odam bo'yicha kelardi. Nima qilish kerak?

Birdan malikaga ajoyib bir fikr keldi. Bunday fikr xavfli vaziyatlarda jasur va mard insonlardagina paydo bo'ladi. Malika o'ylab-netib o'tirmay egnidagi ajoyib ko'ylagini shartta yechdi-yu, qo'llari va tishlari yordamida uzun-uzun bo'laklarga bo'lib, arqon esha boshladi. Ko'ylak bo'laklarini bir-biriga qattiq bog'lab, pishiqligini tekshirib ko'rdi-da, beso'naqay tosh ustiga yotib, oyoq-qo'llari shilinganiga qaramay, bir uchini osilib turgan notanish odamga tashladi. Xayriyat, arqon uzungina bo'lib, yigit uni kamariga bog'ladi. Malika uni asta-sekin tepaga torta boshladi. Yigit esa, malikaga yengil bo'lishi uchun qoyaning bo'rtib turgan joylariga oyoq-qo'llarini tirab tepaga intilardi. Boshi va ko'kragi Erna turgan maydonchaga yetay deganda yigit kuch-quvvati tugadi, malika zo'r berib, mashaqqat bilan uni balandga tortib chiqardi.

Maydoncha judayam tor edi, malika o'tirgan joyida yigitning boshini ko'kragiga bosib, holsizlangan tanasini qo'llari bilan o'rab oldi.

– Kimsan ey, sehri mavjudot? – oqarib ketgan lablarini zo'rg'a qimirlatib so'radi yigit. – Tangri yuborgan farishtamisan? Yoki shu tog'larning mehribon parisimisan? Balki, ma'jusiy ilohalardan birimisan?

Malika uning tilini tushunmadi, ammo mu'loyimlik bilan, minnatdorchilik izhor qilib turgan qora ko'zlari hamma gapni bildirib turardi. Lekin shu ondayoq yigitning kipriklari yumilib, yuzi o'likdek oqarib ketdi va malikaning ko'kragiga bosh qo'yganча hushini yo'qotdi. Malika esa qimirlay olmas, ko'kragida behush yotgan yigitning yuzidan moviy ko'zlarini uzolmasdi.

Malika o'zicha fikrlay boshladi.

„Bu baxti qaro yo'lovchi xuddi menga va ajdodim Buyuk Ernga o'xshash xunuk ekan. Menimcha har uchchalamizning tuprog'imiz bir joydan olingan bo'lsa kerak. Go'zal Ernoterraliklarga qiyoslaganda biz uchchalamiz shunday badbasha sharamizki, bu narsa bizni yaxshilikka olib bormasa kerak. Lekin nima sababdan yigitning menga boqqan nigohlari shunchalik yoqimli? Kechagi bazmda raqs tushayotgan yigit va qizlarning rahmi kelgandek qaraganlari judayam ayanchli emasmi? Bu nigohlarning lipillab turgan shamchiroq bilan quyoshdek farqi borku. Nima sababdan tomirlarimdagi qon gupullab urib ketdi, nima sababdan yonoqlarim lovullab, yuragim gursil-lamoqda, nega hayajondan borlig'im quvonchga to'ldi? Ey, Parvardigor! Sen meni shunchalik xu-

nuk qilib yaratganliging uchun noliganim yo'q. Shu yigit uchun men dunyodagi barcha qizlardan ham go'zalroq bo'lib ko'rinishni istardim!"

Shu payt tepadan ovozlar eshitila boshladi. To'g'ri, malikaning qat'iy buyrug'idan keyin enaga anchagacha o'ziga kelolmadi, lekin o'zini o'nglab olgach, darhol uning izidan yugurdi. Uning toshdan toshga sakrab jarlik tubiga oshiqqanligini, notanish kimsaning ingrab yordamga chaqirganligini eshitdi-yu, gap nimadaligini tushunib yetdi. Darhol qishloqqa yugurib hammani oyoqqa turg'azdi: kimdir arqon, kimdir narvon va tayoq olib jar yoqasiga yugurishdi. Hushdan ketib yotgan yo'lovchini sog'omon tepaga tortib olishdi. Enaga esa malikaga o'z kiyimlarini chilvirga bog'lab tushirdi. Shundan so'ng malikaning buyrug'i bilan musofirni saroyga olib borishdi va eng yaxshi xonaga joylashtirishdi. Uning bir qancha joyi qattiq lat yegan va qo'li chiqqandi. Uni malikaning o'zi davolay boshladi. Bunga hech kim ajablanmadi, chunki malikaning rahmdilligi, tabiblikdan ham yaxshigina xabardorligini hamma bilardi. Garchi yigit xunuk bo'lsada, aslzoda oiladan ekanligi sezilib turardi.

Shu voqeadan so'ng nima bo'lganligini batafsil gapirib o'tirishga hojat bo'lmasa kerak? Ernaning uzluksiz parvarishi natijasida u tezda oyoqqa turib ketdi, xotirasi tiklandi va o'z xaloskorini ko'rib zavq-shavqqa to'ldi. Malika kirib kelishini u intizorlik bilan kutar, Erna ham undan hech ajralgisi kelmasdi. Qanday qilib bir-birining tilini o'rganganligini aytmaysizmi? Kunlardan bir kun Erna musofir yigit tilidan „amo!“ degan yoqimli so'zni eshitgach, quvonch va uyatdan qizarib,

tortinchoqlik bilan shivirlab o'sha so'zni takrorladi. „Amo“, ya'ni „sevaman“ degan so'z, ayniqsa, birinchi bo'sa bilan hadya etilsa, buni tushunmaydigan qiz dunyoda bormikan?

Eng yaxshi til o'qituvchisi – sevgidir. Yigit tuzalgach, malika bilan birga saroy bog'ida sayr qila boshlashdi. Shu asnoda ular bir-birlarini yaxshi bilib olishdi. Erna qutqargan yigit boy va qudratli Fransiya davlatini boshqarayotgan qirolning yagona o'g'li bo'lib, ismi Sharl ekan. Sayohat va sarguzashtlarga o'chligi uni o'tib bo'lmas Ernaterra tog'lariga kelib qolishiga sabab bo'lgan. Qo'rqqoq kuzatuvchilari uni tashlab ketishgach, qoyadan yiqilib, o'lishiga bir bahya qolgan. U chaqaloqligida buyuk fransuz bashoratchisi Nostradamus tuzib bergan munajjimlar jadvali haqida aytib berishni ham unutmadi. Bashoratda shunday so'zlar bor ekan:

„...shimoli-sharq tomondagi yovvoyi tog'larda katta falokatga yo'liqasan, keyin esa moviy yulduz umrbod hayotingni yoritib turadi“

Erna ham Sharlga o'z mamlakati va qirol oilasi tarixini so'zlab berdi. Hatto, bir kuni Buyuk Erning qurol-yarog'larini ham faxrlanib ko'rsatdi. Sharl ularni ehtiyom bilan ko'rib chiqdi. Qirolning qilichini olib bir necha zarb usullarini yengilgina namoyish qildi. Ernaning Buyuk ajdodi suratini ko'rib, go'zallik, donolik va ulug'lik unga xos ekanligini aytib o'tdi. Ern Birinchi tomonidan devorga o'yib yozilgan xatni o'qib quvonch bilan ayyorona jilmayib qo'ydi.

– Nega kulyapsiz, shahzoda? – deya xavotirlanib so'radi malika.

– Azizam Erna,– deya uning qo‘lini o‘pib javob berdi Sharl,– buning sababini albatta aytaman, lekin biroz keyinroq.

Tez orada Sharl qirol va qirolichadan qizlariga uylanishga izn so‘radi, chunki malika uni allaqachon dildan sevib qolganini bilardi. Ular nikohga rozi bo‘lishdi. Balog‘atga yetgan Ernoterra qizlari o‘zlari yoqtirgan yigitga turmushga chiqish erkinligidan to‘la foydalanar, shahzoda esa o‘z odobi, oliyjanoblighi va obro‘-e‘tibori bilan malikaga qallic bo‘lishga loyiq edi.

Unashtirish munosabati bilan saroyda ham, aholi orasida ham tantanali bayram o‘tkazilib, keksa-yu yosh xursandchilik qildi. Faqat ona qirolichagina ma‘yus holda o‘z xonasida o‘tirar va „Sho‘rliklar! Ularning bolalari ham badbashara bo‘lib tug‘ilsalar kerak...“– deya g‘amgin o‘ylarga borardi.

O‘sha bayram kunlari Erna qallic bilan raqs tushayotganlarni kuzatar ekan, unga qarab:

– Sevgilim! Seni deb Ernoterralik ayollarning eng xunugiga o‘xshashni istardim, – dedi.

– Bunday balodan Xudoning o‘zi asrasin, – deya cho‘chib javob berdi Sharl. – Sen juda chiroylisan.

– Yo‘q, – deya ma‘yusgina e‘tiroz bildirdi Erna. – Menga tasalli bermay qo‘yaqol, azizim. Nuqsonlarimni o‘zim yaxshi bilaman: oyoqlarim judayam uzun, tovonlarim va qo‘llarim judayam kichkina, belim yuqoriroqda, haddan tashqari katta ko‘zlarim ajoyib sariq rangda emas, balki yoqimsiz moviy rangda, lablarim esa yassi emas, do‘rdoq, xuddi kamonga o‘xshash qiyshiq.

Lekin Sharl malikaning ko'kimtir tomirlari ko'rinib turgan uzun barmoqli oppoq qo'llarini tinmasdan o'par, nafis so'zlar bilan erkalar va raqs-ga tushayotganlarga qarab telbalarcha qahqaha urib kulardi.

Nihoyat bayramlar tugadi. Qirol bilan qirolicha baxtli juftlikka oq fotiha berishdi, qimmatbaho sovg'a-salomlar hadya qilib yo'lga kuzatib qo'yishdi. (Unga qadar oq ko'ngil Ernotteraliklar bir oy davomida yo'llarni tekislab, daryo va jarliklarga vaqtincha ko'priklar o'rnatib qo'yishgandi). Bir oy o'tgach Sharl kelin bilan birga ajdodlari barpo qilgan poytaxtga kirib kelishdi.

Ma'lumki, ovoza har qanday uchqur otidan ham tez tarqaladi. O'zining sofdilligi, soddaligi va saxovati bilan xalq orasida shuhrat qozongan vali-ahdni kutib olishga buyuk Parijning barcha aholisi chiqdi. Nafaqat erkaklar, hatto ayollar ham bir og'izdan Ernani mamlakatning, binobarin, butun dunyoning eng go'zal ayoli, deb tan oldi. Saroy darvozasi oldida qirolning o'zi bo'lajak kelinini kutib oldi va peshonasidan o'pib dedi:

– Bolaginam, go'zalligingni maqtaymi yoki saxovatingnimi – bilolmay qoldim, menimcha, har sohada kamolga yetgansan...

Unga ko'rsatilgan hurmat va iltifotni kamtarlik bilan kutib olgan Erna esa o'zicha:

„Badbashalar yurtiga kelishim nasib etgani juda yaxshi bo'ldi, har holda rashk balosidan qutulaman“ – deb o'ylardi.

Bu ishonch uni uzoq vaqtlar tark etmadi. Sayyor ashulachilar-u maddohlar malikaning chiroyi va xulq-atvorini ko'klarga ko'tarib, jahonga

jar solib yurishdi, ritsarlar esa ko'zlari rangiga taqlid qilib moviy rang liboslarni afzal ko'rishdi.

Oradan bir yil o'tib Sharl va Ernaning osoyish-talik bilan kechirayotgan baxtli hayotiga yana bir quvonch qo'shildi: ular juda sog'lom va antiqa o'g'il ko'rishdi. Erna o'g'lini birinchi marta eriga ko'rsatar ekan, tortinibgina dedi:

– Sevgilim! Sizga aytishga uyaliy turibman, lekin: o'g'limiz judayam chiroyli, u sizgayam, mengayam o'xshab ketadi, lekin hamyurtlarimizning birortasiga ham o'xshamaydi. Yoki mehrdan ko'zim qamashdimikan?

Bunga javoban Sharl quvonch bilan kulib qo'ydi:

– Malikam, dono Ernning ov qurollari saqlanadigan xona devoridagi yozuv ma'nosini keyin aytib beraman deganim esingdami? – Endi eshit. U qadimiy lotin tilida bo'lib, quyidagi ma'noni bildiradi: „Mamlakatimdagi barcha erkaklar – aqlli, vafodor va mehnatkash; ayollari – pok, samimiy va ziyrak. Ammo – ularni Xudoning o'zi yorlaqasin – ayollar ham, erkaklar ham – badbashara“.

*Rus tilidan
Abdunabi ABDULQODIR tarjimasi*

CHEXOV XOTIRASIGA

1

Chexovning Yaltadagi dalahovlisi shahar tashqarisida, ichkarilab to'g'ri ketgan tekis tuproq ko'chada joylashgan edi. Uni kim qurganini bilmadimu, ammo u, bu yerdagi o'ziga xos binolardan sanalardi. Ma'lum me'moriy qurilma asosiga bo'ysunmagan butunlay oppoq, yengil, go'zal bu binoga minorali ayvon, oynavand boloxona, ochiq, keng derazalar modern sifatini berar, shubhasiz, bu uy rejasida kimningdir fikri, e'tibori, o'ziga xos o'ylari, didi yashiringan edi. Dalahovli bog'ning burchagida, gulzor bilan o'ralgan bog'ning qarama-qarshi tomonidagi katta yo'lda, pastak-pastak devorlar ortida eski, o'z holiga tashlab qo'yilgan tatarlar qabristoni, qabrlardagi oddiy tosh plitalar ko'zga tashlanardi.

Gulzor kichikkina, unchalik qalin ham emas, mevali bog' hali yosh edi. Unda shaftoli, olma, o'rik, nok, bodom daraxtlari o'sardi. Bog' hosilga kira boshlagach, Anton Pavlovichga ko'pdan ko'p tashvish, ayni paytda ajib hissiyotlar va bolalar-cha huzur baxsh etardi. Yig'im-terim mavsumida Chexov bog'idan ham bodom danaklarini olib ketishardi. Ular mayda, achchiq bo'lib, mehmon-xona derazasi raxida terilib turar, taklif etishsa-da, hech kim qo'l urmasdi.

Anton Pavlovichga dalahovlisi balanddan, katta yo'llarning chang-to'zonidan yaxshi to'silmagan, bog' suv bilan yaxshi ta'minlanmagan deyishsa, jahli chiqqanday bo'lardi. U Qrimni, xususan, Yaltani unchalik yoqtirmasa-da, bog'iga alohida mehr-muhabbat bilan qarardi. Goho tongdanoq cho'nqayganicha atirgullarning kulrang poyalari ostiga mehr bilan tuproq tortayotganini yoki gulpushta ostini xas-cho'plardan tozalab, sidirib, begona o'tlarni sug'urib olayotganini ko'rish mumkin edi. Ayniqsa, qaynoq yoz o'rtasida sharillab yomg'ir yog'ib bersa-yu, hamma sopol idishlarni suv bilan to'ldirib qo'yishsa bormi, ana tantana-yu, mana tantana edi.

Ammo bu shirin tashvishlar shunchaki yuzaki emas, unda qudratli va teran aql, tafakkur bor edi. U tez-tez ko'zlarini qisib, bog'iga qarab:

– Bu yerda men ekkan har bir daraxt albatta qadrlı. Biroq muhimi bu emas. Bu joyni olganimga qadar qanchalik xarobazor, xunuk jarliklardan iborat qushqo'nmas joy edi. Tashlandiq yerda go'zal madaniy makon yaratdim. Bilasizmi, – dedi u to'satdan jiddiy, ishonch to'la ohangda, – bilasizmi, yana uch yuz-to'rt yuz yil o'tib, butun yer yuzi gullayotgan bog'ga aylanadi. O'shanda hayot bag'oyat ajib va yengil kechadi.

Kelgusi hayot go'zalligi haqidagi fikrlari shu qadar mayin, hazin va betakror jaranglayotgan ediki, oqibatda ular adibning so'nggi asarlaridagi teranlikka singib, hayotining eng xush, eng erka tuyg'ulariga aylandi.

Tong paytlari yolg'iz, birovga bir so'z demay atirgullarini kesar, shoshqin shamollar sindirib o'tgan

shoxlarini tuzatib qoʻyardi. Bunday lahzalarda u insoniyat baxtini oʻylab, cheksiz xayollarga botgani, tolganiga shubha yoʻq.

Bu yashash uchungina ochkoʻzlik bilan hayotning har bir tomoniga oʻzini urgan badbin tashnalik yoki mendan keyin nima boʻlsa boʻlar degan harislik, olis avlodlarga hasad koʻzi bilan qarash hissi emas edi. Aksincha, oʻta nozik va taʼsirchan koʻngilning mehri va sogʻinchi edi. U, ayni paytda, mavjud ablahliklar, qoʻpollik, qoʻrsliklar, zerikish, dabdabalar, zoʻravonliklar – xullas, bor dahshat va zulmatlardan qattiq iztirob chekardi. Shuning uchun ham umrining shomida kirib kelgan ulkan shon-shuhrat, toʻkinchilik, ehtirom va muhabbat jamiyatda har bir bilimdon, iqtidorli va halol insonga koʻrsatiladigan eʼtibordan esankirab qolmadi. Bu yuksaklikka viqor bilan erishdi, uni vazminlik bilan koʻtardi, nasihatgoʻylikka oʻtib ketmadi, oʻzgalar shuhratiga gʻarazli va maydakashlik bilan nazar tashlamadi. Boshidan kechgan ogʻir turmush tajribasi, alam, aziyat, quvonch, tushkunliklar ana shu goʻzal, armonli, fidoyi orzular, yaqin kelajak baxtida ifodalangan edi:

– Uch yuz yildan soʻng hayot naqadar goʻzallashadi!

Gullarni muhabbat bilan suyardi, parvarishlardi, ularda kelajak goʻzalligining timsolini koʻrar, inson aqlu zakovati bilan qoʻlga kiritiladigan oydin yoʻllarni kuzatib borardi. Yangi, original binolar va katta kemalar qurilishiga ishtiyoq bilan qarar, texnika olamidagi barcha yangiliklarga juda qiziqar, har qanday kasb egalari bilan suhbatlashganda zerikmasdi. Ziyolilar, oʻqituvchilar, shifokorlar,

yoʻzuvchilar orasida qatʻiy ishonch bilan bugungi kunda jinoyat, xususan, qotillik, oʻgʻrilik, buzuqlik deyarli yoʻqolib, kamayib borayotganidan gapirardi. U kelgusidagi sof madaniyat insoniyatni yuksaklikka koʻtarishiga chindan ishonardi.

Chexov bogʻini tasvirlayotib, uning oʻrtasidagi argʻimchoqlar va yogʻoch oʻrindiqni tilga olishni unutayozibman. Ikkisi ham „Vanya amaki“dan qolgan. Anton Pavlovich ogʻirlashib borayotgan paytda Badiiy teatr sevimli adibini qoʻllab-quvvatlash niyatida Yaltaga kelib, mazkur pesani adib bogʻida namoyish etgan edi. Chexov ularni nihoyatda ardoqlardi. Kimga koʻrsatsa, Badiiy teatrning samimiy muhabbatini chuqur hurmat bilan tilga olardi.

2

Hovlida qoʻlga oʻrgatilgan turna va ikkita kuchuk yashardi. Shuni taʻkidlash joizki, Anton Pavlovich jonivorlarni yaxshi koʻrar, faqat mushuklarni yoqtirmasdi. Itlar uning alohida eʼtiborida edi. Kash-tanka, melixov Bromi va Xinalarni har gal vafot etgan eng yaqin doʻstlarini eslaganday yodga olardi. „Itlar – zoʻr xalq-da!“ – derdi u baʼzan zavqi oshib.

Turna viqorli, goʻzal qush edi. U odamlarga ishonmasdi, ammo Anton Pavlovichning xizmatkori Arsen bilan doʻstlashib olgan, uning ortidan qolmas, hovlidami, bogʻdami ergashib yurardi. Yugurayotib, qanotlarini keng yozib, sakrab-sakrab qoʻyardi. Turna mahorat bilan raqsga tushar, buni Chexov jilmayib kuzatardi.

Itlarning birini Tuzik, ikkinchisini sevimli Kashtanka xotirasiga – Kashtanka deb chaqiri-

shardi. Bu Kashtanka ahmoqligi va yalqovligi bilan dong taratgan edi. Begonalar kelsa, Tuzikka qo'shilib hurib qo'yar, uni imlashsa yoki erkalashsa, orqasiga o'girilib olib, xushomad qilgan-day bir joyda turib olib, aylangani-aylangan edi. Anton Pavlovich uni hassasi bilan astagina surib, yolg'ondakam urishib qo'yardi:

– Ket, ket... tentak... Yaqinlashma...

Suhbatdoshiga afsuslanib, lekin ko'zlari kulib turgan holda:

– Istasangiz, sizga itimni sovg'a qilaman? Biroq u shu qadar ahmoqki, – derdi.

Bir kuni mana shu ahmoq va beso'naqay Kashtanka faytun g'ildiraklari ostiga tushib qoldi. Oyog'ini ezib ketishibdi. Bechora it bir oyog'ini ko'targanicha, uch oyoqlab, iztirob va azob ichida angillab, uy tomonga chopdi. Orqa oyog'i maydalanib, terisi va go'shtlari suyaklari bilan qorishib, qonga belangan edi. Anton Pavlovich o'sha zahotiyoq yarani iliq suvga simob aralashtirib yuvdi, zarur dorini sepdi-da, oppoq doka bilan o'rab qo'ydi. Uning katta, yumshoq qo'llari o'ta mehr va ehtiyotkorlik bilan itning oyoqlarini siypalab artar, kuyunib Kashtankani koyirdi:

– Eh, tentak... tentakkina... Seni u yerga nima haydab bordi o'zi? Qani, jim tur... yaxshi bo'ladi... tentakvoy...

Ezmalik bo'lib tuyulsa-da, qayta-qayta aytishga to'g'ri keladi: jonivorlar va bolalar dil-dildan Chexovni sevishardi. Anton Pavlovichning oldiga uch-to'rt yoshli yetim qizchani o'z tarbiyasiga olgan xonim kelib turardi. Mana shu qizaloq bilan keksaygan, g'amgin, kasalmand, mashhur yo-

zuvchi o'rtasida allaqanday o'ziga xos jiddiy va mustahkam do'stlik paydo bo'ldi. Ular o'rindiqlarda, ayvonda yonma-yon uzoq o'tirishar, qizcha tinmay, bolalarcha quvnoqlik bilan so'zlar, qo'lchalari bilan yozuvchining soqolini o'ynab qo'yardi.

Chexovni uchratgan har qanday oddiy odam uni chin ko'ngildan yoqtirib qolardi. Ular yozuvchini nafaqat yaxshi ko'rishar, ayni paytda uni o'ta nozik tuyg'u bilan tushunishardi. Kichik bir xizmatchining hikoyasini keltirmay o'tolmayman. U „Rus kemachiligi va savdo-sotiq jamiyati“da ishlardi. Keksa, kamgap, muhimi, taassurotlarini bayon etishda xolis kishi edi.

Bu voqea kuzda bo'lib o'tgan. Moskvadan qaytayotgan Chexov kemada Sevastopoldan Yaltaga kelgan, hali palubadan tushib ulgurmagan edi. Shovqin-suron, aralash-quralash, ur-surlar orasidan tanish tatar yuk tashuvchisi Chexovni ko'rib qoladi. Uning yuklarini topib olib, ko'tarib, bir amallab palubadan pastga tushayotganda oldidan shitob bilan kelayotgan kapitan yordamchisi chiqib qoladi va unga urilib ketadi. Kuchli va beshafqat, qo'rs bu odam tatar yigitni haqoratlabgina qolmay, yuziga tarsaki tortib yuboradi. „Shunda kutilmagan holat ro'y berdi, – deya so'zini davom ettirdi tanishim. – Yuk tashuvchi yuklarni palubaga otib tashladi-da, ko'kragiga urib, g'azab to'la ko'zlari bilan yordamchi tomonga bostirib bordi. Butun kemani boshiga ko'tarib qichqira boshladi:

– Nima-a? Nimaga urasan? Sen meni urdim deb o'ylayapsanmi? Sen kimni urganingni ko'rib qo'y, ko'rib qo'y!

U barmogʻi bilan Chexovni koʻrsatadi. Chexovning ranglari oqarib ketgan, lablari titrardi. Yordamchining yoniga kelib, past ovozda, soʻzlarni bitta-bittalab, chertib, taʼsirchan ohangda: „Uyat emasmi!“ – deydi. – Agar men shu dengizchi oʻrnida boʻlganimda buni eshitgandan koʻra yuzimga yigirma marta tupurishlarini afzal deb bilardim. Dengizchining yuzi qattiq ekan, shunday boʻlsa-da, oxiri borib yetdi: u yoqqa chayqaldi, bu yoqqa chayqaldi, nimalarnidir gʻoʻngʻillab, birdan koʻzdan gʻoyib boʻldi. Uni palubada boshqa koʻrishmadi“.

3

Anton Pavlovchning Yaltadagi ish kabineti unchalik katta emas edi: uzunasiga oʻn ikki va kengligi olti qadamcha kelardi; ammo oʻziga yarashgan koʻrkamligi bor edi. Kirish eshigiga qarama-qarshi tomonda katta, toʻrtburchak sargʻish yogʻoch rangli deraza. Kirishdan chap tomonda – oyna yonida tik qoʻyilgan yozuv stoli; uning ortidagi ixchamgina javonni baland shiftdan ochilgan kichkina darcha yoritib turardi; javoncha yonida – turk divani. Oʻngda, devor oʻrtasida malla-rang kafelli kamin; yuqorida – marmar tosh, toshga yonma-yon marmar plitkada chaplanganroq, biroq juda yoqimli boʻyoqlarda koʻzga zoʻrgʻa chalinadigan gʻaramlar uzra tushib kelayotgan shom tasvirlangan. Bu – Levitan chizgan surat. Shu yerda, burchakda – eshik. Undan Anton Pavlovichning yotogʻi koʻrinib turadi. Xona yorugʻ va xushboʻy, undan yarqirab toza nur, oqlik ufuradi. Kabinet devorlari toʻq zarhal qogʻozlar bilan

qoplangan, yozuv stoli yonida shunday yozuv osilgan: „Chekilmasin!“ Shundoq kirish eshigining yonida, o‘ngda – kitob to‘la javon. Kamin ustida mayda-chuyda bezaklar, ular orasida mahorat bilan ishlangan yelkanli kemalar modeli. Yozuv stoli ustida suyakdan va yog‘ochdan yasalgan juda ko‘p maftunkor buyumlar, fil figuralarining behisob va beqiyosligi kishini hayratga soladi. Devorda – Tolstoy, Grigorovich, Turgenev portretlari. Mo‘jazgina stol ustida yelpig‘ichsimon tarzda artistlar va yozuvchilarning fotosuratlarini terilgan. Derazaning ikki yonboshidan tik, og‘ir, rangi to‘q pardalar osilgan, polda kattakon sharq gilamlari. Bu parda va gilamlar xonaga mayin, qoramtir tus berardi. Derazadan esa yozuv stoliga yoqimli nur yog‘ilib turadi. Nafis atirlar hidi anqidi, ularni Anton Pavlovich xush ko‘rardi. Oynadan olis dengiz tomonga enib borguvchi ochiq taqasimon past-qamlik ko‘rinadi. Dengiz qirg‘oqlari amfi-teatrga o‘xshagan uylar bilan o‘ralgan. Chapda, o‘ngda va orqada yarim aylana tog‘lar qad ko‘targan. Oqshom tushgach, Yaltaning tog‘li chekkalarida chiroqlar yonadi. Bu nurlar va yulduzlar zulmat qo‘ynida bizga shu qadar yaqinlashadiki, ularni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi. Shunda chor atrof Tiflisning so‘lim go‘shalarini esga soladi...

Hamisha shunday: kim bilandir tanishsang, avvalo, uni tashqi tomondan – ovozi, yurish-turishi, qiliqlari, odatlarini o‘rganasan. Keyinchalik ko‘z oldingga keltirganingda, eslaganingda ham birinchi taassurot bilan yashaysan – qanday ko‘rgan bo‘lsang, shundayligicha qoladi: haqiqiy qi-yofasidan butunlay boshkd, butunlay a‘lo. Ta-

nishganimizga bir necha yillar bo'lgan esa-da, Chexovni birincha marta Odessadagi „London“ mehmonxonasining umumiy zalida uchratganim xotiramda saqlanib qolgan. O'shanda u ko'zimga bo'yi uzunroq, oriqdan kelgan, suyaklari yo'g'on, yuzlari tundroq ko'rindi. Unda hali dard izlari sezilmas, faqat yurishi zaifroq, tizzalari bukilib-bukilib ketayotgandek edi. O'sha paytda mendan u bir qarashda kinga o'xshaydi, deb so'rashganida, shubhasiz, yo qishloq shifokori, yo mahalliy gimnaziya o'qituvchisi deb aytgan bo'lardim. Yuzko'zida soddadillik, kamsuqumlik xislati ko'rinib turar, qon-qoniga singib ketgan xalqchillik fazilati mujassam edi. Bular uning qosh-ko'zida, nutqida, so'zlashuv ohangida sezilar, shu bilan birga qiliqlarida moskvalik talabalarga xos beparvolik ham yo'q emasdi. Aynan shunday taassurotni ko'pchilik singari men ham boshdan kechirganman. Biroq bir necha soat o'tgach, butunlay boshqa Chexovni ko'rdimki, uning yuzidagi betakrorlikni, afsuslar bo'lsinkim, hech bir fotosurat saqlab qololmagan, rassomlar ham ilg'ay olishmagan. Men hayotimda bunday tiniq va nozik, betakror va issiq qiyofani qayta uchratolmadim.

Keyinchalik, Chexovning ko'zlari moviy edi, deyishdi. Bu – xato, xatoning g'alatiligi shundaki, bu gapni uni biladiganlar aytishgan. Uning ko'zlari to'q qo'yko'z edi, ayniqsa, o'ng ko'zining yuqori qismi to'qroq edi. Bu Anton Pavlovichning qarashlarida sezilardi; boshini u yoqdan bu yoqqa burganda undagi parishonxotirlik ko'zga tashlanardi. Qovoqlari osilib turar, bunday holat ko'pincha ko'z bilan ko'p ishlaydiganlar – musavvirlar,

ovchilar, dengizchilarda uchraydi. Oynadan kuza-tib tursangiz, Anton Pavlovich yuzidagi jiddiyligni u boshini ko'targan paytlarda ilg'ab qolasiz. U ba'zan shunday holatga tushardiki, (afsuski, bu umrining so'nggi kunlarida tobora kamayib ket-di) – quvnoq kayfiyatda, quloqlarini yozib, qo'l-larini silkiib, oromkursini chir aylantirib, chor at-rofga yoqimli, samimiy va yurakdan chiqqan kul-gularini sochib yuborardi. Shunda uning ko'zlari kattarib, nurlanganday bo'lar, ko'z atroflarida ajinlar yig'ilar, ko'rinishidan yoshlik chog'larida ishlangan portretlariga o'xshab ketardi; soqolsiz, beozor, tabassumi o'ziga yarashiq, qo'llari mayin, sodda nigohlari bilan kishini o'ziga tortardi.

Anton Pavlovichning peshonasi keng, silliq va nurli edi; ajoyib libosda yurardi; faqat so'nggi yil-larda qansharida bir juft tik, o'ychan chiziqlar tortildi. Chexovning katta quloqlarini chiroyli deb bo'lmasdi, men bunday aqlli va odobli quloqlarni yana bir siymo – Tolstoyda ko'rdim, xolos.

Yoz kunlarining birida kamdan kam bo'ladi-gan holat – xush kayfiyatda o'tirgan Chexovni qo'l apparatimda bir necha bor suratga tushirdim. Baxtga qarshi, ko'ngildagidek chiqqanlarining rangi kabinetda yorug'lik kamligi tufayli oqarib ketdi. U boshqa suratlarni ham ko'rarkan, dedi:

– Bilasizmi, bular – men emas, allaqanday fran-suz.

Uning qo'l siqishlarini eslayman. Katta, quruq va mayin qo'llari bilan qattiq va dadil siqqanda nimanidir ushlab qolmoqchiday, nimanidir yashi-rayotganday tuyulardi menga. Yozuvini ko'z ol-dimga keltiraman: ingichka, mayda harflar, bos-

masdan yengil yozardi; bir qarashda, bu yozuv chiroyli emasday tuyuladi, biroq yaxshilab tikil-sangiz, judayam tiniq, mayin, go'zal va o'ziga xos ruhga ega ekanligiga amin bo'lasiz.

4

Anton Pavlovich yoz paytlari, odatda, erta turardi. U hech qachon palapartish kiyinmasdi; turli-tuman buyumlar – tufilar, xalatlar, kalta kamzullarni yoqtirmasdi. Soat sakkiz-to'qqizlarda kabinetiga kirardi, u yoqdan bu yoqqa yurar, yozar, hamisha toza va odmi kiyimda bo'lardi.

Aftidan, u ertalabdan to tushlikka qadar yaxshi ishlardi; yozayotganini hech kimga ko'rsatmasdi. Bu ma'noda nihoyatda tortinchoq va sirli edi. Iliq tonglarda uni uy orqasidagi o'rindiqdan topishardi; bu – dalahovlining eng xilvat joyi. Chekkadagi oq devorlarga gullar o'tqazilgan yog'och paqirlar osilgan edi. Chexov bu yerda soatlab yolg'iz, miq etmay, qo'llarini tizzasiga qo'ygan ko'yi dengizga uzoq tikilib o'tirardi.

Peshindan to kechgacha uyga kelib-ketuvchilar ko'payardi. Uyni katta yo'ldan ajratib turadigan temir panjaralarga suyangancha oppoq shlapali oyimqizlar esnab turishardi. Chexov huzuriga turli toifadagi odamlar kelishardi: qishloq ruhoniylari, shifokorlar, rassomlar, oliy tabaqa vakillari, professorlar, muxlislar va muxlisalar, aktyorlar, poplar – kim bilsin, yana kimlar... Undan maslahat olishar, qo'lyozmalarini ko'rsatishar, intervyu so'rashar, shunchaki qiziqish yuzasidan ham ziyoratga kelishardi. Yordam so'rab keluvchilar ichida muhtojlari ham, qalloblari ham uchrardi.

Biroq ular hech vaqt quruq ketishmagan. Men ayrim voqealarni keltirib o'tishdan o'zimni tiyaman, ammo qat'iy ishonch bilan aytolaman-ki, Anton Pavlovichning saxiyliigi, ayniqsa, bilim olayotgan yoshlarga beqiyos darajada ulkan edi.

U turfa qatlamdagi, turli muhitdagi odamlarni qabul qilardi. Bunday doimiy qabullar Chexovni qanchalik toliqtirmasin, unda allaqanday o'ziga xos joziba mujassam edi. U bu suhbatlar asnosida birinchilardan bo'lib Rossiyada ro'y berayotgan voqealardan xabardor bo'lar, ko'rar, tinglar va anglardi. O'sha paytlarda matbuotda Chexovni jamoatchilik va jamiyat hayotiga, dolzarb masalalarga loqaydlikda ayblagan kimsalar nechog'li yanglishganliklarini bilishmasdi. U hammasini sinchkovlik va o'ychanlik bilan kuzatib borar, hayajonlanar, xalq qayg'usida, dardida iztirob chekar, og'rinardi. Uning huzurida jamiyatda ro'y bergan va berayotgan razilliklar va nomaqul ishlar haqida so'z ochishsa, quyuq qoshlari uyulib, nurli ko'zlariga tubsiz va cheksiz g'am-g'ussa to'lib ketardi.

Shu yerda bir dalilni ko'rsatib o'tish joiz. Bu Chexovning haqiqiy xalq hayotiga bo'lgan munosabatini yorqin ko'rsatadi. Uning faxriy akademiklik unvonidan voz kechganidan ko'pchilik xabardor. Ammo shu masala yuzasidan Chexovning Akademiyaga yo'llagan maktubini hamma ham bilavermaydi. Bu maktub oddiy tilda yozilgan bo'lib, unda yozuvchilik g'ururi, ulkan yurakning samimiy to'lqinlari aks etgan.

„O'tgan yilning dekabrda A.M. Peshkovning faxriy akademiklikka saylangani haqidagi qu-

vonchli xabarni oldim. U bilan uchrashishga shoshildim. U ham Qrimda ekan, birinchi bo'lib bu xabarni yetkazdim va tabrikladim. Oradan biroz vaqt o'tib, gazetalar Peshkovni 1035-moddaga binoan faxriy akademiklikka saylanishi haqiqiy emasligi borasida yozishdi. Muhimi, bu xabar Fanlar akademiyasi tomonidan berilgan, men ham faxriy akademik sifatida bundan xabardorman, daxldorman. Men, bir tomondan, uni qutladim, ikkinchi tomondan, o'zim ham bu saylovni haqiqiy emas, deb topganlar ro'yxatidaman. Bunday qarama-qarshilik mening tasavvurimga sig'maydi, vijdonim qabul qilolmaydi. 1035-moddani o'qib, undan hech narsa topolmadim. Uzoq o'ylab, men uchun og'ir va qayg'uli qarorga keldim: meni akademiklik unvonimdan ozod qilishlarini so'rayman.

A. Chexov“

Qanday qilib Chexovni tushunishmagani juda g'alati! Ular ta'riflagan „tushkun kayfiyatdagi yozuvchi“, aslida, yorug' kelajakka ishonchini yo'qotmagan, el-yurtining ko'z ilg'amas, ammo barakali va sermashaqqat zahmati mevalari, hosiliga ishonardi. Uni yaqindan bilganlar xotirasidan shu sevimli tuyg'u o'charmidi! U goho davradagi suhbatga mos kelmasa-da, kutilmaganda shitob bilan:

– Bilasizlarmi, o'n yildan so'ng Rossiyada konstitutsiya qabul qilinadi, – deb yuborardi.

Shu so'zlarda uning kelgusi hayotni ko'ra olishi, insoniyat baxt-saodatiga yo'g'rilgan orzulari ifodalanar, bu tuyg'u keyingi yillarda yozilgan asarlariga ko'chib o'tardi. Tan olib aytish kerakki, ziyoratchilarning hammasi Anton Pavlovichning

vaqti va asablarini birday qadriga yetardi, deb bo'lmadi. Ba'zilar ochiiqlikan ochiq shafkdtsizlik kdgishardi. Shunday voqealardan biri esimda. Bu voqea keyinchalik tildan tilga ko'chib, mashhur bo'lib ketdi va ziyoliman deb yurgan kimsalarning ayrim bema'niliklari va qo'pol-qo'rsliklarini fosh etguvchi ibratli hikoyaga aylandi.

Yoqimli, iliq, shamolsiz yoz tongi. Anton Pavlovichda kamdan kam bo'ladigan xushnud va yengil kayfiyat, g'ayrat to'la ruhda o'tirardi. Shu payt osmondan tushganday semiz bir janob kelib qoldi (bilsak, me'mor ekan). Chexovga tashrif-nomasini kiritib, qabul qilishini so'radi. Anton Pavlovich uni qabul qildi. Me'mor kirib o'zini tanishtirdi. „Chekilmasin!“ degan lavhaga e'tibor ham bermay, ijozat ham so'ramay, badbo'y kattakon nemis sigarasini tutatdi va shundan keyingina mas'uliyatli ishni bajarayotganday Chexovga xushomad qilib, maqsadga o'tdi.

Xullas, me'morning uchinchi sinfda o'qiyotgan gimnazist o'g'li ko'chada chopib ketayotib, sho'x bolalarga xos odatiga ko'ra uchragan har bir narsa – fonuslar, ustunlarga osilib o'ynaydi. Oxir-oqibat qo'li bilan tikanli simni ushlab oladi va kaftlari tilinib ketadi. – „Ko'rdingizmi, qimmatli Anton Pavlovich, – hikoyasini tugatadi me'mor. – Men bu haqda yozib chiqishlarini istardim. Yaxshiyamki, Kolyaning faqat kaftlari tilinib ketgan, bu – boryo'g'i bir tasodif! Uning qon tomiriga ham ziyon yetishi mumkin edi-ku! Unda nima bo'lardi?“ „Ha, achinarli hol, albatta, – javob berdi Anton Pavlovich, – afsuski, sizga yordam berolmayman. Men maqola yozmayman, hech qachon yozmaganman.

Hikoyalar yozaman“. „Bu – yanayam yaxshi, judayam yaxshi! Shuni hikoyaga kiriting, – xursand bo‘lib ketdi me‘mor. – O‘sha uy egasining familiyasini to‘liq keltiring. Meni ham qo‘shib qo‘ying, roziman... yoki yo‘q... yaxshisi, familiyamni to‘liq yozmasdan, shunchaki janob S. deb beraqoling. Shunisi ma‘qul... Axir, bizda hozir ikkita liberal yozuvchi qoldi – siz va janob N (u me‘mor adabiyotchilarning mashhur tikuvchisi nomini tilga oldi)“.

Men bunday ahmoqqarchilikning yuzdan birini ham tasvirlab berolmadim, otalik g‘ururi top-talagan me‘morning so‘zlarini to‘lig‘icha keltirishning imkonini topolmadim. U suhbat davomida sigarani chekib tugatdi, kabinetdan badbo‘y hidni haydab chiqazish uchun ancha vaqt ketdi. Nihoyat, u ketgandan so‘ng Anton Pavlovich butunlay tushkun ahvolda, ko‘zlari qizarib, bog‘ga chiqdi. Uning ovozi titrardi, o‘rindiqda tanishi bilan gaplashib o‘tirgan singlisi Mariya Pavlovnaga jahl bilan yuzlanib dedi:

– Janoblar, nahotki undan meni xalos etish yo‘lini topmadingiz? Hech bo‘lmaganda, sizni qayoqqadir chaqirishyapti, deng edi! U meni ezib tashladi!

Yana bir voqeani eslayman. Afsuski, bunda mening ham aybim bor. Bir kuni muxlis sifatida fikrlarini bildirish niyatida o‘ziga bino qo‘ygan bir shtat generali keldi. U Chexovni xursand qilaman, deb o‘yladi shekilli, oyoqlarini chalishtirib, qo‘llarini ko‘kragiga qovushtirib olganicha nomi endigina chiqib kelayotgan yosh yozuvchi haqida har xil gaplarni so‘zlay boshladi. Chexov siqilib ketdi, o‘z

dunyosiga g'arq bo'lganicha butun suhbat davomida ko'zlarini yerdan uzmay, sovuqqonlik bilan miq etmay o'tiraverdi. Faqat xayrlashayotganda generalga shunday tikildiki, ushbu nigohdan bu tashrif unga qancha azob va iztirob keltirganini anglash qiyin emas edi.

U maqtovlarni tortinchoqlik va sovuqqonlik bilan qabul qilar, bundan xiyla qiynalardi. Javon va divan orasida zuv qatnar, kipriklarlari titrab ketar, tundlashgandan tundlashardi. Ba'zan yaqinlaridan biri bejo harakat qilsa yoki haya-jonlansa, u suhbatni hazilga aylantirib, boshqa tomonga burib yuborardi. Kutilmaganda hech narsadan hech narsa yo'q yengil kulgi bilan aytib qolardi:

– Men haqimda odessalik reportyorlar nimalar-ni yozishlariga judayam qiziqaman-da.

– Nima uchun?

– Kulgili-da. Hammasi aldashadi. O'tgan bahorda bittasi mehmonxonaga kirib keldi. Intervyu so'rayapti. Mening esa vaqtim yo'q. Shunda: „Kechirasiz, men bandman, xayolingizga nima kel-sa, shuni yozing. Menga baribir“, – dedim. U esa yozibdi! Uni o'qib issig'im ko'tarilib ketdi.

Bir kuni u jiddiy ohangda dedi:

– Meni Yaltadagi har bir izvoshchi biladi. Bila-sizmi, ular men haqimda qanday o'ylasharkan: „Ha-a! Chexov! Bu – anavi kitobxonmi? Uni yax-shi bilaman“. Nima uchun ular meni kitobxon deb sanashar ekan? Ehtimol, ular meni marhumlarga kitob o'qib beradi, deb o'ylashar. Mana siz, ota-ginam, qachondir biron-bir izvoshchidan mening nima bilan shug'ullanishimni so'rab ko'rganmisiz?

Tushlikni Chexovnikida qildik. Pastda joylashgan salqin va yorug' oshxona, har doim stol atrofida, albatta, mehmonlar bo'lardi. Bu oddiy, bir-biriga o'ta mehribon va erka oilaga havas qilmasdan bo'lmasdi. Bunda hamisha o'zaro hammadardlikni his etasan, ammo bu tuyg'ular har qanday dabdaba va balandparvoqlikdan xoli, yuksak madaniyat va nazokat zamiriga qurilgan, iz-zat-ikrom, andisha, samimiy kundalik munosabatlar hukmron edi. Bu yer turli soxtakorlik va razilliklardan begona muhit bo'lib, hamma o'zini yengil va erkin sezardi. Men bir yozuvchining: „Chexovlarni bir ko'rishdayoq yaxshi ko'rib qoldim“, degan so'zlarini yaxshi tushunaman.

Anton Pavlovich kam ovqat yer, stol atrofida uzoq o'tirishni yoqtirmas, derazadan eshikka, eshikdan deraza tomonga borib-kelaverardi. Tushlikdan so'ng oshxonada kim bilandir yolg'iz qolgan Yevgeniya Yakovlevna – Chexovning onasi sekingina bezovtalanib:

– Antosha yana hech narsa yemadi,– deb qo'yardi.

U mehmondo'st bo'lib, tushlikka keladiganlarga alohida mehr ko'rgazar, so'zlari va harakatlari chin ko'ngildan chiqardi. Tushlikdan so'ng yuqoriga – ochiq ayvonga ko'tarilib yoki o'z kabinetida choy ichar yoki bog'ga tushib, o'rindiqqa o'tirar, palto va hassada, yumshoq qora shlapasini qoshigacha tushirib olib, uning ostidan ko'zlarini qisganicha olis dalalarga tikilardi.

Huzuriga keluvchilar ko'p bo'lardi. Tinmay telefonda so'rashar, keldi-ketdining oxiri yo'q edi.

Notanish odamlar, tashrif qogozlari, kitobga dastxat so‘raganlar... Ba‘zan qiziq hangomalar ham bo‘lib turardi.

„Tambovlik pomeschchik“ – bu kimsani Chexov shunday deb atardi – shifo istab keldi. Anton Pavlovich unga erinmasdan shifokorlikni tashlagani, tibbiyotdan ortda qolganini tushuntirdi, tajribali shifokorlarni tavsiya qilgani ham havoga uchib ketdi. „Tambovlik pomeschchik“ o‘z so‘zida turib oldi: Chexovdan boshqa shifokorga ishonmas – nachora, unga yengil, beozor maslahatlarni berishga to‘g‘ri keldi. Pomeschchik xayrlashayotib, Anton Pavlovich stoliga ikkita oltin tanga tashladi, qaytarib olishga uni ko‘ndirib bo‘lmadi. Chexov rozi bo‘lishga bo‘ldi-yu, biroq bu pullarni xizmat haqi sifatida qabul qilolmasligi, Yalta xayriya jamiyatiga iona qilishini aytdi va shu yerning o‘zida ishonch qogozini yozib berdi. „Tambovlik pomeschchik“ka xuddi shu narsa kerak ekan: uning yuzlari quvonchdan porlab, qogozni ehtiyotkorlik bilan cho‘ntagiga solib qo‘ydi. Shundan so‘nggina bu yerga yagona istak – Chexovdan dastxat olish uchun kelganini tan oldi. Bu o‘ziga xos bemor haqida Anton Pavlovich yarim tabassum, yarim jahl aralash so‘zlab berdi.

Ziyoratchilar orasida o‘zini Chexovdan ham balandroq qo‘yuvchilar, asabiga teguvchilar ham kam emas edi. Ammo u ichki ruhiyati va madaniyatini buzmagan holda hamma bilan birday muomalada bo‘lar, uni ko‘rishga kelganlarni sabr va e‘tibor bilan tinglardi.

Bu hurmatni ba‘zilar suiiste‘mol qilishgacha ham borishardi. Chexovning muxlisalaridan biri –

oqko'ngil va jonsarak xonim uning tutilgan kuniga ganchdan yasalgan, bo'yalgan, bahaybat, baland bo'yli it haykalini sovga qildi. Uni maydonga – osh-xona yoniga o'rnatishdi. U tishlarini gijirlatayotgandek vajohatli bir qiyofada turar, ba'zi kishilar uning jonsizligini unutilib, qo'rqib ketishardi.

– Bilasizmi, o'zim ham shu ko'ppakdan qo'rqaman, – tan olardi Chexov. – Olib tashlash esa noqulay. Xafa bo'lib qolishadi. Mayli, shu yerda tura tursin.

Kutilmaganda ko'zlaridan kulgu porlab, soddailik bilan qo'shib qo'ydi:

– E'tibor berganmisiz, boy yahudiylarnikida shunday ko'ppaklar kamin yonida o'tirishadi.

Albatta, bunday keldi-kettilar va qabullar uni charchatib qo'yardi. „Mening oldimga shunchalik ko'p odam keladiki, – deb arz qiladi u bir xatida, – boshim aylanib ketadi. Bu ahvolda yozish qiyin!“ Biroq u samimiy tuyg'ularga befarq qaramas, bunday ehtiromni har qanday dabdaba va soxta xushomadlardan ajrata olardi. Kunlarning birida sohildan ko'tarinki kayfiyatda qaytdi. U yoqlarga kam borardi. Kelishi bilan hayajon ichida so'zlab berdi:

– Ajoyib uchrashuv! Kutilmaganda oldimga artilleriya ofitseri keldi, yosh, judayam yosh podporuchik. – „Anton Pavlovich Chexovmisiz?“ – „Ha, nima istaysiz?“ – „Odobsizligim uchun uzr, lekin qo'lingizni siqqim kelayapti!“ – deb, qizarib ketdi. Naqadar yoqimli chehra! Bir-birimizning qo'limizni siqib xayrlashdik.

Anton Pavlovich kechki havoni yoqtirardi, ayniqsa, soat yettilarda o'zini yaxshi his etardi.

Bu vaqtda hamma oshxonaga choyga va kechki yengil tamaddiga yig'ildirdi. Shunda ahyon-ahyonda Chexov xuddi avvalgi, yoshlik chog'laridagi kabi quvnoq kayfiyatga qaytar, so'zlari jo'shib, ko'zlari porlab ketardi. Shu yerning o'zida g'alati tomoshalar uyushtirar, biz uning ishtirokchilariga aylanardik. Ko'proq to'y sahnalari jonli chiqar, chunki ular yaxshilik bilan tugallanardi. Endigina uylangan yigit ertalab choy ustida ishbilarmonlarga xos ohangda xotiniga dangal shunday deydi:

– Azizam, choyni ichib bo'lgach, notariusga boramiz, pullaring haqida ortiqcha tashvishlanib nima qilasan? Hammasini mening nominga o'tkazib qo'ya qolamiz.

U bir-biriga o'xshamaydigan aynan chexovcha familiyalar o'ylab topardi. Afsuski, ulardan hozir faqat afsonaviy matros Koshkadavlenko yodimda qolgan. U hazillashib, yozuvchilarni keksa qilib ko'rsatishni xush ko'rardi. „Nimalar deyapsiz, Bunin mening tengqurim-ku! – deya ishontirardi u. – Teleshov ham. U qarib qolgan yozuvchi. O'zidan borib so'rang, aytib beradi – I.A.Belousovning to'yida qanday yayragan edik! Qancha zamonlar o'tdi oradan!“ Iste'dodli yozuvchilardan biriga jiddiy ohangda shunday derdi: „Axir, siz mendan yigirma yosh kattasiz, bunga ishoning. Esingizdami, siz avval Nestor Kukolnik taxallusi bilan yozardingiz...“

Uning hazillari beg'araz, yurakka og'ir botmas edi. Qalbi toza va mehrlil bu odam umrida hech kimning dilini og'ritmagan. Kechki taomdan so'ng albatta kimnidir yarim soat-bir soatcha olib qolardi. Yozuv stolida shamlar yonib turardi. Hamma tarqagach, u yolg'iz qolar, kattakon de-

razasidan tushib turgan yorug'lik allapaytgacha o'chmasdi. Bu paytda u yozarmidi yoki xotira daftariga kun taassurotlarini to'karmidi – buni-sini hech kim bilmasdi.

6

Umuman olganda, biz uning nafaqat ijod sir-lari, balki kundalik odatiy ishlash tarzini ham yaxshi bilmaymiz. Bu borada Anton Pavlovich o'ta sirli bo'lib, bundan so'z ochmasdi. U menga yo'l-yo'lakay aytgan juda muhim bir gapini tez-tez takrorlayman:

– Hali nashr etilmagan asarlaringizni birov o'qib qolishidan xudo asrasin. Hatto korrektura-sini ham ko'rsata ko'rmang.

O'zi-da shu qoidaga bir umr rioya qildi, faqat bundan rafiqasi va singillari mustasno edi. Aytishlaricha, avvallari u bu borada juda saxiy bo'lgan. U paytlarda ko'p va tez yozgan. Bir kunda butun boshli bir hikoyani yozib tashlashini ham aytib yurardi. Yevgeniya Yakovlevna shunday hikoya qiladi: „Antosha talabalik davrida choy ichib o'tirgan ko'yi xayolga berilib ketardi, ko'zi menda bo'lsa ham hech narsani ko'rmayotganini bilardim. Keyin cho'ntagidan daftarini chiqarardi-da, shosha-pisha nimalarnidir yoza boshlardi, so'ng yana xayolga cho'mib ketardi...“

Keyinchalik tartibliroq va o'ziga nisbatan talabchan bo'la bordi: bir hikoyani yillab ushlab yurar, qayta ishlash va ko'chirishdan erinmasdi, korrekturani ham belgilarga, izohlarga, kiritmalarga to'ldirib tashlardi. Asarni yozib tugatish uchun undan ayrilmasdan ishlashi lozim edi.

„Agar hikoyani uzoq vaqt tashlab qo‘ysam, – derdi u, – uni tugatolmayman. Hammasini yangidan boshlashimga to‘g‘ri keladi“.

Chexov obrazlarni qayerlardan yig‘ib-terib olardi? Kuzatishlar va qiyoslarni-chi? O‘ziga xos tilni qanday yaratdi? U o‘z ijod yo‘lini hech kimga so‘zlamas va izohlab o‘tirmasdi. Aytishlaricha, undan ko‘plab yon daftarlar qolgan, ehtimol, ularda bu sirga yo‘l ochadigan kalit topilar? Yoki butunlay sirligicha qolib ketar? Kim bilsin! Har qanday sharoitda bizga bu borada ehtiyotkorlik bilan aytilgan qochirimlar va taxminlardan xulosa chiqarish imkoni qoladi.

O‘ylaymanki, hammavaqt – tongdan kechgacha, tunda, uyquda, bedorlikda ham u ko‘z ilg‘amas shiddat bilan, o‘zini, dunyoni unutib, bosib ishlardi; bari – aniq va esda qolarli ishlar. U tinglash va so‘rab olishni ham bilardi, bu hol suhbat asnosida yaqqol sezilardi; tiyrak va mehrli nigohi kutilmaganda qotib, mavhum bo‘shliqqa tikilib qolar, yuragida ajib tug‘yonlar uyg‘onib ketardi. Qo‘qqisdan suhbatga daxli yo‘q savollarni o‘rtaga tashlab, ko‘pchilikni noqulay ahvolga solib qo‘yardi: „Siz ot zavodida bo‘lganmisiz? Albatta, boring. Juda qiziq joy“. Yoki hozirgina javobini olgan savolni yana qayta so‘rab qolardi.

Bir qarashda, Chexov arzimasi narsalarni xotirasida saqlashni lozim deb bilmasdi. Men mayda-chuyda, arzimasi narsalarni: asosan, ayollar, dehqonlarga juda qiziq tuyulgan voqealar, so‘zlar, holatlar, odatlarni aytyapman. Chunonchi, u qanday kiyinardi, soqol-mo‘ylovi bormi-yo‘qmi, soatining zanjiri qanaqa edi, sochi qay rangda, xullas,

bunday detallar uning uchun qiziqarli tuyulmasdi. U insonni butunligicha olardi, chaqin tezligida tajribali kimyogarday uning sifati, yashash tarzi va vaznigacha aytib berar, muhim ichki mohiyatini ikki-uch chizgilarda ko'rsata olardi.

Bir kuni u anchayin norozi ohangda ko'p yillik atoqli olim do'stidan so'z ochib qoldi. U ezmaligi bilan Chexovni toliqtirib tashlagan edi. Olim Yaltaga kelgan zahoti yozuvchining oldiga ertalabdan borib olar, tushgacha o'tirar, tushlikni ham shu yerda qilib, yarim soatga mehmonxonasiga ketardi-da, yana qaytib kelib, yarim tungacha gapiraverardi, gapiraverardi, gapiraverardi... Har kuni shu ahvol.

Hikoyani shu yerda to'xtatib, Chexov birdan jo'shqin ohangda derdi:

– Hech kim bu odam fe'lidagi asosiy narsani anglab, tushunib yetmaydi. Men esa bilaman. U professor, yevropacha uslubdagi olim. Bu – uning uchun ikkinchi darajali masala. Muhimi, u o'zini ich-ichdan aktyorman deb biladi, bunga qattiq ishonadi. Faqat taqdir taqozosi bilan jahon sahnasida mashhurlikka erisholmadi, xolos. Uyida har doim Ostrovskiyini ovoz chiqarib o'qiydi.

Bir kuni nimanidir kulib esladi-da, kutilmaganida aytib qoldi:

– Bilasizmi, Moskva – o'ziga xos shahar. Bu yerda hamma narsa to'satdan sodir bo'ladi. Publitsist do'stim bilan „Bolshoy Moskovskiy“ga chiqdik. Bu uzoq va ko'ngilli kechki ovqatdan so'ngi sayr edi. Do'stim meni Iverskoyga boshladi. Ko'chadagi bor tilanchilarga cho'ntagidagi chaqalarini ulashib chiqdik. Nimalardir deb gudranib ham qo'yadi. Afandi odam, afandining o'zginasi...

Shu o'rinda garchi ko'pchilikka yoqmasa-da, bir jihatga to'xtalib o'tgim keladi. Chexov olimlar, yuk tashuvchilar, tilanchilar, katta yer egalari, adabiyotchilar, xizmatchilar, ruhoniylar, kichik pochta chinovniki, xullas, kim bo'lishidan qat'i nazar, hamma bilan bir xil muomalada so'zlashar, ularni qunt va e'tibor bilan tinglardi. Balki, shundan uning hikoyalaridagi olimlar va daydilarning qalbini shundoq ko'rib turasiz, so'zlariga ishonasiz. Ehtimol, shuning uchun vafotidan so'ng ortida behisob „qalin oshnalari“ qoldi. Ular Chexov uchun o'tga ham, suvga ham kirishga tayyor edi.

U yuragini hammaga ham ochavermagan, degan fikrlar yuradi. Bundan taganroglik chinovnik – Chexovning sevimli do'sti mustasno, albatta. Ularning do'stligi afsonaga aylanib ketgan. Ammo u hammaga birday ochiqko'ngillik bilan munosabatda bo'lar, har biriga alohida qiziqish bilan qarardi.

Chexov o'ziga xos so'zlar va ajoyib, ixcham va nozik iboralarni to'gridan to'gri xalq tilidan olardi, „Arxiyriya“dan olingan – „Bu menga yoqmaydi!“ iborasi omma orasida shu qadar tez tarqaldi, aslida bu so'z hamisha tushkun kayfiyatda sarxush yuradigan yarim telba, yarim daholarga xos daydi qahramon nomidan aytilgan. Bir suhbatimizda vafot etganiga ancha bo'lgan moskvalik bir shoirni esladik. Chexov uni tiniq xotira bilan yodga oldi, uning bo'm-bo'sh uyi, u bilan yashagan ayolni birma-bir tasvirlab berdi. „Yaxshi eslayman, – dedi Anton Pavlovich kulimsirab, – soat beshlarda o'sha ayol kelib, unga nimadir dedi“. Men shunda ehtiyotsizlik qilib, gapirib yuboribman: „Shundaymi? U mabodo „6-palata“dan emasmi?“ – „Ha,

albatta, o'sha yoqdan“, – dedi Anton Pavlovich yoqtirmayroq,.

Uning tanish-bilishlari orasida savdogarlar ham uchrardi. Ular millionlar egasi bo'lishsada, so'nggi urfda kiyinib yurishsada, adabiyotga tashqi tomondan baho berib, o'zlarining „ideal“ va „qat'iy“ fikrlarini bildirishardi. Boshqa birlari Chexov oldida bor dardlarini to'kib solishardi: „asabiy qiyofalari“dan kelib chiqib, ajoyib romanlar yozib, xalq ichidan chiqqan yozuvchiga aylanishlari mumkinligini afsuslanganicha so'zlab berishardi. U esa indamaygina tinglardi, huzurlanayotganday, faqat yuzida, lablarida sezilar-sezilmas tabassum o'ynardi.

Men Anton Pavlovich aynan shunday „yozuvchilar“ va „nusxalar“ni izlagan, deb aytolmayman. Fahmimcha, u hamma yerdan hamisha kuzatish uchun material yiqqan, buni ataylabdan qilma-gan, aksincha, bu holat tabiiy va beixtiyor sodir bo'lardi. Ayrim hollarda uning istagiga zid ravishda ro'y berib qolsa-da, hech qachon tuzatib bo'lmas odatlarning o'tkir ildizlarini ko'rar, tahlil qilar, umumlashtirardi. Bularning zamirida bar-cha azob va uqubatlarni, mashaqqatli ijod mujas-sam edi, aslida.

Chexov o'z taassurotlarini birov bilan baham ko'rib o'tirmas, qanday yozmoqchi ekanligini ay-tib yurmasdi. Kundalik nutqida badiiy so'zlarni kam ishlatardi, qizg'anardi. Suhbatlarda, oddiy va sodda, kundalik hayotda ishlatiladigan so'z va iboralardan foydalanar, ularni qiyoslamas, izohlamasdi. Shu yo'l bilan yuragidagi javohirla-rini avaylab-asrardi, ularga qo'pol-qo'rs so'zlarni

qo'shmas, toptashlariga yo'l qo'ymas, yozishdan ko'ra ko'proq o'z mavzularini hikoya qilib berishga usta yozuvchilardan shunisi bilan farqlanardi.

Bu – uning tug'ma kamtar va kamsuqumligi, tortinchoqligidan kelib chiqqan, deb hisoblayman. Shunday insonlar borki, ular ham ruhan, ham jisman balandparvozlilar, manmanliklardan, yoqimsiz xulq va odatlar, harakatlardan xoli bo'lishadi. Anton Pavlovichda buning oliy namunasi mujassamlashgan edi. O'zini beparvoday tutishida ham allanechuk sir, tug'yonlar, ichki kurash ko'rinar, kundalik oddiy tashvishlarga katta ahamiyat bermasa-da, madaniy hayotga doir masalalar uni hayajonlantirar, to'liqlantirardi. Teatrdan, uning haroratidan hech qachon ayrila olmas, bunda yengib bo'lmas qudrat mavjud edi. Bu holatni shunday tasvirlash joizday, yani, shunday sevgi bilan ayolnigina sevisish mumkin. Bu insondan nozikta'b va ulkan aqlni talab etadi. Ammo u bu haqda bo'rttirib gapirmas, bunday qilish uning tasavvuriga ham sig'masdi; hech qachon tiz cho'kib, bir qo'lini yuragiga qo'yib, majnun oshiq rolini bajarmagan, buni istamagan ham. U sevsam ham pinhona, birovga bildirmay, bir so'z aytmay sevgan, iztirob chekkan, his-tuyg'ularini to'kib tashlamagan, baralla hammaga ovoza qilmagan, havoyi odamning fe'l-atvorini o'ziga yuqtirmagan.

7

Yosh, boshlovchi yozuvchilarga e'tiborli va shirinso'z edi. Hech kim uning oldidan tushkun kayfiyatda, yozuvchining salobati bosib, o'zining g'o'rligidan kamsitilgan ahvolda chiqib ketma-

gan. Hech kimga: „Qarang, men nima qilyapman – siz ham shunday yo‘l tuting“, demagan. Kimdir nolisa: „Agar bir umr „yosh, umidli yozuvchi“ bo‘lib qolsangiz, buning uchun ijod qilish arzirmikan?“ – deya bosiqlik bilan javob berar, jiddiy ohangda:

– Hammaga ham, otaginam, Tolstoy bo‘lib yozish nasib etmagan, – derdi.

Uning bag‘rikengligi kishini hayajonga solardi. Boshlovchi yozuvchilardan biri Yaltaga keladi, shahar chekkasiga – Autkadan sal olisroqdagi katta va shovqin-suronli yunon oilasidan bir xonani ijaraga oladi. Chexovga bunday sharoitda yozish qiyin bo‘layotganini aytadi. Anton Pavlovich unga ertalabdanoq dala-hovlisiga ko‘chib kelishi, pastda – oshxona yonida ijod bilan shug‘ullaniishi mumkinligini bildiradi. „Siz, – deydi u jozibali tabassumda, – tushlikni ham menikida qiling. Asaringizni yozib tugatsangiz, menga ko‘rsatarsiz yoki jo‘nab ketsangiz, korrektura holida yuborsangiz ham mayli“.

Chexov hayratlanarli darajada ko‘p o‘qirdi, o‘qiganlarini yodda yaxshi saqlardi, birini ikkinchisiga aralashtirib yubormasdi. Mualliflar undan o‘z asarlari haqida fikrini so‘rashsa, maqtardi; ularga o‘zini yaxshi ko‘rsatish uchun emas, balki qattiqqo‘llik – murg‘ak qanotlarni banogoh kesib yuborishini bilardi, shuning uchun haqqoniy tanqid va umid baxsh etish ko‘p hollarda ijobiy natijalarga olib keladi, deb sanardi. „Hikoyangizni o‘qib chiqdim, yaxshi yozilgan“, derdi u bunday vaziyatlarda yo‘g‘on va samimiy ovozda. Muallif qat‘iylik bilan undan jiddiy fikrlar bildi-

rishni soʻraganidan soʻnggina u bilan yaxshilab tanishib olib, har bir soʻzni ehtiyotkorlik bilan qoʻllab, tiniq va ochiq fikrlarini bayon etardi.

Menda Chexovning bir romanchining bitta asariga yoʻllagan ikkita xati saqlanib qolgan, biridan olingan parcha: „*Qimmatli N. qissangizni oldim, katta rahmat. Qissa yaxshi, men uni bir marta oʻqib chiqdim, avvalgisi kabi bir xil taassurot oldim...*“

Uning maqtovlaridan qoniqmagan muallif Anton Pavlovichdan ikkinchi maktubni ham oladi: „*Asardagi kamchiliklardan yozishimni soʻrab, meni noqulay ahvolga solib qoʻyayotirsiz. Bu qissada yetishmovchiliklar yoʻq, agar uning ayrim koʻrinishlariga duch kelishimizni hisobga olmasak, albatta. Masalan, siz qahramonlaringiz – aktyorlarni bundan yuz yil oldin qanday tasvirlashgan boʻlsa, shunday chizasiz – yangilik yoʻq. Ikkinchidan, birinchi bobda faqat tashqi tomonning tasviriga zoʻr berasiz, shundan nariga oʻtmaysiz. Aslida, busiz ham qissani boshlash mumkin. Tasvirlar kishini zeriktiradi va asarning qimmatini yoʻqotadi. Soch-soqoli qirib tashlangan aktyorlar bir-biriga xuddi ksendzlar (katolik ruhoniylar) kabi juda oʻxshashadi, ularni zoʻr berib, oʻziga xos qilib, tasvir layman deb har qancha urinmang, befoyda. Uchinchidan, ohang qoʻpol, mast-alast odamlarning bemaʼniliklari va toʻporiliklari bilan toʻlib-toshgan. Siz soʻragan kamchiliklar – mana shular, boshqa hech narsa oʻylab topolmadim“.*

Oʻzi bilan ruhan yaqinlik sezgan ijodkorlar munosabatga hamisha eʼtibor va ehtiyotkorlik bilan qarar, oʻzi bilgan xabarni boshqalarga ham

yetkazishga harakat qilar, bu harakat unga foyda keltiradimi-yo'qmi, bu haqda o'ylab o'tirmasdi. „Qimmatli N – deb yozgan edi u tanishlaridan biriga, – sizga shuni ma'lum qilamanki, qissangizni L.N.Tolstoy o'qib chiqdi va unga yoqdi. Marhamat qilib, Lev Nikolayevich uchun kitobingizni mazkur manzilga yuboring: Koreiz, Tavrich. gub; mundarijadagi eng yaxshi hikoyalaringiz tagiga chizib qo'ying, toki u o'qishni o'sha hikoyalardan boshlasin. Kitobingizni menga yuborsangiz ham unga yetkazishim mumkin“.

Mana shu yozuvchiga tez orada yana bir xabar yozadi, unda rus tili lug'atining Fanlar akademiyasi tomonidan chop etilgan oltinchi nashri ikkinchi jildida uning nomini uchratib qolganini bildiradi. Qaysi bet, qaysi qatorda ekanliginiyam ko'rsatadi. Bular bir qarashda juda mayda-chuyda gaplarga o'xshab ko'rinadi, ammo ularni oralab o'tayotgan mehr hissini sezmaslik mumkin emas. Bugungi kunda shunday benazir so'z san'atkori oramizda yo'q ekan, bularning bari olis, qaytib kelmas mehr-u muhabbatning naqadar ulug'ligini ifodalab turadi.

– Iloji boricha ko'p yozing, ko'proq yozing, – derdi u yosh ijodkorlarga, – hammasi ham ko'ngildagidek chiqmasa-da, kuyinmang, vaqti-soati kelib, bari yaxshi bo'ladi. Muhimi, yoshligingiz va jo'shqinligingizni behudaga sovurib yubormang: hozir faqat ishlashingiz lozim. Qarang, qanday yaxshi yozayotirsiz, ammo so'z boyligingiz kam. So'z va iboralarni boyitib boring. Buning uchun har kuni yozish kerak.

Chexov o'z ustida ko'p ishlar, nafis va turfa iboralar bilan boy tilini o'stirib borardi: suhbatlardan, lug'atlardan, kataloglardan, ilmiy ishlardan, muqaddas kitoblardan. Bu kamgap odamning so'z boyligi ulkan edi.

– Poyezdda uchinchi klass vagonida ko'proq yuring, – deya maslahat berardi u, – bu borada sog'ligim menga pand berayotganidan afsusdaman. U yerda ko'plab qiziqarli voqealarning guvohi bo'lasiz, eshitasiz.

U yil bo'yi Peterburgdagi kabineti oynasidan tashqaridagi qo'shni uylardan boshqa hech narsani ko'rmaydigan yozuvchilarga hayron qolardi. Tez-tez to'lib-toshib aytib qolardi:

– Tushunmayman, mana siz – yosh, sog'lom, erkin odamsiz. Nima uchun Avstraliya (bu mamlakat uning uchun dunyoning eng sevimli joyi edi) yoki Sibirgami bormaysiz? Sog'ayib ketsam, albatta, yana Sibirga boraman. Saxalinga o'tayotganimda u yerda bo'lganman. Otaginam, bu o'lka nechog'li maftunkor ekanligini tasavvur ham etolmaysiz. Butunlay o'zgacha olam.

– Nima uchun pyesa yozmaysiz? – so'rab qolardi u. – Chindan ham yozing, yozib ko'ring. Har bir yozuvchi hech bo'lmaganda to'rtta pyesa yoziishi kerak.

Shunday derdi-yu, bugungi kunda dramaturgiyaga qiziqish pasayib ketayotir, uni ko'tarish uchun yo drama qayta tug'ilishi yoki butunlay yangi, hali hech kimning ko'zi tushmagan shaklda bo'lishi lozim, deya kuyinardi: „Biz teatr yana yuz yildan so'ng qanday bo'lishini bilmaymiz“.

Anton Pavlovich baʼzan bir-biriga zid fikrlar ham bildirar, ammo ularda oʻzaro bogʻliqlik, ichki uygʻunlik va teran mazmun boʻlardi. Bir kuni suhbat yon daftarlar xususida bordi. Chexov oʻsha zahotiy oq ularga suyanib qolmaslik, inson koʻproq oʻz xotirasi va tasavvurlariga ishonishi lozimligini uqtira ketdi. „Katta narsalar shusiz ham yashab qoladi, – maydalarini oʻzingiz izlab toping va kashf qiling“. Oradan bir soat oʻtgach, bir yilcha sahnada ishlagan bir xodim teatr haqidagi taassurotlarini gapira boshladi. Bir voqeani soʻzlab berdi. Chekka kichik shahardagi bogʻ teatrida kunduzi tayyorgarlik ketyapti. Oshiq yigit shlapada, katak-katakli kiyimda, qoʻl choʻntakda, sahnada u yoqdan bu yoqqa borib kelyapti. Tomoshabinlar oldiga toʻsatdan kelib qolgan, adashib yurgan daydiday koʻrsatadi oʻzini. Uning asardagi „sevikli“ sahnaga chiqib, yigitga yuzlanib deydi: „Sasha, sen kecha „Qiziqchi“ni qanday kuylading? Marhamat qilib, hushtakda chalib ber“. Oshiq yigit unga qayrilib, boshdan oyoq tikilib qaraydi, mensimayroq, boʻgʻiq ovozda javob beradi: „Nima-a? Sahnada hushtak chalish? Shuni bilki, sahna bu – sajdagoh“. Hikoya tugagach, Anton Pavlovich oʻzini oromkursiga bor boʻyi bilan tashlab, baland va tiniq ovozda xaxolab kulib yubordi. Birdan yonboshda turgan stol tortmasidan yon daftarini olib, haligi xodimdan soʻradi: „Toʻxtang, toʻxtang, nima dedingiz – sahna bu – sajdagoh!“ Hikoyani toʻligʻicha yozib oldi.

Mohiyatan olganda, bu yerda bir-biriga zid gaplarni oʻzi yoʻq edi. Chexov buni shunday

izohlaydi: „Qiyoslashlar, mayda belgilar, to‘liq tafsilotlar, tabiat manzaralarini yozib borish shart emas. Bu o‘zidan o‘zi tug‘iladi. Biroq yalang‘och fakt, noyob ism, texnik atamalarni daftarga qayd etib borish lozim. Aks holda, unutilib, yoddan chiqib ketishi mumkin“.

Ba‘zan jiddiy jurnallar uni qiynab kelayotgani, „Shimol xabarnomasi“ni hamon zabt eta olmayotganini aytib qolardi.

– Bir tomondan qaraganda, barchangiz mendan minnatdor bo‘lishingiz lozim, – derdi u yosh yozuvchilarga. – Kichik hikoyalar mualliflari uchun yo‘lni men ochib berdim. Avvallari shunday bo‘lardi: tahririyatga qo‘lyozmangni olib kelasan, ular hatto o‘qib ko‘rishni ham istashmaydi. Faqat yuzakigina qarab qo‘yishadi. „Nima? Shu – asar bo‘ldimi? Axir, bu – chumchuqdekkina bir narsa-ku! Bizga bunday asarlarning keragi yo‘q“. Men esa bu ishni uddaladim va boshqa yo‘lni ko‘rsatdim. Shundan so‘ng men bilan shunday munosabatda bo‘lishdiki! Hatto nomimning narxini ham oshirib yuborishdi. Bu nomga ehtirom va jiddiyat bilan qaraydigan bo‘lishdi: Chexovlar! Bu – kulgili edi, chamamda.

Anton Pavlovich zamonaviy adabiyot haqida, aynan bugungi asarlar xususida yuqori fikrda edi. „Siz juda yaxshi yoza boshladingiz, yomon yozuvchilarning o‘zi umuman yo‘q, – derdi u qat‘iy ohangda. – Shuning uchun ham mashhur bo‘lish qiyin kechyapti-da. Bilasizmi, bunday burilishni kim amalga oshirdi? Mopassan. U so‘z san‘atkori sifatida shunday katta talablar qo‘ydiki, oqibatda eski usulda yozish mutlaqo

mumkin bo'lmay qoldi. Hozir klassiklarimizdan, hech bo'lmaganda, Pisemskiy yoki Ostrovskiyning qayta o'qib ko'ring-a, urinib ko'ring, bari – eski, zerikarli va umumiy. Boshqa tomondan esa o'zimizning dekadentlarni olib ko'ring. Ular o'zlarini kasalmand va aqlsiz ko'rsatishga urinishyapti. Aslida, bari – soppa-sog“.

U yozuvchilardan tilning sodda va sofligini talab etardi, oddiy maishiy ko'rinishlarda ham jimjimadorlikka berilmaslikni o'rgatardi. „Buni yozishning nima keragi bor? – deya kuyunib gapiradi u. – Kimdir qayiqqa o'tiribdi-da, Shimoliy qutbga qandaydir odamlar bilan kelishuvni amalga oshirish uchun yo'lga tushibdi, bu paytda uning sevgilisi o'zini qo'ng'iroqlar minorasidan yerga tashlaydi. Buning hammasi yolg'on, haqiqiy hayotda bunday bo'lmaydi. Oddiy tilda ishonarli qilib yozish kerak: masalan, Pyotr Semyonovich qanday qilib Mariya Ivanovnaga uylandi, tamom. Aytgancha, tagsarlavhalarga ne hojat: psixologik etyud, janr, novella? Barida – bir xil mazmun va da'vogarlik. Sarlavhani sodda qilib qo'ying – xayolingizga kelganini, boshqasi kerakmas. Qo'shtirnoqlar, belgilar, chiziqlarni kamroq ishlating. Bular – yasamalikdir“.

Chexov yosh ijodkorlarga o'z qahramonlarining holati – quvonch va qayg'ulariga chuqur kirib ketmaslikni ham o'rgatdi. „Yaxshi bir qissa, – hikoya qilardi u. – Katta shahar, dengiz bo'yidagi restoran tasviri. O'qib chiqdim. Yovvoyi mayda-chuydalar, musiqa, elektr chiroqlari, tugma teshigidagi atirgullardan muallifning o'zi ko'z uzolmaydi, ularga bunchalik berilib ketish yaramaydi. Bun-

day narsalardan baland turish kerak. Eng kichik tafsilotlargacha bilish yaxshi, albatta. Lekin ularni tasvirlayotganda ijodkor o'zini balanddan pastga qarayotganday tutgani afzal. Shunda bari ko'ngildagiday chiqadi“.

8

Alfons Dodening o'g'li otasi haqidagi xotiralari fransuz yozuvchisi o'zini hazil aralash „baxt sotuvchisi“ deb ataganini eslatib o'tadi. Uning oldiga turli toifadagi odamlar maslahat so'rab, yordam istab, tashvish va qayg'ularini to'kib, yuragini ochish uchun kelishar, u esa oromkursiga mixlangan ko'yi o'tirarkan, – og'ir bedavo kasallikka chalingan edi – o'zida kuch va sabr, ishtiyoq topib, o'zgalar dardiga hamdard bo'lar, ularning ichiga kirib borar, ruhlantirardi.

Chexov kamtar va kamsuqumligi, ko'p so'zlilikdan yiroqligi bois muammolarini hech kimga aytmas, biroq huzuriga kelganlarning tavbatazarrularini chidam bilan tinglar, so'zi va amali bilan ularga yordamga shoshilar, nozik va chayir qo'lini mehr bilan uzatardi. U o'zining shaxsiy qayg'u-musibatlaridan baland yashashga, hatto quvonchli kunlarda ham havolanib ketmaslikka urinar, aslida, nimaiki bo'lsa ko'rib, bilib turardi. Uni hech bir shaxsiy ish yoki tashvish yengolmasdi. O'zi yoqtirmagan odamlarga ham ochiqko'ngillik bilan yondashar, saxiylik, bag'rikenglik qilardi. Chexovning bu xislatlarini hamma ham birday tushunmas, bu kimlargadir sirli va yashirin ko'rinar, kim bilsin, balki, aynan

shu fazilatlar yozuvchi shaxsiyatidagi muhim jihatlardan sanalgandir.

Men yaqin do'stimning ruxsati bilan Chexov xatlarining biridan parcha keltiraman. Gap shundaki, bu odam rafiqasini juda sevadi, rafiqasi esa ilk farzand ko'rish jarayonini og'ir kechiradi va bu unga qattiq ta'sir etadi. Bu haqda Anton Pavlovichga tinmay arz qilib, uni bezor qilib yuboradi. Shunda Chexov do'stimga shunday yozadi: „Rafiqangizga aytingki, xavotir olmasin. Hammasi o'tib ketadi. Bolani dunyoga keltirib, qo'liga olgach, bu hayot ko'ziga shu qadar charaqlab ko'rinadiki, bor azoblarini unutib yuboradi. Shunda siz ham baxtiyor onaga – rafiqangizga termulasiz, beixtiyor ko'zlaringizga sevinch yoshlari to'ladil“.

Bu oddiy satrlarda ham birovning g'amiga sherik bo'lish, nozik e'tibor ko'rinib turibdi. Do'stimiz baxtli otaga aylanganida o'sha maktubini eslab, Chexovdan qanday qilib bunday holatlarni izohlab berganini so'raydi. U xotirjam va biroz beparvo ohangda javob qaytaradi:

– Axir, men qishloqda yashaganman, ona bo'layotgan ayollarni shifokor sifatida qabul qilganman. Bunday baxt, quvonch joy tanlamaydi, hamma yerda hammada bir xil kechadi.

Agar Chexov mashhur yozuvchi bo'lmaganida, shubhasiz, ajoyib shifokor bo'lib tanilardi. Uning maslahatiga zarurat sezib, chaqirib turishgan shifokorlar undagi kuzatuvchanlik va topqirlik, tashxis qo'yishdagi teran va chuqur idrokiga alohida urg'u berishgan. Bemorni davolayotgandi hech qachon o'z mashhur nomini pesh qilmagan. Odamni ko'rib, eshitib turardi – yuz-ko'zi, tovu-

shi, yurish-turishida boshqalar ko'rmagan, ko'zi tushmagan belgilarni ilg'ashga urinardi.

Kezi kelsa, kamdan kam hollarda o'zgalardan ham maslahat olib turishni bilardi. Bular ko'pincha maishiy masalalarga doir bo'lardi. E'tiborli tomoni, u bolalarni o'ta mohirlik bilan davolardi. Chexovning tibbiyotga ishonchi yuqori, e'tiqodi kuchli edi. Bu ishonchni hech nima va hech kim yengolmasdi. Esimda, bir kuni kimdir tibbiyotni Zolyaning „Doktor Paskal“ romanida asosida balandparvoz ohangda tahlil qilishga tushib ketdi.

– Zolyangiz bu borada hech voqeani tushunmaydi va kabinetiga o'tirib olib, hammasini to'qib chiqaradi, – dedi u hayajonlanib, yo'talayo'tala. – U bir kelib, ko'rib ketsin-chi, qishloq shifokorlarimiz qanday ishlaydi, xalq uchun nimalar qilishyapti.

Qishloq shifokorlarini shunday so'zlar bilan ulug'lar, mehr bilan avaylardiki, bunga so'z topish mushkul. Ularning har bir e'tiborli qirralarini asarlarida chizib berar, joyi kelsa, ayovsiz tanqid ham qilardi.

9

Shunday naql yuradi: odamning o'limi ham o'ziga o'xshaydi. Shunda ko'z o'ngimda uning so'nggi yillari, oylari, kunlari va lahzalari gavdalanadi. Taqdir uni so'nggi manzilga olib borayotganda ham ochilmagan qirralarini ochib bera-yotgandek, ishora qilayotgandek edi. Chexov og'ir dard bilan uzoq olishdi, judayam uzoq! Dardni mardona ko'tardi, sabr-matonat bilan o'tkazdi,

tishini tishiga qo'yib, hech kimga nolimadi. So'nggi xatlaridagina beixtiyor yo'l-yo'lakay sog'lig'i haqida yozadi. „Sog'lig'im yaxshilandi, ammo hali ham davolanib yuribman...“, „Hozirgina plevritni o'tkazdim, endi yaxshiman...“, „Sog'ligim unchalikmas... kam zo'ryapman...“

U kasali haqida gapirishni yoqtirmasdi, buni so'rab qolishsa, jahli chiqardi. Har zamonda Arseniyadan u-bu narsalarni bilib qolardik. „Bugun ertalab juda yomon bo'ldi – qon ketdi“, – derdi u shivirlab, boshini chayqab. Ba'zan Yevgeniya Yakovlevna siniq tovushda aytib qo'yardi:

– Bugun Antosha tun bo'yi bezovtalanib, to'lg'onib chiqdi, tinmay yo'taldi. Men devor orqasidan eshitib turdim...

Chexov o'z kasalining me'yori va miqdorini bilarmidi? Menimcha, ha. Ammo bunga shifokor va donishmand ko'zi bilan qarab, o'zini yo'qotib qo'ymadi. Yaqinlashib kelayotgan o'linga tik boqdi. Gohida ayrim mayda voqealarda buni bildirib qo'yardi. Uyqusizlik va asabdan dard chekayotgan bir xonim kelganida unga xotirjam va past ovozda shunday degandi:

– Agar odamning nafas olishi – o'pkasi yaxshi bo'lsa, demak, xavotirga o'rin yo'q.

U oddiy va ta'sirchan bir qiyofada vafot etdi. Uning so'nggi so'zi: „Men o'lyapman!“ – bo'lgan deyishadi. Oxirgi kunlarida ham yurt qayg'usida yashadi – o'sha paytda davom etayotgan dahshatli va qonli yapon urushidan hayajon va tashvishga tushardi...

Uning dafn marosimini tush kabi eslayman. Sovuq, kulrang Peterburg, adashib-chalkashib

ketgan telegrammalar, vokzalga yigʻilgan siyrak olomon, „ustritsalar uchun vagon“, Chexovni umrida koʻrmagan, eshitmagan va bilmagan, jonsiz jasadini vagonga ortayotgan stansiya boshliqlari. Keyin esa bunga butunlay zid manzara – Moskva, cheksiz qaygʻu-alam, ming-minglab yetim qolgan-day boʻzlayotgan odamlar, yosh toʻla koʻzlar va gullarga toʻlib ketgan Novodevichye qabristoni.

Dafn marosimining ertasi kuni Chexov qabri yonida yigʻilish boʻlib oʻtdi. Sokin iyul shomi, botayotgan quyosh nurida tovlanib turgan keksa argʻuvon daraxtlari egilganicha qimirlamay turibdi. Ayollarning hazin va horgʻin xoʻrsiniqlari, nolalar chor-atrofga yoyilib ketadi. Shunda qalblar ogʻir va vazmin gʻussalar bilan toʻladi.

Qabristondan asta-sekin sukut ichida tarqaldik. Men Chexovning onasi oldiga bordim va ohishta qoʻllarini oʻpdim. U esa gʻamgʻin va toliqqan ovozda dedi:

– Boshimizga katta kulfat tushdi... Antosha yoʻq endi...

O, bu – sodda va oddiy, samimiy va yuraklarni titratib yuborguvchi Chexov soʻzlari-ku! Bunda har qanday taskin berish kamlik qilar, birgina yupatishning kuchi yetmasdi. Axir, shunday buyuk inson, ulugʻ qalb bilan bir umr birga yashagan insonlarning qaygʻu-hasratlarini aritib boʻlarmikan?! Biroq ular bilsinlarki, bu musibat, bu yoʻqotish – barchamizniki. Shu narsa ularga dalda boʻlsin, dardlarini yumshatsin, shunda bu benazir va pokiza nomning hech qachon oʻlmasligi va unutilmasligiga imon keltiradilar. Hali koʻp yillar oʻtadi, yuz yilliklar kechadi. Vaqt ayni damda

yashab o'tayotgan qanchadan qancha nomlarni, odamlarni xotirasidan o'chirib tashlaydi. Ammo kelayotgan yangi nasllar, avlodlar hamisha baxtli kunlar orzusi bilan nafas olgan Chexov taqdiri, bosib o'tgan yo'larini yoddan chiqarishmaydi, nomini ehtirom bilan tilga olishadi.

Oygul SUYUNDIQOVA tarjimasi

MINNATLI NON

– Sudlanuvchi, sizga qonunga binoan oxirgi so‘z beriladi, – dedi sud raisi toliqqan ko‘zlarini arang ochib, loqayd bir ohangda, – o‘z qilmishingizga oydinlik kiritish yoki o‘zingizni oqlash uchun yana nimalarni qo‘shimcha qila olasiz?

Ayblanuvchi bu murojaatdan so‘ng bexos o‘rnidan sapchib turdi va asabiy bir holatda ingichka, uzun barmoqlari bilan sudlanuvchi kursisini to‘sib turgan panjarani mahkam ushlab oldi. U ko‘rimsizgina, ozg‘in kishi edi, hadiksirar, ko‘zlarida aks etayotgan qo‘rquvni yashirishga harakat qilardi. Oq oralab qolgan siyrak soch-soqoli va oppoq kiprigi bo‘zdek oqargan rangini xuddi kamqonlik kasaliga chalingan bemor kabi yanada xastahol qilib qo‘ygan edi...

U uzoq qarindoshi graf Ventsepolskiyning uyida yashab, 23-yanvardan 24-yanvarga o‘tar kechasi oldindan o‘ylangan reja asosida uning xonadoniga qasddan o‘t qo‘yganlikda ayblanmoqda edi. Tibbiy ekspertiza ayblanuvchining aqliy va ruhiy holatini o‘rganib, hammasi joyida deb xulosa chiqardi. Shuningdek, uning asab tizimidagi ba‘zi o‘zgarishlar, ya‘ni ichki hissiyotlarini tutib turish holatining zaifligi, kutilmaganda ko‘z yosh qilishga moyilligi borligi kabi jihatlar qayd etilgan edi.

Ayblanuvchi shu paytgacha davom etayotgan ayblov ishining muhokamasiga aralasholmay, beparvo, xuddi bu jarayonda ishtirok ham etmayotgandek jim o'tirgan edi. O'ta rasmiy tarzda olib borilayotgan sud yig'ilishidagi dabdabali vaziyat, sudyalarning o'ziga xos liboslari, sudya stolining tilla popukli qizil movuti, ikki xil rangda tantanavor bezatilgan keng, issiq zal va uning devorlariga osib qo'yilgan mahobatli portretlar, sud zaliga yig'ilganlarning maxsus to'siq orqasini to'ldirib o'tirishlari, hovliqma nozirlar, kiborli sud maslahatchilari, sovuqqon prokurorning salobati, himoyachining bemazmun qiliqlari – bularning barcha-barchasi ayblanuvchini yanada esankiratib qo'yg'an edi. U go'yo bahaybat, qo'rqinchli mashinaning tishlari orasida qolib ketgan-u, bu mahluqni bir nafas bo'lsa-da to'xtatishga biror-bir inson va biror-bir kuch qodir emasdek edi.

U himoyachisi nutq so'zlayotgan paytda bir necha bor shart o'rnidan turib: „Janobi advokat, siz umuman boshqa narsa haqida gapiryapsiz. Voqea aslida unday bo'lgan emas. Menga imkon bering, qilgan aybim haqida o'zim gapirib beray“, deyishga chog'landi, ammo aytolmadi. Unga so'z berib qolishlarini ham kutdi. Mabodo so'z berilsa, shu zahoti barcha voqeani, o'zining o'sha paytdagi ruhiy iztiroblari, o'y-xayollari, boshqa birov tasavvur qilishi qiyin bo'lgan barcha ichki kechinmalarini aniq va tushunarli qilib so'zlab bermoqchi bo'ldi. Lekin harakatga tushib ketgan bu beayov mashinaning tinimsiz, befarq aylanayotgan g'ildiraklarini to'xtatishga uning jur'ati yetmadi.

Sud raisining kutilmaganda aytgan oxirgi gapi umidsizlik holatidan uyg'otib, unga g'ayrioddiy dadillik baxsh etdi. Shu payt o'zini tutishi xuddi o'limga mahkum etilgan kimsaning o'limi oldidan jallod kundasiga bosh qo'yish yoki o'lim sirtmog'ini bo'yniga solishga qarshilik ko'rsatib, jazavaga tushayotgan holatini eslatib yubordi.

U birdan, yalinganga o'xshash baland ovozda:

– Ha, janobi rais!.. Xudo haqqi, meni eshiting...
Hamma narsani o'zim gapirib, tushuntirib berishimga ruxsat eting!.. – dedi.

Uni eshitgan sud maslahatchilarining qiyofasi xuddi diqqat-e'tiborini unga qaratgandek o'zgardi, sudyalar birin-ketin oldidagi varaqlarga engashdilar, yig'ilganlar esa uning nima deyishini kutib, diqqat bilan jimib qolishdi. Ayblanuvchi so'zlay boshladi:

– Men o'tgan yilning boshida bu shaharga kelganimda kelajak hayotim borasida biror-bir rejam yo'q edi. Chunki men bu dunyoga faqat omadsizlik uchun kelgan bo'lsam kerak, degan fikrda edim. Aslida ham shunday, hayotim davomida menga hech qachon hech narsada omad kulib boqmagan. Hattoki hozir ham qirq yoshga kirganimga qaramay, xuddi yoshligimdagi kabi notavon va tajribasizligimcha qolib ketganimga aslo shubham yo'q.

O'shanda Graf Ventsepolskiydan joy topishimda yordam berishini so'radim. Chunki u kishi marhuma onamning uzoq qarindoshi edi. Saxiy, ochiqqo'l, o'zgalardan yordamini ayamaydigan graf esa negadir o'sha paytda meni hech qayerga joylashtira olmadi, ammo biror qulay sharoit tug'ilib

qolgunicha o'zining uyida yashab turishimni taklif qildi. Men uning uyiga ko'chib keldim. Dastlab u menga qandaydir e'tibor ko'rsatgandek bo'ldi. Ammo tezda uning ko'ngliga urdim, shekilli, bormanmi-yo'qmanmi parvo ham qilmay qo'ydi. Hatto ba'zan mendan umuman xijolat ham bo'lmasdi. Uyida yurganimga shunchalar tez ko'nikdiki, nazarimda, meni buyum qatorida sanay boshladi. Aynan o'sha payt dan boshlab mening nochor, achchiq va qayg'uli, sig'indilikda toptalgan hayotim boshlandi. Itoatgo'ylarcha so'zlash va iljayib turishdan boshqa ilojim yo'q edi.

O'sha paytdagi azobli kechmishimni o'z tanidan o'tkazmagan inson tushuna olmaydi. O'ziga to'q, mag'rur insonlar toifasi nochorlar, ularning tili bilan aytganda „tekinxo'r, sig'indilar“ haqoratlardan yig'laganini, tahqirlardan titraganidagi zaifligini ko'rib, bularni istagancha xo'rlash, toptash mumkin, ular ko'nikib ketaveradi, deb o'ylaydilar. Ammo, ishoning, tekinxo'r yoki sig'indi ekanimni kinoya qilishganida men mutlaqo ko'nikolmadim, aksincha, bunday so'zlardan juda yomon ta'sirlanganman, ularni o'ta og'ir olganman. O'sha kezlar bunday munosabatlardan mening qalbim qanchalar toptalganini bilsangiz edi. Har bir aytilayotgan so'z, muomala qalbimni battar ezar, yaralar, xuddi qizdirilgan temir kabi jizillatib kuydirardi, ta'riflashga bundan ortiq so'z topolmayman. Ammo vaqt o'tgani sayin bunday xo'rliklardan qutulishimga ishonmay qo'ydim, chunki kuchim yetmasligini sezardim, o'ta nochor va qo'rqqoq ekanimni bilib turardim. Grafning uyidagi to'q hayot va undagi men tushib qolgan muhit meni butkul

bo'shang qilib qo'ygandi, u irodamning qolganini ham xuddi zang kabi kemirib, yeb bitirdi. Ba'zi paytlar uyquga ketishdan oldin kunduzi xo'rlanganim alam qilib, g'azabim qaynar, shundan so'ng o'z-o'zinga: „Yo'q, bo'ldi yetar, ertaga bularning barchasiga chek qo'yaman! Ketaman, Grafning surbetligi-yu qo'polligini yuziga aytib, ketaman. Bunday pastkashlarcha kun ko'rgandan ko'ra yu-pun kiyimda bo'lsa-da, sovuqda, ochlikda qolib bo'lsa-da, erkin yashagan afzal“, derdim.

Ammo men aytgan o'sha „ertaga“ ham kelar, qarorim o'z-o'zidan so'nardi. Labimni majburan qiyshaytirib, iljayib ko'rinishga harakat qilardim. Har kungidek hijolatdan o'zimni o'nglay olmasdim, rejalashtirganim kabi tushlik paytida stolga qo'limni shart qo'yib, ichimdagini to'kib-sololmasdim. Uning o'rniga ahvolim o'ta nochor va ayanchli ekanidan yana ozor chekardim, xolos.

Bir kuni grafga uning meni qayergadir joylash-tirib qo'yishni va'da qilganini eslatmoqchi bo'lganimda, doimgiday qattiq nigoh qadab e'tiroz bildirdi:

— Qayerga shoshilyapsiz, azizim?.. Mening uyimda yomon kun kechiryapsizmi?.. Hozircha tura turing-chi, keyin bir o'ylab ko'rarmiz...

Uning bu javobidan keyin men yana jim bo'lib qoldim. Irodamni bukib, itoatkorlik qilishga shunchalar majbur edimki, graf birorta eski kiyimini sovg'a qilganida, kiyimlari menga katta va keng kelsa-da, hech qanday e'tiroz bildira olmay kiyar edim. Bir kuni grafning uyiga kelgan mehmonlardan biri egnimdagi ko'ylagim tog'avachchamniki bilan bir xil ekanini aytib qoldi. Buni eshitgan bir

isqirt va surbet janob, uni muttaham deyishar edi, mendan bezbetlarcha so'radi:

– Fedorov, yanglishmasak, siz liboslaringizni graf bilan bitta tikuvchiga buyurtma qilsangiz kerak?

Ularning birortasi meni Falonchi Pistonchayevich deb chaqirmasdilar. Graf esa meni tanishtirishni har doim yodidan chiqarib qo'yardi. Aslini olganda, yig'ilganlarning ko'pchligi tekinxo'r va sig'indilardan boshqa hech hech kim emas edi. Ammo ular surbetlarcha grafning atrofida girdikapalak bo'lishar, unga o'zlarini teng qilib ko'rsatishga, o'zlarini unga yaqin va munosib sanashga harakat qilishar edi. Men esa ulardan farqli o'laroq, o'zimni chetga olardim, jur'atsiz va itoatgo'y edim. Ular menga shunday o'tkir nafrat bilan qarardiki, bunday yomon ko'rish xo'jayinning mehri uchun kurashadigan odamlar orasidagina bo'ladi, xolos.

Grafning xizmatkori ham shu kasb egalari singari kalondimog'lik bilan surbetlarcha muomala qilardi. Menga atab ham dasturxonga osh-ovqat, ichimlik keltirishga odatlanishgan bo'lsa-da, ularning malaylarga xos so'zlari va qarashlaridan menga nisbatan tekinxo'r xizmatchiga qaragan kabi ijirg'anishlarini sezar edim. Men turarjoyim, ko'rpa-to'shaklarimni o'zim yig'ishtirar va kiyimlarimni ham o'zim tozalar edim.

Kechalari ba'zan grafning uyida „vint“ degan karta o'yini tashkil qilinar edi. O'yinga sherik yetishmay qolgan paytlar, graf menga ham karta uzatar edi. Men esa har doim pulsiz, ammo har gal yutish to'g'risidagi katta istak bilan o'yinga

kirishar edim. Har doim, ba'zan esa ich-ichimdan Xudoga iltijo qilar, yutishimni so'rab, ishtiyoq bilan o'ynar edim. Ammo men har doimgidek yutqazib qo'yardim.

O'yin tugab, sheriklar o'zaro bir-birlari bilan hisoblashayotgan paytda uyatdan boshimni ko'tarolmay, o'lguday qizarib, titrab, barmog'imni qayirib o'tirardim. Bu holat uzoq davom etaversa, chidolmay, o'zimning xijolatimni bildirish uchun g'o'ldirab:

– Iltimos... Graf... Hozircha pul masalasida qiy-nalib turganimdan xabaringiz bor. Mening yutqaz-ganimni o'zingiz to'lab turing... Men sizga ertaga qaytaraman... – derdim.

Albatta, bu va'dani yolg'on emas, chindan be-rardim. Ammo bu qarzimni ertaga ham, indinga ham qaytara olmasligim hammaga ayon edi.

Bir kuni kechasi graf va uning uyiga yig'ilgan mehmonlar avval restoranga, keyin esa ayollar bi-lan uchrashuvga bormoqchi bo'lishdi. Meni ham shunchaki til uchida taklif qilishdi. Men albatta rad javobini bermoqchi bo'ldim. Chunki „yo'q“ degan javobim ularning hammasiga juda ma'qul tushishini bilar edim. Ammo, Xudo haqqi, hanuz-gacha tushunolmayman, o'shanda qandaydir bir kuch meni paltomni shosha-pisha kiyib olishga va ularga qo'shilib jo'nashga majbur qilgan edi.

Restoranda ovqat payti hamma yayrab, o'zaro hazil-huzul qilib o'tirdi. Men esa xuddi o'rgatil-gan kuchuk kabi tinmay qiyqirib kular edimki, bu menga behisob huzur baxsh etardi. Ammo xayolimga biror-bir qiziq yoki kulgili fikr ke-lib qolsa, men uni aytib beray desam, hech kim

menga e'tibor qilmasdi. Men qanchalik og'iz juftlashga urinmay, shu zahotiy oq so'zimni bo'lishar edi. Bir so'zni o'ninchi bor aytishga harakat qilib, hamsuhbatlarimning ko'zlariga birin-ketin qarar ekanman, birortasining ham nigohi nigohimga qadalmasdi...

Ayniqsa, menga kechasi dahshatliroq edi. Xuddi koridorga o'xshash, hamma kirib-chiqadigan tor xonada uxlar edim. To'shagim prujinalari cho'kib, o'rtasi qiyshayib qolgan, tolasi titilib, tashqariga chiqib yotgan eski uzun kursi – kushetka edi. Oldindagi ikki oyog'ining yo'qligi uchun o'rniga chamadonimni qo'yib olgandim. Bu o'rindiqni qanchalik yomon ko'rishimni tasavvur ham qilolmaysiz! Uni hatto dushmanimga ham ravo ko'rmayman. Eski narsalarga o'ta o'ch bo'lgan ashad-diy eskifurush ham bunday rasvo, eski narsaning bahridan allaqachon kechgan bo'lar edi. Navbatdagi uzun kechalar har kuni takrorlanar, chidab bo'lmas azobli, uyqusiz tun o'z bag'riga chorlar edi. Nihoyat men o'sha kech ham joyimga yotdim. Yotoq kursining bukchaygan qiyshiq joyi yelkamga botib, qaddimni tobora buka boshladi. Chiqib turgan prujinalar ikki yonimdan tanimga botar, yostig'im juda kichkina bo'lgani uchun boshimda turmay, surilib ketaverar edi. Besh daqiqa vaqt o'tgach, har doimgidek belim va yelkamda og'riq sezdim. Boshim qizib, bechora miyamda turli o'y-xayollar aylanib, go'yoki talvasa o'pqonida charx ura boshladim... Shunda aql bovar qilmaydigan, hech qachon ro'yobga chiqmaydigan, ushalmaydigan rejalar birma-bir miyamga kela boshladi. Negadir tunda bu kabi xayoliy rejalar

ishonardim, ammo tong yorishishi bilan ular meni xuddi isitma aralash alahsirash kabi dahshatga solardi.

Kunduzgi hodisalarning taassurotlari, o'zim va boshqalarning aytgan so'zlari, kechgan har bir dilsiyohlik, kamsitish va haqoratlar qayta-qayta xotiramda jonlanardi. Meni qiynoqqa solib, birin-кетин yodimga tushayotgan bu kabi dahshatli kechinmalar, iztiroblar ichida borlig'imni jizillatib kuydirguvchi azoblardan yonib, kul bo'lardim. Bu holatimni faqatgina yolg'izlikka mahkum va xo'rlangan insongina tasavvur qilishi mumkin, xolos. Bunday yaramas o'ylarni xayolga keltirar ekanman, go'yo qalbimning tub-tubidan jirkanch balchiq kavlab olayotganday his etardim o'zimni... Yo'q... bunday narsalar haqida sud zalida, hatto o'zingni himoya qilish uchun ham gapirib bo'lmaydi...

Grafning do'stlari men yotgan qiyshiq kursining yonidan o'taverishda masxara qilishni yoqtirardi. Ular kushetkamni „qiynoq kursisi“ deb atardilar.

O'sha men jinoyat sodir etgan kunim grafning tanishlaridan biri janob Lbov barcha ulfatlarni restoranga taklif qilgan edi. Chunki u merosga ega bo'lgandi. Men ham kiyina boshladim. Zinaga chiqayotgan paytda janob Lbovga noxos turtinib ketdim va darhol uzr so'radim. U esa:

– Hechqisi yo'q, ahamiyat bermang... – dedi. So'ng to'satdan qo'shib qo'ydi: – Ha, aytganча, Fedorov, bekorga ovora bo'lyapsiz, sizni hech kim taklif qilgani yo'q.

Bu ayovsiz so'zlardan dovdirab, nima qilishimni bilmay, pillapoyada to'xtab qoldim. Mehmon-

lar shovqin solib, birin-ketin eshikka chiqayotgan edilar. Ulardan kimdir menga qarab:

– Bora qoling, o‘zingizning o‘sha qiynoq kursingizga, – deya qichqirdi.

Uning gapini boshqasi ilib ketdi:

– Rohatijon kursingizga, desangiz-chil!

Ular yayrab kulishgancha, restoranga jo‘nab ketishdi. Men qaytib kelib, o‘rnimga cho‘zildim. Ich-ichimda esa nimagadir damba-dam „Ular aytgan gaplaridan afsuslanishadi, meni olib ketish uchun kimnidir yuborishadi“, degan xayol o‘tardi. Ammo hech kim kelmadi. Shundan so‘ng noiloj, alamimdan ikki-uch soatcha achchiq ko‘zyosh to‘kdim. „Rohatijon kursi“ning azoblari ustiga ustak bo‘ldi. Sekin o‘rnimdan turdim. Yuragim ana shu kursiga nisbatan nafrat bilan to‘lgandi. Shlapamdan bir necha bo‘lak karton sug‘urib oldim, uni eski gazetaga o‘rab, kerosinga botirdim va kursining tagiga qo‘yib, o‘t yoqdim. O‘sha paytda mening hushim, ixtiyorim umuman o‘zimda emas edi.

O‘zinga kelganimda butun xona olov ichida edi. Qilgan ishimdan qattiq dahshatga tushdim va odamlarni yordamga chaqirdim. Qolgan gap sizga ma‘lum, janob sud maslahatchilari...

*Rus tilidan
Dilorom MURODOVA tarjimasi*

NASTARIN VOQEASI

Xotini eshikni ochishiga zo'rg'a sabri yetgan Nikolay Yevgrafovich Almazov palto va furajkasi bilan darrov xonasiga kirib ketdi. Uning chimirilgan qoshlari va asabiy pirpirayotgan pastki labiga ko'zi tushgan xotini qandaydir noxush voqea sodir bo'lganini anglab yetdi... Indamasdan erining orqasidan kirib bordi. Xonaning qaysidir burchagida Almazov tek qotib turardi. Keyin u qo'lidagi portfelini polga itqitib, o'zini kresloga tashladi va barmoqlarini asabiy qisirlatib qo'ydi. Ochiq portfelning qog'ozlari sochilib ketgandi.

Almazov bosh shtab akademiyasida ma'ruzalar tinglovchi yosh, o'rtahol ofitser bo'lib, hozirgina o'sha yerdan qaytdi. Bugun u professorga o'zining so'nggi va eng murakkab amaliy ishini, ya'ni hududlarning chizmalarini ko'rsatib kelgandi.

Almazov va uning xotini qanday qiyinchiliklarni boshidan kechirgani yolg'iz Xudoga va yolg'iz o'zlariga ayon. Harholda, barcha to'siqlar yengib o'tildi... Avval boshidayoq akademiya kirishning o'zi imkonsizday ko'ringan edi. Ikki yil mobaynida Almazov tantanali tarzda imtihonlardan yiqildi va faqat uchinchi urinishdagina hamma sinovlarni yengib o'tishga erishgandi. Agar yonida xotini bo'lmaganida, irodasi bo'shlik qilib, qo'lini

qoʻltiqqa urishi aniq edi. Biroq Verochka uni ruhan tushmaslikka undadi va doimo qoʻllab-quvvatlab turdi. U har qanday omadsizlikni ochiq chehra bilan qarshilashni oʻrgandi. Oʻzini unutib, eri uchun odmi boʻlsa-da, ziyoli odamga xos qulaylik yaratishga kirishdi. Eri uchun ham kotiba, ham qiroatchi, ham tarjimon va eslatma daftari vazifasini bajara boshlagandi.

...Ogʻir sukunat bilan besh daqiqa oʻtdi. Bu orada ikkalasigayam tanish boʻlgan soatning chiqillashi, asabni oʻynovchi oʻsha bir, ikki, uch-uch: bir juft tekis zarb, soʻng uchinchi xirilloq bong jimjitlikni buzayotgandi... Almazov egnidagilarni yechmay teskari oʻgirilib oʻtirardi. Undan ikki qadam narida esa Vera miq etmasdan, asabiy, goʻzal chehrasiga iztirob zuhur etib turardi. Nihoyat u ogʻir betob odamning karavotiga ehtiyotkorona yaqinlashgan kabi birinchi boʻlib soʻz qotdi:

– Kolya, ishlaring qanaqa, oʻzi? Yomonmi?

U yelkasini qimirlatdi va indamadi.

– Kolya, ish rejangni qabul qilishmadimi? Aytqol, baribir birga muhokama qilamiz-ku.

Almazov darrov xotiniga oʻgirildi va yonib, toshib gapira boshladi.

– Ha, ha, qabul qilishmadi, juda bilging ke-
layotgan boʻlsa, bilib qoʻy. Nahotki koʻrmayotgan boʻlsang? Bari chappasiga ketdi! Bular endi hech narsaga yaramaydi, – deb portfelini oyogʻi bilan turtkiladi, – bularni pechkaga tashlab yuborsang ham mayli endi! Mana, koʻrib qoʻy akademiyani! Bir oydan soʻng tagʻin polkda boʻlaman, yana sharmandalarcha, shov-shuv bilan. Yana arzima-
gan shu laʼnati dogʻ tufayli-ya... Jin ursin!

– Qanaqa dog‘, Kolya? Hech nimaga tushunmayapman.

U kresloning chetiga o‘tirib, Almazovning bo‘ynidan quchdi. Er qarshilik qilmadi, lekin hamon ma‘yus qiyofasini burchakka tikib o‘tirardi.

– Qanday dog‘, axir, Kolya? – so‘radi xotini yana.

– E-e, haligi, oddiy dog‘-da, yashil bo‘yoq. Kecha soat uchgacha uxlamay ishlaganimni bilasan-ku, ishni oxiriga yetkazishim kerak edi. Rejam chiroyli qilib chizildi, bezaldi. Bu haqida hamma gapirdi. Biroq kecha tunda o‘tiraverib charchab ketdim, qo‘llarim qaltiray boshladi – va oqibatda rejani dog‘ qilib qo‘ydim... Ha, yana quyuq dog‘-a... kattaligini ayt. Tozalayman deb battar chaplashtirib yubordim. Keyin u haqida o‘ylayverib, boshim qotdi, axiyri undan nimanidir chizmoqchi bo‘lib, dog‘li nuqtada daraxtlarni chizib qo‘yaverdim... Juda yaxshi chiqdi, dog‘ borligini birov payqamaydigan darajada edi.. Bugun esa professorga olib borsam:

„Xo‘sh, xo‘sh, mm-yaxshi. Poruchik, manavi joydagi butalar qayerdan paydo bo‘la qoldi?“ dedi.

Unga bor gapni aytishim kerak edi. Balki shunchaki ustindan kulib qo‘yardi. Yo‘q, kulmas-diyam. Axir, u quruq, rasmiyatchi nemis bo‘lsa. Unga: „Bu joyda haqiqatan ham butalar o‘sadi“ dedim. U esa: „Yo‘q, men bu hududni besh qo‘limday yaxshi bilaman. U yerda butalar bo‘lishi mumkin emas“, dedi. Shu tarzda suhbatimiz alanga ola boshladi. Yonimizda boshqa ofitserlar ham turgandi. „Mayli, siz bu gapni juda ishonch bilan aytayotgan ekansiz, unaqada ertagayoq o‘sha tog‘lar orasidagi joyga boramiz. Ko‘ramiz,

butalar bormikan. Shubhasiz, behafsala ishlaganingiz yoki g'ira-shira xaritadan ko'chirib olganingiz fosh bo'ladi.

– Ammo nega u butalar yo'q deb ishonch bilan gapiryapti?

– E, Xudo, nega deganing nimasi? Yana bema'ni savollarni beryapsan. Axir, u bu hududni yigirma yildan buyon yaxshi biladi. O'z uyidan ham... Bunisi yetmaganday, u odam dunyodagi eng ashaddiy rasmiyatchi, yana millati nemis-a... Axir, men yolg'on gapirib, behuda tortishyapman-ku... Undan tashqari...

U gapirayotganda kuldondagi kuygan gugurt cho'plarini asabiy sindirib turar, jimib qolganda esa ularni polga itqitardi. Bu irodali odamning rosa yig'lagisi kelayotgan edi.

Er-xotin og'ir o'ygaga cho'mib, sukut saqlab o'tiraverdilar. Ammo Verochka to'satdan o'rnidan irg'ib turdi.

– Quloq sol, Kolya, hoziroq borishimiz kerak! Tezroq kiyin. Nikolay Yevgrafovich ruhiy og'riqdan aftini bujmaytirib tikildi.

– Eh, Vera, bema'ni gapni qo'y. Nahotki, meni borib, xatomni tan oladi deb o'ylasang. Axir, bu o'zim o'zinga hukm chiqarishim bilan teng-ku. O'tinaman, tentaklik qilma.

– Yo'g'e, tentaklikmas, – dedi Vera depsingancha qarshilik ko'rsatib. – Hech kim seni uzr so'rash uchun majburlayotgani yo'q... Agar u hudduda butalar bo'lmasa, ularni hoziroq o'tqazish kerak.

– O'tqazish? Butalarni-ya?.. – Nikolay Yevgrafovichning ko'zlari olayib ketdi.

— Ha, o‘tqazish. Agar haqiqatni yashirgan bo‘lsang, demak, uni tuzatish lozim.

„Qani otlanaylik, shlapamni uzatib yubor... Kof-tochkamni ham... U yerda emas, shkafni qara... Soyabonimni ham!“ Almazov uning gapidan norozi bo‘lsa-da, beixtiyor harakatlanar, shlyapa va kof-tochkalarni qidirardi. Vera bo‘lsa stolning tortmalarini ochib yopar, qutichalarni bittama-bitta titkilab, so‘ng polga tashlab, nimanidir izlayotgandi.

— Ziraklar... lekin bular hech nimaga arzimaydi-ku... Ularga hech vaqo bermaydi... Ha, manavi, brilliant ko‘zli uzuk qimmatbaho... Darhol garovdan qaytarib olish lozim... Yo‘qolib qolsa, yaxshi bo‘lmaydi. Braslet... bungayam oz to‘lashadi. Chunki eskirib, qiyshayib qolgan... Kolya, kumush portsigaring qayerda qoldi?

Oradan besh daqiqa o‘tib, barcha qimmatbaho buyumlar ridikyulga joylandi. Vera tayyor bo‘lib, so‘nggi bor uyga qayta ko‘z yugurtirib chiqdi. Hech nimani unutmaganiga ishonch hosil qilgach:

— Ketdik, — dedi qat’iy ohangda.

— Qayoqqa boramiz, axir? — Almazov qarshilik qilmoqchi bo‘lib ko‘rdi. — Hozir qorong‘i tushadi, ishxonamgacha esa o‘n vyorst masofa bor.

— Shuyam gapmi?!. Ketdik!

Almazovlar dastavval lombardga kirib o‘tishdi. Garovchi, aftidan, odamlarning kundalik baxtsizliklariga duch kelaverib, bunday holatlarga ko‘nikkani yuzida aks etib turardi. U keltirilgan buyumlarni shunchalik sinchiklab tekshirdiki, Verochka o‘zini yo‘qotib qo‘yayozdi. Ayniqsa, uni ranjitgan holat, brilliant uzugini o‘lchab, atigi 3 rublga baholagani bo‘ldi.

– Axir bu sof brilliant-ku, – e’tiroz bildirdi Vera, – u o’ttiz rubl turadi, bilsangiz agar. Garovchi horg’in beparvolik bilan ko‘zlarini yumdi.

– Bizga buning farqi yo‘q, xonim. Biz qimmat toshlarni umuman qabul qilmaymiz, – javob qildi u, navbatdagi buyumni taroziga qo‘yib, – biz faqat metall buyumlarnigina baholaymiz.

Eski va qiyshiq braslet kutilmaganda qimmat baholandi. Xullas, jami 23 rubl to‘plandi. Bu pul esa ularga yetib ortardi. Almazovlar bog‘bonnikiga kirib borishgan paytda allaqachon Peterburg uzra sutday tun pardasi yoyilib bo‘lgan edi. Tilla ko‘z-oynakli bog‘bon, millatli chex bo‘lgan miqti qariya endigina oilasi bilan kechki ovqatga o‘tirayotgan ekan. U bemahaldagi tashrif va g‘alati iltimosga hayron bo‘lib, norozilik bildirdi. Aftidan, bog‘bon qandaydir firibgarlikdan shubhalanayotgandi, shu sababdan Verochkaning qat’iy savoliga quruqqina qilib javob qildi:

– Ming bor uzr. Biroq yarim oqshomda men ishchilarga ish buyura olmayman. Agar istasangiz ertalabdanoq ixtiyoringizda bo‘laman.

Endi faqat bitta yo‘l qolgandi: u ham bo‘lsa bog‘bonga bor gapni yotig‘i bilan tushuntirish edi. Verochka shunday qildi ham. Ma’shum dog‘ bilan bog‘liq bu voqeani bog‘bon dastlab ishonqiramay, hatto yovsirab tinglab turdi. Ammo Veraning ko‘chat o‘tqazish haqidagi taklifi haqida eshitgach, uning qiziqishi ortdi va bir necha bor xayrixohlik bilan jilmayib ham qo‘ydi. Vera hikoyasini tugatgach:

– Xo‘p, nimayam derdim, – deb o‘zicha rozilik bildirdi bog‘bon. – Aytinglar-chi, qaysi navdagi

butani o'tqazishni ma'qul ko'rasizlar? Bog'bon bisotidagi butalarning hech qaysisi chizmadagi dog'ga mos tushmas edi. Noiloj nastarin butasini tanlashdan o'zga chora topa olmadilar. Almazov rafiqasini uyga jo'nataman deb behuda urinaverdi. U shahar tashqarisiga eri bilan birga yo'l oldi, butalarni o'tqazisharkan, o'zicha kuyib pishar, ishchilarga xalaqit berardi. Nihoyat, butalar ostidagi chimlarga razm solib, ularni tog'yon bag'ridagi chimlardan ajratib bo'lmasligiga ishonch hosil qilgach, uyga ketishga qaror qilishdi. Vera ertasi kuni hayajondan o'z uyiga sig'madi va eriga peshvoz chiqish niyatida ko'chaga otlandi. Hali uzoqda turgan esa-da, erining irg'ishlab kelayotgan gavdasidan buta voqeasi muvaffaqiyatli yakun topganini fahmladi... Haqiqatan ham, Almazov alanga bo'lib yonar, horg'inlik va ochlikdan oyoqda bazo'r turar, biroq chehrasida qozonilgan g'alaba yolqini aks etayotgandi.

– Hammasi a'lo! Juda zo'r bo'ldi! – deya o'n qadam naridan shodon qichqirdi u bezovtalana-yotgan xotiniga qarata. – Shunday qilib, biz ular bilan birga ko'chatlar yoniga bordik. U butalarni ko'rib hayron bo'lib qoldi. Hatto barglarini yulib, chaynab ko'ra boshladi.

„Bu qanaqa daraxt bo'ldi?“ – deb so'radi. Men: „Bilolmadim, janoblari“, deb javob qildim. „Qayin, shekilli?“ – so'radi yana.

Men esa: „Qayin bo'lsa kerak, janoblari“, dedim. Shundan so'ng u men tomon o'girilib, hatto qo'lini uzatdi. „Uzrimni qabul qiling, poruchik. Modomiki, shu butalarni unutib qo'ygan bo'lsam, demak, rosdanam qariyapman“. Axir, u atoqli,

zakiy professor edi. Ochig'i, uni aldaganim uchun vijdonim qiynalyapti. U odam professorlarimiz orasida eng kuchlisi. Bilimi – dahshat! Hududlarini besh qo'lday bilishini ko'rib hayron qolasan.

Uning hikoyasi Veraga qisqadek tuyuldi. Professor bilan bo'lib o'tgan suhbatni ipidan ignasigacha aytib berishini eridan qayta-qayta so'rayverdi. Uni eng mayda ikir-chikirlar ham qiziqtirayotgandi: ya'ni professorning afti qanday alpozda bo'lgani, o'zining qariligini qay ohangda tan olgani, Kolyaning o'zi nimalarni his etgani...

Nihoyat, ular go'yo ko'chada o'zlaridan boshqa hech bir tirik jonzot yo'qdek, sho'x-shodon bir-birining qo'lidan ushlab, tantanavor uyga qaytishardi. Yo'lovchilar esa bu g'alati juftlikka taajjub bilan qarab to'xtab qolishardi...

Nikolay Yevgrafovich hali hech qachon bugungidek zo'r ishtaha bilan ovqat yemagan edi. Tushlikdan so'ng esa Vera erining xonasiga stakanda choy olib kirdi va kulib yubordi. Qizig'i, u bilan bir paytda eri ham kulib yuborgandi.

– Nega kulyapsan? – so'radi Vera.

– O'zing-chi?

– Yo'q, avval sen ayt, men keyin...

– O'zim, shunchaki: Nastarin voqeasi esimga tushib ketdi. Senda-chi?

– O'zim... Men ham shu... Nastarin voqeasini esladim. Bundan buyon nastarin mening eng sevimli gulim bo'ladi, demoqchiydim...

Ruschadan
Temur TANGRIBERGANOV tarjimasi

ZUMRAD OT

*Beqiyos yo'rg'a Xolstomer
xotirasiga bag'ishlayman.*

1

To'rt yashar poygachi ayg'irni Zumrad ot deb atashardi. U bo'ychan, kulrang, qaddi tik, tanasi kumushrang. Odatdagiday yarim tunda sayisxonasida uyg'ondi. Unga yonma-yon, chap va o'ng, dahliz orqali o'tiladigan qarama-qarshi tomondagi otlar bir tekis, yoqimli tovushda pichan chaynashar, shirin g'irchillatib, ahyon-ahyonda pishqirib qo'yishardi. Navbatchi otboqar burchakdagi poxol uyumi ustida xurrak otardi. Zumrad Vasiliy-ni xurragidan tanidi, beixtiyor kunlarni sanadi. U hali yosh bola, otlar uni otxonada badbo'y tamaki chekkani uchun yoqtirishmasdi, tez-tez shirakayf kirib kelar, tizzalari bilan otlarning qorinlariga tepar, ko'zlariga musht ko'tarar, no'xtalarini qo'pollik bilan siltab tashlar, otlarga notabiiy, tahdidli, bo'g'iq yo'g'on ovozda baqirardi.

Zumrad eshik oldidagi panjara yoniga bordi. Ro'parasidagi eshikda yoshgina, qorachadan kelgan biya Shegolixa turardi. Yo'rg'a qorong'uda uni aniq ko'rolmasa-da, har gal pichan chaynashdan oldin bosh ko'tarib, orqaga qayrilib qarab qo'yar,

katta-katta ko'zlaridan qizg'ish binafsharang olov sachrab ketardi. Ot burun teshiklarini ohista kengaytirib, uzoq vaqt havo simirdi, biyaning terisidan bilinar-bilinmas kelayotgan to'liqlantiruvchi hidni his etdi va astagina kishnab qo'ydi. Biya ham shitob bilan orqaga qarab, mayin, titraganday, mehr bilan o'ynoqlab kishnadi. Shu payt Zumrad yonginasida, o'ng tarafda rashkchil, qahrli nafasni eshitdi. Oraga Onegin aralashdi – qari, qaysar, qo'ng'ir poygachi ot, ko'pdan buyon ahyon-ahyonda faqatgina shahar birinchiliklarida qatnashib yuradi. Ikkala ot ham yupqa notekis taxtalar bilan ajratib qo'yilgan, bir-biriga ko'zi tushmasdi, biroq panjaraning o'ng burchiga yonboshlayotib, Zumrad to'sqichlardan chaynalayotgan issiq pichan hidini tiniq tuydi, bu tez-tez nafas olayotgan Oneginning no'xtalaridan sizayotgan edi... Otlar shu yo'sin biroz vaqt bir-birini qorong'uda hidlashdi, quloqlarini ko'tarishgan ko'yi bo'yinlarini egib, asabiylashishdi. Kutilmaganda ikkalasi birdan qahrlanib, bor ovozda kishnab yuborishdi, yer tepinishdi.

– Jim bo'l, jin ursin! – Otboqar uyqusirab, tahdidli qichqirdi.

Otlar panjaradan tislanishdi va hushyor tortishdi. Ular avvaldan bir-birini yoqtirishmasdi. Uch kun oldin otxonaga qomati kelishgan qora biyani olib kelishdi, odatda bunday qilinmasdi. Bu poygachi otlarga joy yetishmasligidan kelib chiqdi. Shundan buyon kunlari janjalsiz o'tmay qoldi. Otxonada ham, aylanada ham, sug'orilayotganda ham bir-birini olishuvga chaqirishardi. Biroq Zumrad ich-ichidan uzun bo'yli, niyati yovuz,

yumaloq tuya tuyoqli, ko'zlari qayg'uli, tanasi toshday mustahkam, yillar bo'yi yugurishlar, poygalar, olishuvlarda toblangan suyakdor ot oldida qo'rquvni his etardi.

Yo'rg'a o'zini hech nima bo'lmaganday, qo'rqmayotganday ko'rsatishga urinib, qayrildi, oxurga boshini tiqib, pichanni maydalab, tez-tez kavshay boshladi. Avvaliga tantiqlanib, o't-o'lanlarni saralab, terib yedi, chaynagani sari pichan shirinlashib ketdi, oxurdan bosh ko'tarolmay qoldi. Shunda xayoliga asta-sekin turfa o'ylar yopirila boshladi, xotirasidagi olis qiyofalar, hidlar, tovushlar bir-biriga ulanib, ayni chog'da qop-qora girdob ichida butkul yo'q bo'lib ketishardi.

„Pichan“, – deb o'yladi va kechqurun pichan solgan katta otboqar Nazarni esladi.

Nazar – yaxshi qariya, undan hamisha xushbo'y qora non va sal-pal sharob hidi keladi, shoshmasdan yumshoq qadam tashlaydi, pichan va sulisi hammanikidan mazali tuyuladi, otlarni tozalayotganda yarim ovozda mehr bilan so'zlashayotib, yoqimli tarzda tomoq qirib qo'yadi. Unda katta, boshqalarga o'xshamaydigan alohida xislatlar yo'qday, faqat pichan solayotganda, jilov tortganda beo'xshov qo'llari titrab ketadi.

Vasiliy har qancha baqirib-chaqirmasin, olishmasin, qo'rqoqligi bor, buni barcha otlar bilishadi, undan qo'rqishmaydi. U otda yurolmaydi, tortadi, nuqul aylanadi. Ko'zlari qiyiq uchinchi otboqar ikkalasidan ham yaxshi, lekin otlarni xush ko'rmaydi, beshafqat va besabr, qo'llari yog'ochday qattiq. To'rtinchisi – Andryushka, juda yosh, toychoqqa o'xshab otlar bilan o'ynaydi, no'xtalar

orasidagi yuqori lablarini yashirib-yashirib o'pib qo'yadi, bu – yoqimli ham, kulgili ham emas.

Baland bo'lyli, oriq, bukchaygan, yuzlari tekis qirtishlangan va tilla ko'zoynakli chavandoz esa – butunlay boshqa gap. U o'xshashi yo'q otga o'xshaydi – aqlli, kuchli va qo'rqmas. Hech qachon jahli chiqmaydi, xipchin bilan urmaydi, biroq ustiga minganda tulpor uning har bir ishorasi, barmoqlarining harakatiga so'zsiz, allaqanday quvonch, g'urur va qo'rquv hissi bilan bo'ysunardi. Bu Zumradga cheksiz xursandchilik ato etar, yugurayotib, butun vujudi qaynab-toshar, naqadar ajib, baxtiyor damlar edi.

Otning xayolidan otchoparga olib boradigan qisqa yo'l, har bir uy, ustunchalar, to'shalgan qum, chopayotgan otlar, yashil maysalar, bog'ichlardagi sarg'ish dog'lar o'tdi. Uch yashar qora to'riqni esladi, u shu kunlarda oyoq chigilini yozayotganday oqsoqlanardi. Zumrad ham bir zum oqsoqlanib yurishni tasavvuriga keltirdi.

Bir dasta pichan og'ziga juda yoqdi, boshqalaridan o'zgacha, ajoyib ta'mi bilan ajralib turardi. Ayg'ir uni uzoq vaqt chaynadi, yutganida bir muddat qovjiragan gullar va maysalarning nafis xush bo'ylarini ilg'adi. Ot ongida noaniq, allaqanday ayqash-chuyqash, uzoq xotiralar sirg'aldi. Bu kashanda odamlarda bo'lib turadigan holatga o'xshab ketardi, ya'ni – ko'chada papirosni beixtiyor chuqur tortganda ushlab bo'lmas soniya, eski gulqog'ozlar yopishtirilgan g'ira-shira dahliz va bufetdagi yagona sham, yoki olis tun yo'li, qo'ng'iroqlarning tekis tovushlari, og'ir mudroq, yoki yaqin o'rtadagi zangori o'rmon, qor,

ochilib-ochilmayotgan ko'zlar, ko'chkilar guldurosi, ehtirosli betoqatlik, tizzalar qaltirashi – bari-si bir daqiqada yelib o'tishadi-da, yurakni unutilgan, hayajonli, yelvizak hislar ohista, g'amgin va tushuniksiz qalqitib ketadi.

Qorong'ulikda bog'cha uzra hanuzgacha ko'zga ko'rinmas narsalar bo'zarib, zo'rg'a ko'zga tashlanardi. Otlar erinchoqlik bilan kavshanishar, birin-ketin og'ir va sekin xo'rsinib qo'yishardi. Hovlida tanish xo'rozning jarangdor, tetik, karnayday keskin qichqirig'i yangradi. Olis-yaqinlardan xo'rozlarning birin-ketin xonishlari uzoq vaqt tinimsiz eshitilib turdi. Zumrad boshini oxurga egib, unda boyagiday zarif, jonli, uzun xotiraning aks-sadosi, g'aroyib ta'mini ushlab qolmoqqa va kuchaytirmoqqa urindi. Lekin uni tiriltirolmadi, o'zi ham sezmag'an holda mudray boshladi.

2

Uning tanasi va oyoqlari benuqson, mukammal ko'rinishga ega edi, tik turib uxlar, oldga va ortga sal-pal chayqalib qo'yardi. Ba'zan titrab ketar, shunda shirin uyqusi bir necha onga yengil mudrash bilan almashar, biroq uzoq davom etmagan orom shu qadar ajoyib ediki, bundan otning muskullari, asablari va terisi tiniqlashardi. U saharlab uyg'ondi, tushini esladi. Tushida erta bahor tongi, ko'tarilayotgan qizg'ish shafaq, quyuq o'tloqni ko'rdi. Maysalar qalin va shirali, tiniq, ertakdagiday sehrlil, yam-yashil, borliq mayin binafsharangda jilolanardi. Bunday manzarani ko'rish odamlar va jonzotlarga faqat bolaligida nasib etadi, xolos. Shudringlar miltirab shu'lala-

nar, tiniq havoda barcha-barcha islar ingichka jilvalanib, yoyilardi. Salqin havo oralab tutun isi uriladi, u qishloqdagi quvurdan esadi. O'tloq gullari turfa-turfa hid taratadi, shahar chekkasidagi namxush burama yo'ldan bir-biriga aralashib ketgan turli-tuman islar keladi: odamlar, qoramoy, ot yuklari, chang, o'tib ketayotgan podadan sigir sutlarining bug'i, devor ortidagi archa novdalaridan oqayotgan yoqimli qatron hidlari.

Yetti oylik Zumrad toychoq polda behol yotadi, boshini pastga tirab, orqa oyoqlari bilan tepinib-tepinib qo'yadi. U havodan tushganday tanasining og'irligini sezmasdi. Oppoq quruq moychechak gullari oyoqlari ostida uchib yurishardi. U quyosh tomon parvozga intilardi. Ayollar tizzaga uradigan nam maysalar oralab o'tishar, maysalardan sovuqlik sachrar, bora-bora qorayib ko'rinardi. Moviy osmon, yashil maysa, oltin quyosh, toza havo, bolalik, yoshlik hayratlari, kuch va poyga tezligi!

Biroq u qisqa, notinch, juda tanish kavshanishni eshitdi, buni minglab tovushlar ichidan olisdan bo'lsa ham bilib olardi. U yugurayotganda bir to'xtab olar, bir soniya quloq tutar, boshini baland ko'tarib, bejirim quloqlarini qimirlatib, kalta muloyim supurgi dumini bo'sh qo'yib, uzun quyma ovoz bilan javob berar, shunda tik, oriqroq, uzun oyoqli tanasi titrab ketar va onasi tomon chopardi. Onasi – keksaygan, vazmin biya maysadan ho'llangan boshini ko'tarib, toychog'ini suyib, hidlab olardi-da, qilmasa bo'lmaydigan ishni bajarib qo'yishi kerakday yana o't-o'lanlarni yeyishga tushib ketardi. Toychoq kichik bo'ynini egib,

onasining qorniga tiqilib, yuzini balandga qayirib, shirin, salgina nordon sut bilan to'lib turgan issiq yelinni topib olar, sut uning og'ziga ingichka iliq jilg'achalarday sharillab tushar, undan ajralgisi kelmasdi. Onasi uni itarib, o'zini bolasining chotidan tishlab olmoqchiday ko'rsatardi.

Otxona butunlay yorishdi. Sersoqol, qari, badbo'y echki otlar orasida yashardi, ichkaridan qirrali narsa tiqib qo'yilgan eshik oldiga borib, orqaga, otboqar tomonga qarab, ma'ray boshladi. Vasiliy oyoqyalang, patak sochli boshini qashidi-da, eshikni ochish uchun turdi. Salobatli kuz tongi sovuq edi. To'rtburchak eshik ochilishi bilan otxonadan chiqqan issiq havo bug'lanib ketdi-da, bir zumda qotib qoldi. Tollar va ularning to'kilgan yaproqlaridan kelayotgan yoqimli islar nafis, ohista sayisxona bo'ylab sirg'alardi. Otlar hozir yem berishlarini yaxshi bilishardi, sabrsizlik bilan panjaralar yonida pishqirib qo'yishardi. Ochko'z va injiq Onegin tuyoqlari bilan qoqib qo'yilgan yog'ochni yuqori tishlari bilan tishlab-tishlab, oxurning temir bilan parchinlangan, chaynab tashlangan bort qirralariga bo'ynini cho'zib, havo yutindi va kekirdi. Zumrad yuzini panjara yonboshlariga ishqaladi.

Boshqa otboqarlar ham kelishdi. Ular to'rt kishi edi – qat'iy o'lchangan miqdorda oxurlarga yem tashlay boshlashdi. Nazar og'ir shovdirab turgan yemni Zumradning oxuriga solarkan, tulpor yemga hovliqib, qariyaning yelkalari, qo'llari oralab, issiq no'xtalarini silkitib, bosh suqardi. Zumradning erka qiliqlari, besabrliги otboqarga juda yoqar, u ham ataylabdan shoshilmas, tir-

saklari bilan oxurni to'sib olar, samimiy dag'allik bilan g'udranardi:

– Obbo, ochofat-ey... Shoshilma, ulgurasan... Ha, seni-ya... qani basharamga yana basharangni tiqib ko'r-chi. Men ham yomon qilaman...

Oxur uzra pastga qarab to'rtburchak ustunga quyoshning zarrin nurlari qiyalab tushib turar, unda millionlab tilla o'rgimchak iplari aylanishar, bo'linib-bo'linib, deraza gulqog'ozlariga uzundan-uzun soyalar solishardi.

3

Uni tashqariga olib chiqish uchun kelishganida Zumrad endigina yemni yeb bo'lgan edi. Havo iliqlashdi, tuproq yumshadi, biroq otxonaning devorlari hali qirovdan oqarib turardi. Otxonadan olib chiqilgan, quyuq bug'lar chiqarayotgan uyum-uyum go'nglar ustida gujg'on o'ynayotgan qarg'alar bor ovozda qichqirishar, bir-birlari bilan janjallashayotganga o'xshardi. Bo'ynini egibroq, ehtiyotkorlik bilan bo'sag'adan o'tayotib, Zumradni quvonch hissi qamrab oldi, toza havodan to'yib simirdi, bo'ynini silkitib, butun vujudi bilan jaranglatib aksirdi. „Sog' bo'l,“ – dedi Nazar jiddiy ohangda. Zumrad bir joyda turolmasdi. U shitob bilan yelish, qitiqlovchi havo, ko'z o'ngida silkinayotgan no'xtalar, yuraklarning olovli qalqib ketishlari, chuqur-chuqur nafas olishni istardi. Ot qoziqqa bog'lab qo'yilgan edi, orqa oyoqlari bilan o'ynoqlab, kishnadi, bo'ynini avaylab qayirdi-da, ortiga, qora-to'riq biyaga qaradi, uning katta qora ko'zlaridagi qizil qon tomirlari chiziqclarigacha ko'rdi.

Nazar qattiq-qattiq nafas olib, bor kuchi bilan boshi uzra suv to'la chelakni ko'tardi va suvni tulporning yelkasidan oshirib, yag'rinidan to dumigacha quydi. Bu Zumrad uchun juda tanish, yoqimli va ba'zan kutilmagan holatlarni tug'dirguvchi dahshatli tuyg'u edi. Nazar yana suv keltirdi, yo'rg'aning yonboshlari, ko'kragi, oyoqlari, dumg'azasi ostiga sepalab chiqdi. U qadoq qo'llari bilan ot tanasini yunglari bo'ylab qattiq, bostirib ishqalab chiqar, suvlarni chaplashtirardi. Zumrad ortiga qarab, o'zining baland, quyoshda yaltirab, qoraygan va cho'g'lanib turgan sag'riniga ko'zi tushdi.

Poyga kuni edi. Zumrad buni o'ziga xos asabiy, shoshqin harakatlardan bilar, otboqarlar otlar atrofida aylanib, shapatilashlaridan sezardi, ayrim otlar tanasiga nazokat nuqtayi nazaridan odatiy belgilarni qo'yishar, biyalarga guldor terilarni ildirishar, ba'zilarning oyoqlarini qattiq bog'ichlar bilan bo'g'inlaridan tizzalarigacha o'rab tashlashar yoki ko'krak ostidan old oyoqlargacha yung bilan qoplangan keng qo'ltiqchalarini ham bog'lab qo'yishardi. Saroydan xushbichim ikki g'ildirakli, baland o'rindiqli ajnabiy rusumdagi aravalarni olib chiqishdi, ularning metallardan yasalgan ninalari, qizil chambaraklari, keng tortilgan qizg'ish shotidagi yangi bo'yoqlar ko'zlarni qamashtirardi.

Otxonaning bosh otlig'i yetib kelguncha Zumrad butkul qurib bo'lgan, cho'tkalar bilan tozalanagan, jun matodan tikilgan qo'lqoplar bilan artilgan edi. Uzun bo'yli, oriqdand kelgan, biroz bukchaygan, uzun qo'lli bu odamni hamma birday hurmat

qilishar, ayni paytda undan odamlar ham, otlar ham qo'rqishardi. Uning yuzi kuygan, qirtishlangan, chizib quyilganday kulgili lablari qattiq, yupqa, egik ko'rinardi. U tilla ko'zoynak taqardi, ko'zoynak ortidan moviy, yorug' ko'zlari dadil va xotirjam tikilib turardi. Bosh otliq tozalash ishlari-ni kuzatar, uzun oyoqlarida baland etiklar, qo'lla-rini pantolonining cho'ntaklariga chuqurroq kir-gizib olgan, sigarasini og'zining goh bu burchiga, goh u burchiga olib-borib keltirardi. Egnida – yo-qasi yungli kulrang kurtka, boshida – ensiz hoshi-yali va to'g'ri chizikli to'rtburchak soyabonli qora shapka. Ba'zan keskin, pala-partish ohangda qis-qa-qisqa tanbehlar berar, shunda barcha otboqar-lar va ishchilar unga qayrilib qarashar, otlar ham quloqlarini dikkaytirib, hushyor tortishardi.

U Zumradning irg'ishlashlariga alohida e'tibor berar, otning butun tanasi, peshonasidan tortib tuyoqlarigacha qarab chiqar, tulpor ham uning mehrlil nigo-hini sezib, boshini baland ko'tarar, chiroyli bo'ynini asta egib qarar, yaltirab turgan quloqlarini tikkaytirardi. U ot ayilining mustah-kamligini ko'rdi, qo'llari bilan qornini siladi. Otga kulrang matoli, qizil uqali, ko'z oldlariga qizil aylana qilib, orqa oyoqlariga qizil kashtali jul kiy-dirishdi. Ikki otboqar – Nazar va qiyiq ko'z ikki tomondan Zumradning yuganidan ushlab, tanish ko'prik usti bo'ylab, ikki qatorli kamyob ulkan toshli binolar oralig'idagi otchoparga olib chi-qishdi. Yugurish aylanasigacha bo'lgan masofa to'rt chaqirimga ham yetmasdi.

Otchopar hovlisida otlar ko'p edi, ularni doira bo'ylab bir yo'nalishda, yugurish aylanasida, soat

millarining teskari harakatida olib yurishardi. Hovlida metin oyoqli, dumlari kalta qilib kesilgan, do'g'aga bog'langan otlarni aylantirishardi. Zumrad oq tulporni darrov tanidi, ular doim birga, yonma-yon yugurishardi, ikkalasi bir-biri bilan so'zsiz, ko'zlari kulib salomlashishdi.

4

Otchoparda qo'ng'iroq chalindi. Otboqarlar Zumrad ustidagi julni olib tashlashdi. Chavandoz quyosh nurlaridan qamashgan ko'zoynak ostidagi ko'zlarini qisib, uzun so'yloq tishlarini irjaytirib, unga yaqinlashdi, yurgan ko'yi qo'lqoplarini kiyib olarkan, xipchinni qo'ltiqlab oldi. Otboqarlardan biri Zumraddagi bashang nimarsalar, dumidagi kapalaklarigacha yig'ib oldi, ularni ehtiyotkorlik bilan o'rindiqa qo'ydi, bu bilan go'yo go'zal xotima yasadi. Ot gavdasining og'irligidan nozik arava shotisi tarang tortildi. Zumrad ortga ko'z qirini tashladi va otliqni ko'rdi. U ot sag'riniga qulay o'rnashib olib, oyoqlarini oldga tirab, arava shotisiga osiltirib turardi. Otliq shoshilmasdan jilovni oldi, otboqarlarga ovozini jiddiy tarzda balandlatib gapirdi, hammasi birday qo'llarini ishdan tortishdi. Poyga sururidan quvonchga to'layotgan Zumrad shitob bilan oldga urindi, lekin uni kuchli qo'llar ushlab qoldi, orqa oyoqlarini ko'taroldi, xolos. Bo'ynini silkitdi va sekin-sekin yo'rtib, keng darvozadan yugurib chiqdi-da, otchoparga kirdi.

Hovlida har bir chaqirimda ellips shaklidagi yog'och ustunlar o'rnatilgan, sariq qum sepilgan nam va zich yugurish yo'laklari oyoq ostida g'irchillab, yoqimli ohangda qayishib ketar, bosim

goh ko'tarilib, goh pasayib borardi. Tuyoqlarning tekis va o'tkir izlari, temir chambaraklardagi to'g'ri chiziqlar iz solib borardi.

Minbar cho'zilganday ko'rindi. Ikki yuzta ot sig'adigan bu yog'ochli binoga baland ingichka ustunlar tirab qo'yilgan, qora-qura olomon oldga intiladi, guvillaydi. Zumrad jilovning yengil, eshilar-eshitilmas silkinishidan tushundiki, qadimini tezlatga bo'ladi, xursand pishqirib qo'ydi. U bir tekisda yo'rtib borardi, belini urintirmasdan, yo'lga dadil tikildi, chiroyli bo'ynini chap tomonga qayirib, arava shotisiga qarab qo'yarkan, yuzini to'g'riga qaratdi. Otning betakror uzun-uzun qadamlari uzoqdan kuzatilganda yugurish tezligi katta emasdek taassurot qoldirardi, u shoshilmasdan yo'lni aniq o'lchab borardi, sirkulga o'xshab, old tuyoqlari uchini yerga sal-pal tekizib qo'yardi. Bu haqiqiy poygachi otning chiqishi edi. Yo'rg'a nafasini yumshatib olar, har bir qarshilikni oxirgi nuqtasigacha kamaytirib, qaytadan harakatlanish uchun barcha nokerak urinishlarini olib tashlar, kuchi, go'zalligi ko'zni qamashtirar, u tirik, benuqson ishlaydigan mashinaga aylanganday tuyulardi.

Ikki yugurish oralig'idagi antraktda otlarni sotutish boshlandi, bunda ayg'irlar nafasini rostlab olishadi. Otlarning ko'pchiligi aylanada Zumrad bilan bir yo'nalishda, ichki aylanada esa unga qarama-qarshi tomonda yugurishardi. Tanasi kulrang, qora tanga-tangali, bo'yi uzun, yuzi oqish, bo'yni yumaloq, dumi quvurday, ko'rgazma otlariga o'xshash, nasli sof orlovcha bedov Zumradni quvib o'tdi. U yo'l bo'yi sergo'sht, keng,

terdan qoraygan ko'kragi va ho'llangan chotlarini silkitib chopar, old oyoqlarini tizzasidan yon tomonga uloqtirar, har bir qadamida jigarining lo'qillagani eshitilib turardi. Orqa tomondan tik qomatli, tanasi uzun, duragay naslli, qora yollu biya kelib to'xtadi. U ham Zumradday ajoyib, poygaga puxta tayyorlangan edi. Kalta, ozoda qalin mato unga shunday yarashib turardiki, hatto teri osti muskullarining harakatlari bilinib turardi. Otliqlar bir-birlari bilan suhbatlashib borishardi, ikki ot birozgina yonma-yon yurishdi. Zumrad biyani hidlab ko'rdi, yo'l-yo'lakay u bilan o'ynamoqchi bo'ldi-yu, bunga otlig'i yo'l qo'ymadi, ot bo'sundi.

Ro'paradan dokalar, tizzabog'lar va qo'ltiqosti bog'ichlari bilan tang'ib tashlangan katta qora arg'umoq bor kuchi bilan yo'rtib, yelib kelar, o'ng tomonida yarim gaz keladigan uzunroq shoti do'ppayib chiqib turardi, boshi doira shaklida qattiq bog'lab qo'yilgan, temir tasmasi qayirib o'ralgan, beshafqatlarcha siqib tashlangan, og'riqdanmi otning asabiy xirillashi eshitalardi. Zumrad va biya bir vaqtning o'zida unga qarashdi, ikkalasi ham shu lahzada kuchli, chopqir va chidamli yo'rg'ani ko'rishdi, ayni paytda qo'rqinchli, qaysar, jahldor, kekchi va izzattalabligini his etishdi. Qora otning ortidan kulgili darajada kichkina, och kulrang hashamdor tulpor chopib o'tdi. Tashqaridan qaralganda, uni juda katta tezlikda yugurib ketayapti, deb o'ylash mumkin edi, oyoqlari bilan yerni tez-tez urib qo'yar, tuyoqlarini tizzasidan yuqoriga ko'tarar, afti-angoridan tirishqoqlik, ish-bilarmonlik nuqsi ufurib turar, chiroyli, kichkina

boshiga silliq bo'yni yarashgan edi. Zumrad unga ko'zlarini olaytirib, kinoya bilan qaradi, bir qu-log'ini u tomonga qimirlatib qo'ydi.

Boshqa otliq suhbatini tugalladi, baland ovozda qisqa-qisqa xoxoladi, go'yo kishnab yubordi va biyani erkin yugurishiga qo'yib berdi. U hech qanday zo'riqishsiz, xotirjam chopardi, Zumrad bilan yo'llari ayrildi, oldinga qarab yugurdi, yaltirab turgan boshini orqa yelkasidan bilinar-bilinmas oshirib, qora tasmasini tarang va tekis tortib qo'yardi. Kutilmaganda tillarang-malla yo'rg'a shitob bilan sakradi, chopdi, uni Zumrad va oq biya oq to'sqichlar oraliq'idan ko'rib turishardi, yo'rg'a ularni ortga irg'itib yubordi. U uzun-uzun qadam tashlab yugurar, ba'zan cho'zilar, ba'zan yerga egilib, yo havoga ko'tarilib, oldingi oyoqlarini orqa oyoqlari bilan birlashtirib olardi.

Uning otlig'i bor gavdasini orqaga tashlab, o'tirmasdi, tortilgan tizginga osilib, yotib olgan edi. Zumrad hayajonlandi, chap bermoqchi bo'ldi, ammo otliq uning qizishib ketganini sezib, tizginni sezdirmay tortib qo'ydi, otning har bir harakatini oldindan bilguvchi epchil va sezgir qo'llar birdan temirday qotib qoldi. Malla ot minbar atrofini yana bir bor aylanib chiqdi-da, Zumradni quvib o'tdi. U chopib borar, terga botib ketgan, ko'zlari qontalash, xirillab nafas olardi. Oldinga egilib olgan otliq zo'r berib beliga yaqin joylariga xipchin bilan savalardi. Nihoyat, otboqarlar darvozaga yaqin yerda uning yo'lini kesib chiqib, tizgin va yuganni ushlab qolishdi. Terga botgan, titrayotgan, zo'rg'a nafas olayotgan otni bir mud-datga otchopardan olib chiqishdi.

Zumrad bor kuchi bilan yoʻrtib, yarim aylanani bosib oʻtdi, keyin yoʻlga qayrildi, yugurish maydonini kesib oʻtuvchi yoʻldan darvoza orqali hovliga chiqdi.

5

Otchoparda bir necha bor qoʻngʻiroq chalindi. Har zamonda ochiq darvoza yonidan yugurayotgan otlar yelib oʻtishar, minbardagi odamlar qichqira boshlashar, qarsak chalishardi. Zumrad boshqa otlar chizigʻida koʻpincha Nazar bilan birga qadam tashlardi, boshini osiltirib, u yoq-bu yoqqa silkitganicha gʻilof ichidagi quloqlarini qimirlatib qoʻyardi. Sovutishdan soʻng tomirlaridagi qonlar osoyishta va qaynoq oqdi, nafasi chuqurlashdi, erkin tin oldi, vujudi shu qadar tiniqlashib, salqinladiki, butun muskullarida yana yugurish istagi yonayotganini tuydi.

Yarim soat oʻtdi. Otchoparda yana qoʻngʻiroq chalishdi. Endi otliq otga qoʻlqopsiz oʻtirdi. Bu qoʻllar oppoq, sehrli, keng, ayni paytda Zumradning qalbiga ham hayiqish, ham mehr tuygʻusini solardi. Otliq shoshilmasdan otchoparga chiqdi, bu yerda otlar sovutilgandan soʻng birin-ketin hovliga chiqishardi. Aylanada faqat Zumrad va u bilan oʻtish joyida uchrashgan ulkan qora yoʻrgʻa qoldi. Minbardan olomon boshdan-oyoq quyushib, qorayganicha koʻrinar, bu qop-qora toʻdada sonsanoqsiz, quvnoq, pala-partish chehralar, qoʻllar tovlanar, rang-barang yomgʻirpoʻshlar, bosh kiyimlar koʻzga tashlanar, oq varaqdagi dasturlar havolanardi. Zumrad qadamlarini asta-sekin tezlatib, minbar yonidan yugurib oʻtayotib, minglab

ko'zlar kiprik qoqmay uni kuzatayotganini sezdi, bu ko'zlar ochiq-oydin undan yeldan uchqur yugurishni, butun kuch-quvvatini ishga solishni, yuragi zarb bilan urishini istashardi. Bu idrok unga baxtiyor va tantiq lahzalarni baxsh etdi. Tanish oq yo'rg'ada yosh bola o'tirar, oti Zumrad bilan yonma-yon, o'ng tomonda qattiq kishnagancha sakrab chopardi.

Zumrad tanasi chap tomonga sal egik holda tekis va qadamlarni o'lchab olganday yugurayotib, qayrilishni chamalab ko'rdi, qizil aylanadagi ustunga yaqinlashdi. Otchoparda qisqa qo'ng'iroq chalindi. Otliq bildirib-bildirmay o'zini o'rindiqa bazo'r o'nglab oldi, qo'llari qo'qqisdan qattiqlashdi. „Endi yur. Kuchlaringni avayla. Hali erta“. Belgini tushundi Zumrad, bir lahza orqaga qayrilib, ziyrak quloqlarini dikkaytirdi. Oq yo'rg'a yonboshda tekis chopib borar, faqat ozroq orqada edi. Zumrad uning yag'rinidan kelayotgan yangi va tekis nafasni yaqindan eshitdi.

Qizil ustun ortda qoldi, yana bitta keskin burilish, yo'lakcha bo'ylab rostlanib, yaqinlashgani sari ikkinchi minbar qorayib ko'rinar, olisdan gurillayotgan olomon yanada qalinlashar, har bir qadamda o'sardi. „Yana! – qo'yib berardi otliq, – yana va yana!“ Zumrad biroz shiddatlandi, bor kuchini yig'ib, zo'r berib, yugurishga sarflashni xohlardi. „Mumkinmi? – o'yladi u. „Yo'q, hali bor, hayajonlanma, – deya uni sehrigar qo'llar tinchlantirardi. – Keyin“.

Ikki yo'rg'a ham ustunlarni birday aylanib o'tishdi, faqat bu ustunlar diametrning qaramaqarshi tomonida, ikki minbarni birlashtiradigan

joyda joylashgan. Qattiq tortilgan iplar ozgina qarshilikdan ham uzilib ketishi mumkin, shiddat zarbidan Zumrad bir lahzaga quloqlarini berkitib olishga majbur bo'ldi. Biroq buni shu zahotiyocq unutdi, bor diqqatini ajoyib qo'llarga qaratdi: „Yana biroz! Qizishma! To'g'riga qarab yurish kerak!“ – buyruq berdi otliq. Ot chayqalayotgan qop-qora minbar yonidan uchib o'tdi. Yana bir necha sarjin va to'rtalasi – Zumrad va uning otlig'i, oq yo'rg'a va do'g'aga bog'langan, kavsharlangan, qisqa uzangidagi bola ot yolidan ko'z uzolmay, baxtiyor yuzlari yashnab, butun borlig'i bilan otni yugurtirardi, ularga erkinlik jarangdor musiqa-day ilhom baxsh etar, har biri o'z vazifalarini a'lo darajada uddalashmoqda edi. Ta-ta-ta-ta! – yerni ravon qoqib boradi Zumrad. Ta-ta-tra-ta! – g'o'la bola qisqa va keskin ravishda qaytaradi. Yana bit-ta burilish va ikkinchi minbar tomonga yuguradi. „Men ham tezlataymi?“ – so'raydi Zumrad. „Ha, – deydi qo'llar, – faqat shoshilma“.

Ikkinchi minbar g'izillab o'tganini ilg'ab ham qololmaysan. Odamlar nimalardir deb qichqirishadi. Bu Zumradning e'tiborini tortadi, u qizishadi, tizginning haroratini-da sezmay qoladi, bir muddat ichida yo'llarni to'g'ri chamalab, o'ng tomondan to'rt marta qaysarlik bilan sakraydi. Biroq tizgin o'sha zahotiyocq qattiq tortiladi va otning og'zini achitib o'tadi, bo'ynini pastga o'rab oladi, boshini o'ng tomonga aylantirib tashlaydi. Endi o'ng oyoq bilan sakrash noqulay. Zumradning jahli chiqdi, oyoqlarini almashtirishni istamadi, otliq esa uning kayfiyatini payqab, sekin yo'rtishiga qo'yib berdi. Zumrad o'z maqomiga kirib oldi, do'stona qo'llar

mayinlashdi. Zumrad xatosini tushundi, tezligini ikki barobar oshirishga urindi. „Yo‘q, hali erta, – ochiq ko‘ngillik bilan yupatdi otliq. – biz buni to‘g‘rilashga ulguramiz. Hechqisi yo‘q“.

Ular havas qilgudek do‘stlarday bir-birini anglab, hech qanday savalashlarsiz yana bir aylana va yarim aylananani bosib o‘tishdi. Biroq qora ot bugun a‘lo ko‘rinishda edi. Zumrad ishni buzib qo‘yganda otliq yo‘rg‘a ustiga qalin matoni tashlashga muvaffaq bo‘ldi, Zumrad ko‘zdan yo‘qolgan, oxiridan oldingi ustunni izlardi, ustungacha uch chorak mil qolgan edi. „Endi – olg‘a. Qani, yur!“ – buyruq berdi otliq. Zumrad quloqlarini dikkaytirdi va bir marta ortga ilkis nazar tashladi. Otliqning yuzlari qizarib ketgan, keskin, qat‘iy, besabr, sarg‘ish, katta-katta, burishgan, qattiq qisilgan lablari yaltirab ketdi. „Endi o‘zingni ko‘rsat! – yuqoriga ko‘tarilgan qo‘llardagi tizginlar buyruq berardi. – Yana! Yana!“ Otliq birdan keskin dirillagan, sirenalarday chinqiroq tovushda qichqirdi:

– O – e-e-e-ey!

– Mana, mana, mana, mana! – g‘o‘la bola o‘tkir va jarangdor ovozda ot choptirib borardi.

Shiddat tuyg‘usi eng baland cho‘qqiga ko‘tarildi, hozir uzilib ketgudek eng nozik tolada ilinib turardi. Ta-ta-ta-ta! – yerga oyoqlarini bir maromda urib borardi Zumrad. Trra-trra-trra! – oldda Zumradni ortidan ergashtirib kelayotgan oq yo‘rg‘a-ning sakrashlari eshitilardi. Arava shotilari chayqalar, sakrash maqomlari ko‘tarilar, bola egarga o‘tirib, ot bo‘yniga batamom yotib olgan edi.

Shamol qarshidan kelar, quloqlar yonidan hushtak chalib o‘tar, otning burun teshiklarini qi-

tiqlar, bo'lak-bo'lak, katta-katta bug'lar ko'tarilar, nafas olish qiyin edi, terisi qizib ketgan edi. Zumrad so'nggi burilishni ham bosib o'tdi, butun vujudi ichiga tortib ketganday edi. Minbar tirikday o'sib borar, minglab tovushdagi qiy-chuvlar Zumradni ham qo'rquvga solar, ham hayajonlantirardi. Unda yo'rtish uchun boshqa kuch qolmadi, sakragisi keldi, biroq bu azamat qo'llar ham buyruq berar, ham tinchlantirardi: „Azizim, sakrama! Faqat sakrama!... Mana shunday, mana shunday, mana shunday“. Zumrad ustun yonidan shitob bilan o'tib borarkan, nazorat ipini uzib yubordi, buni hatto o'zi ham sezmay qoldi. Minbardan qichqiriqlar, kulgi, qarsaklar sharsharaday oqib tushardi. Afshalarning oq varaqlari, soyabonlar, tayoqchalar, bosh kiyimlar chir aylanishar, harakatlanayotgan yuzlar, qo'llar oralab lip-lip o'tardi. Otliq tizginni ohista tashladi. „Albatta, rahmat, azizim!“ – dedi Zumrad va bor kuchini qiyinchilik bilan bo'lsa-da, ushlab turdi va asta-sekin qadam tashladi. Bu paytda qora ot qarama-qarshi tomondagi o'z ustuniga yetti daqiqa kechikib, yetib kelgan edi.

Otliq mashaqqat bilan uvishib qolgan oyoqlarini ko'tarib, Zumrad otning ustidan og'ir sakrab tushdi va baxmal o'rindiqni oldi, u bilan birgalikda tarozi tomon yo'naldi. Otboqarlar yugurib kelishdi. Uning issiq belini jul bilan yopishdi va hovliga olib chiqishdi. Olomonning shovqin-suronlari, hay'at a'zolari davrasida uzoq chalingan qo'ng'iroq ovozi jaranglab turardi. Yengil, sarg'ish ter tomchilari otning yuzidan yerga va otboqarlar qo'lga tushardi.

Bir necha daqiqadan so'ng o'zini tutib olgan Zumradni minbar yoniga keltirishdi. Egniga uzun

palto va boshiga yangi yarqirab turgan shlapa kiygan baland bo'lyi bu odamni Zumrad otxonada ko'p ko'rgan, u tez-tez kirib turar, bo'yinlarini shapatilab qo'yar, kaftiga bir bo'lak qand solib, otning og'ziga tutardi. Otliq ham shu yerda, odamlar ichida jilmayib turar, aftini burishtirib, uzun tishlarini takillatardi. Zumradning ustidan julni olib tashlab, uni quti oldida uch oyoqqlatib qo'yishdi, qop-qora matoga o'ralgan quti ostida kulrang kiyimdagi janob yashirinib olgancha nimadir qilardi.

Odamlar minbardan qop-qora bo'tqa singari yoyilib tushib kelishar, bir-birini siqib, otni har tomondan o'rab olib, qo'llarini silkib, baqirishar, bir-biriga engashib, yuzlari qizargan, qizishib ketgan, ko'zlari yonib turardi. Olomon nimadandir norozi edi, har biri barmoqlarini Zumradga bigiz qilib, oyoqlarini ko'rsatar, bosh, qo'llarini yonboshiga tiqib olardi. Chap tomondan ot sag'rinidagi matoni hurpaytirib ko'rishdi, u yerda tamg'a ko'rindi, barcha bir ovozdan qichqirishga tushdi: „Qalbaki, soxta yo'rg'a, aldov, firibgarlik, pulni qaytaringlar!“ – Zumrad bu so'zlarni eshitar, ammo ma'nosini tushunmasdi, quloqlarini bezovtalanib qimirlatardi. „Ular nima haqda gapirishayapti? – hayron bo'lib o'ylardi u. – Axir, men juda yaxshi yugurdim!“ Shu payt uning ko'zi otliqqa tushdi. Uning hamisha xotirjam, yengil kinoya bilan kulimsirab turadigan jiddiy ko'zlarida g'azab yonardi. U kutilmaganda baland bo'g'iq ovozda qichqirib yubordi, qo'llarini silkidi, banogoh uchgan tarsaki tovushi olomonning g'ovur-g'uvurini bo'lib tashladi.

Zumradni sayisxonaga olib borib qo'yishdi, uch soat o'tgach, unga suli berishdi, kechqurun quduqdan sug'orishdi. Katta sariq oy devor ortida turgan otning qalbiga qo'rquv hissini soldi. Shundan so'ng zerikarli kunlar boshlandi.

Uni boshqa ag'angatib o'ynatishlarga, sovutish, yugurishga olib chiqishmadi. Ammo har kuni notanish odamlar kelishar, hovliga olib chiqishar, obdon ko'zdan kechirishar, hamma joylarini ushlab ko'rishar, og'zini ochishar, chilvir toshga mahkam boylab, bir-biriga baqirishardi.

Kunlardan bir kuni uni kechqurun otxonadan olib chiqishgani, uzun, toshli, bo'm-bo'sh ko'chadan, chiroqlari yoniq uylarning yonidan olib o'tishganini esladi. Keyin – vokzal, dirillab turgan qop-qora vagon, horg'inlik va titroq uzoq yo'lda oyoqlarini tark etmadi, parovozlar qichqirig'i, relslar guldirashi, tutundan tarqalayotgan dimiqtiruvchi hid, fonusning jilvagar chayqalishlari. Bir stansiyada uni vagondan olib chiqishdi, notanish yo'ldan uzoq olib yurishdi, keng, bo'm-bo'sh kuzgi dalalar, qishloqlar oralab o'tdi, nihoyat, notanish otxonaga olib kelishdi va boshqa otlardan olisroq joyga qo'yishdi, lekin qamashmadi.

Avvaliga poygalar, yugurishlar, qadrdon otlig'i, Vaska, Nazar va Oneginni esladi, ularni tez-tez tushlarida ko'rди, biroq vaqt o'tishi bilan hammasini unutdi. Uni kimdandir berkitishardi, otning yosh, qaynoq va bemisl kuchga to'la vujudi sog'inch, noilojlik, harakatsizlikdan bo'shshib, so'lib borardi. Ba'zan yangi notanish odamlar ke-

lar, Zumrad atrofida to'planishar, paypaslab ko'rishar, tortib tashlashar, asabiylashib, bir-birlari bilan janjallashishardi.

Ba'zan Zumrad tasodifan ochiq eshikdan boshqa otlarni ko'rib qolar, ular erkinlikda yurishar, chopishar, shunda u otlarga qarab, achchiq va mungli ovozda kishnab yuborardi. Biroq odamlar o'sha zahotiyuq eshikni yopib qo'yishar, yana tus-siz kunlar, yolg'izlik tunlari boshlanardi.

Otxona boshlig'i – boshi katta, ko'zlari kichik, yuzi salqi, yupqa qora mo'ylabli odam Zumradga loqayd ko'rinardi, lekin ot undan tushunib bo'lmas qo'rquv hissini tuyardi. Bir kuni ertalab, hali boshqa otboqarlar uyg'onishmagan payt u sassiz, shovqinsiz, oyoq uchida Zumradning yoniga keldi, oxurga suli tashladi va ketdi. Zumrad biroz hayron bo'lib turdi-da, bo'ynini egib, yeya boshladi. Suli shirin edi, salgina achqimtir, biroq tansiq taom edi. „G'alati, – o'yladi Zumrad, – men hech qachon bunday sulini yeb ko'rmagan ekan-man“.

Kutilmaganda qornida yengil og'riq sezdi. Og'riq yana turdi, keyin to'xtadi, yana kuchaydi, daqiqa sayin zo'raydi. Nihoyat, og'riq chidab bo'lmas darajaga borib yetdi. Zumrad bo'g'ilib zorlandi. Uning ko'z oldidan olovli g'ildirak aylanib o'tdi, holsizlikdan butun tanasi terlab ketdi, zaiflashdi, oyoqlari qaltirab, bukildi va polga gursillab yiqildi. U turishga harakat qildi, faqat oldingi oyoqlarini ko'taroldi va yonboshga yiqildi. Otning boshida shovqin g'uvillardi, ko'z o'ngidan tishlarini g'ijirlatib otliqlar, baland ovozda kishnab-kishnab Onegin suzib o'tdi. Noma'lum kuch

Zumradni shafqatsizlik bilan pastga, qop-qora va sovuq girdobga tortib ketardi. U endi qimirlay olmasdi.

Qaltiroqlar avval oyog'i, keyin bo'ynini qotirib, belini sindirishdi. Ot tanasini bir nafasda o'tkir hidli ter qopladi. Fonusning sirg'alayotgan sarg'ish nuri bir lahza uning ko'zlarini kesib o'tdi va so'nayotgan nigohlarida o'chdi. Ammo quloqlari hali odamlarning qo'pol qichqiriqlarini eshitar, afsuski, poshnalari bilan itarib, tepib ko'rishayotganini sezmasdi. Shundan so'ng hammasi birdan abadiy o'chdi.

Rus tilidan
Oygul SUYUNDIQOVA tarjimasi

QISMAT VA OMAD

(Sharq rivoyati)

Bundan ko'p yillar muqaddam kichkina, lekin farovon bir shaharda gilam, fil suyagi, ziravorlar va atirgul moyi savdosi bilan shug'ullanuvchi savdogar yashagan ekan. U aqlli, odobli, xudожo'y va halol odam bo'lib, ibrat bo'larli darajada saranjom-sarishtalik bilan ish yuritgani sababli ko'pchilik o'rtasida ishonch va obro'-e'tibor qozongan ekan.

Bir kun savdogarning omadi kelib, juda katta miqdordagi oltinli qumni arzon-garov sotib olib, qimmatroqqa sotish imkoni paydo bo'bd va agar shu ishni amalga oshirsa, boyligi uch barobar ko'payishi mumkin ekan. Ammo buning uchun qo'lidagi bor naqd pullarini to'plab, qarzga berganlarini undirib, barcha mollarini tezdan sotib, barcha mablag'larini jamlashi zarur edi. U bo'lajak ishidan keladigan foyda va zararlarni chamlab, agar shum tole to'g'anoq bo'lmasa, juda katta foyda olishi mumkinligini o'ylab, barcha boyligini qo'rqmasdan shunga sarflashga qaror qilibdi.

Shunday qilib, savdogar haqiqiy xojalarga munosib ravishda oilasidagilarni bunga aralashtirmasdan bir hafta ichida zarur tayyorgarligini ko'ribdi. Xayrli kun bo'lgan chahorshanbaning erta tongida turib, to'ng'ich o'g'liga shunday debdi:

– Sariq baytalni o‘zingga, yuk ortiladigan xachirni esa menga egarla.

O‘g‘il ota gapini ikki qilmaslikka odatlangan bo‘lib, hech narsa so‘ramasdan aytganlarini bajaribdi. Otasi bergan xurjunni egarga tashlab bog‘lab qo‘yibdi. Yo‘lga chiqishdan oldin ota-bola duo o‘qib, sahar paytida ota olinda, o‘g‘il orqada uydan jo‘nab ketishibdi.

Ular yo‘lini baxt yulduzi yoritibdi. Barcha savdo va pul ishlari tez orada katta foyda bilan yakunlanibdi. Doimo omad kulib turganidan savdogar o‘zicha xavotir olib, tez-tez „Xudo xohlasa“, „Xudo yarlaqasa“ deb shivirlab qo‘yarmish.

Yo‘lda ketayotib u, farang shahzodasi ispan qirolining qiziga uylangani sharofati bilan zeb-ziynat buyumlari narx-navosi juda ham qimmatlashib ketganini eshitibdi. Shu sababli mollarini mo‘ljalidan ham qimmat narxda katta shirinkomalar olib nasiyaga sotibdi. Xaridorlar ham barchasi o‘ziga to‘q, so‘zining ustidan chiqadigan, halol odamlar bo‘lib, qarzlarini o‘z vaqtida to‘lashibdi va ota-bola zudlik bilan yana yo‘lga chiqishibdi.

Eson-omon ishlarini bitirgan savdogar to‘g‘ri dengiz bo‘yidagi ajoyib shaharga yo‘l olibdi. Oldin buyurtma berilgan oltinli qumlari allaqachon yetib kelgan ekan. Ishlari zo‘r ketayotganidan quvongan savdogar ba‘zan soqolini silab „Inshooloh“ deb shivirlab qo‘yarkan.

Dengiz bo‘yigacha bir kunlik yo‘l qolganda ota-bola ovqatlanish va tunab qolish maqsadida karvonsaroy tomon burilishibdi. Har doimgidek savdogar xurjunni o‘z yelkasiga olib oshxonaga, o‘g‘il esa otlarning egar-jabduqlarini yechib yem

berish uchun otxonaga yoʻl olibdi. Keyin ikkalasi tahorat olib, namoz oʻqishibdi va kamtarona das-turxon atrofiga oʻtirishibdi.

Kechki ovqatni tugatishga ulgurmaslaridan oshxonaga isqirt kiyimlarda, shubhali bir toʻda odamlar baqirib-chaqirib kirib kelishibdi. Ular may talab qilishibdi va mast-alast boʻlib olib, baqirib ashula aytishibdi, paydarpay may ichishibdi. Bi-rozdan soʻng bir-birlarini soʻkib, haqorat qilib jan-jal boshlashibdi, janjal mushtlashuvga aylanibdi: unda-bunda pichoq ham yaltirab koʻrinibdi.

– Yomondan nariroq yuraylik, – deb savdogar yuziga fотиha tortibdi. – Men senga qarashib yuboraman.

Qorongʻulikda tezdin otlarni egarlab yoʻlga chiqishibdi. Karvonsaroydan eshitilib turgan shov-qin-suron, dargʻazab ovozlari eshitilmay qolgunga qadar shoshib, toʻxtamdan yurishibdi. Ovozlar tinganda savdogar xachirni toʻxtatib, egarni pay-paslabdi va oʻgʻliga buyuribdi:

– Toʻxta, orqaga qaytamiz!

Sabrsizlik bilan xachirni orqaga burib, ustma-ust qamchi urgancha karvonsaroy tomon oshiqibdi, oʻgʻli ketidan ergashibdi. Karvonsaroyga kirib, oshxonani qarashsa hammayoq suv quygandek jim-jit emish. Chiroqlar yonib turgan emish-u, lekin hech kim koʻrinmasmish. Diqqat qilib qarashsa yerda murdalar yotibdi, hammayoq qon. Xoʻjayinni, xizmatkorlarni chaqirib koʻrishibdi. Lekin javob yoʻq. Balki, pichoqbozlikdan qoʻrqib, oʻrmonga qochib ketishgandir.

Savdogar yuganni oʻgʻliga tashlabdi-yu, yugurgancha zinadan chiqib xonaga kiribdi va yaqinda-

gina o'zlari ovqatlangan joydagi kursi ostiga engashibdi. O'g'li qarasa otasi xurjunni ko'tarib yelkasiga olyabdi. Ana shundagina xurjunni esdan chiqarib qoldirganlarini o'g'li tushunibdi. Savdogar hovliga chiqib o'g'liga hech narsa demasdan xurjunni xachirga ortib, qamchi qayishi bilan egarga mahkam bog'lab qo'yibdi.

Uzoq yo'l yurishibdi. Mirshablar qahvaxonaga kirib, orqalaridan quvib kelmayabdimikin, ushlab olib qoziga sudramasmikin degan qo'rquvga tushibdilar. Qozidan xudo saqlasin. Aybing bormi, yo'qmi, deb surishtirib o'tirmaydi, umrbod qutulmaysan, oxirgi sariq chaqangni olmaganuncha qo'ymaydi. Tong saharga yaqin ular ikki chetida qalin daraxtlar o'sib yotgan jilg'aga yetib borishibdi. Otlarni daraxtga bog'lab tahorat olibdilar. Ota o'g'liga qarab:

– Xurjunni olib ketimdan yur, – debdi. O'zganing nigohi tushmaydigan kichik bir yalanglikka chiqishgach savdogar to'xtab:

– O'tir, – debdi.

O'tirishibdi. Ota xurjunni har ikkala ko'zini ochib ichidagi narsalarni ikki to'pga ajratibdi. Teppa-teng qilib olmos, dur-javohirlar, feruza, yoqut har birini katta-kichikligiga qarab teng bo'lib chiqibdi. Tilla tangalar, badavlat badaviylarning bankdagi cheklarini ham teng bo'libdi. Taqsimlab bo'lgach, o'g'liga debdi:

– Bu ikkita teng ulush. Bittasi – seniki. Xohlaganingni olib qopingga sol, oting egariga mahkam qilib bog'la. Otingga minib hoziroq yo'lga tush. Ketayotgan yo'limizdan to'ppa-to'g'riga yurasan, besh daqiqacha yurganingdan so'ng yo'l ikki-

ga ayriladi – chapga yurasan – shu yo‘l uyimizga yaqinroq. Esingda tut, sen endi uyning eng kattasisan. Hayotingni o‘zing xohlagandek, o‘zing bilganicha yo‘lga sol. Senga maslahat ham, oq fo-tiha ham shu. Yaxshi bor. Yo‘lingda uchragan birinchi qishloqqa yetguncha orqangga qarama. Uzoq muddat uyga qaytolmayman. Balki, umu-man qaytmasman.

O‘g‘il ota so‘zlarini sukut bilan tinglagach, uning oyog‘iga yiqilib yerni o‘pdi, o‘rnidan turdi-yu, o‘g‘irilib otga mindi va daraxtlar orasida ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi.

Savdogar va o‘g‘li haqida hozircha shu.

Buyuk mamlakatning poytaxti bo‘lgan ajoyib va shon-shuhratli shaharda tantanali bayram arafasi edi. Shu sababli erta tongdan barcha aholi – qudratli va oliyhimmat hukmdordan tortib to mardikorgacha qat‘iy tarzda ro‘za tutishga amal qilardi. To kech kirib oqni qoradan farqlash mumkin bo‘lmay qolgunga qadar barcha o‘zini ovqat yeyishdan tiyar, tashna bo‘lganlarga esa faqat toza suvda og‘zini chayishga ruxsat berilardi. Kechqurun esa barcha to‘kin-sochin dasturxon atrofida to‘planib, noz-ne‘matlardan, lazzeatli taomlardan bahramand bo‘lishardi.

Shuningdek, bu mamlakatda qadimdan qolgan yaxshi bir odat bo‘lib, o‘sha kech har kim o‘z uyiga beva-bechora-yu yetim-yesirlarni, yo‘qsillarni, yolg‘iz qolgan keksalar-u adashgan musofirlarni taklif qilishi mumkin edi. Bu odatga hashamatli qasrlar egalari bo‘lgan boy-badavlat fuqarolar ham, eski kulbalarda yashovchi kambag‘allar ham amal qilar edilar.

Shaharning eng mo'tabar va mashhur odamlaridan biri xufton namozidan so'ng machitdan chiqib atrofidagi yoru birodarlariga bunday murojaat qilibti:

– Do'stlarim! – deпти u. – Iltimosimni yerda qoldirmanglar. Ko'chada uchragan beva-bechoralarni uyimga olib kelinglar. Ular qanchalik bechorahol, ojiz va muhtoj bo'lsa-da, men ularni katta hurmat va e'tibor bilan kutib olaman. Bu odam beqiyos darajada boy-badavlat bo'lib, uning sonsiz karvonlari mamlakatning eng ichkarisigacha – buyuk daryoning yuqori oqimlarigacha borar: yelkanli kemalari dunyo bo'ylab barcha ummonlarni kezar, zilol suvli favvoralari bo'lgan soya-salqin bog'-rog'lar bilan o'ralgan hashamatli uylari hammani hayratga solar ekan. Garchi boyligi unga izzat-hurmat keltirgan bo'lsa-da, eng muhimi, ma'naviy fazilatlarini – haqqo'yligi, yaxshi ishlari va oqilligi bilan barchaning obro'-e'tiborini qozongan ekan. Beva-bechoralarga saxiylik bilan xayr-ehson ulashar, o'zganing boshiga ish tushganda, omadi ketganda yordamga tayyor, dono maslahatlari bilan eng qiyin ahvolga tushganlarni ham qutqarar, hatto Allohning yerdagi soyasi bo'lgan hukmdor ham undan maslahat so'rar ekan.

Shu sababli do'stlari uning iltimosini jon-dildan qabul qilishib, ta'zim qilganicha tarqalishibdi. Ulardan biri alohida ta'kidlab:

– Ey, ezguliklar bulog'i, kambag'allarning saxovatli homiysi, dur-u gavharlar bilimdoni! Har bir e'tiqodli musulmon tez-tez borib turadigan hammomdan qaytgan xizmatkorlarim aytganlarini iltifot qilib eshit.

O'sha hammomga, hatto bizni farovon shaharda ham tiqilib yotgan gadoylardan ham qashshoq bir munkillagan chol keldi. Bor narsasi: juldur kiyimi, charm xurjundan iborat – to'rva xaltasi-yu eski chorig'idan boshqa hech narsasi yo'q.

Hammomdan chiqib yechinish joyiga kelsa to'rva xaltasi bilan chorig'ini kimdir o'g'irlab ketibdi, balki birorta hazilkash olgan bo'lishi ham mumkin. Bechora faqat juldur kiyimda qolibdi. Buni ko'rgan odamlarning barchasi xafa bo'lib jahli chiqibdi. Shunisi g'alatiki, cholning jahli chiqishi o'rniga quvonib kulib yuboribdi. U qo'llarini ko'kka ko'tarib chin qalbidan Xudoga va o'z qismatiga shukronalar aytibdi, hamd-u sanolar o'qibdi. Bundan atrofdagilar hayron bo'lib, xijolat chekkancha o'zlarini chetga olishibdi. Garchi u odam sal g'alatiroq ko'rinsa-da, to'g'risini aytsam, u chol telba emasmikan deb ham o'yladim. Aslzoda odam boshini chayqatgancha dedi:

– U telbami yoki tabarruk odammi – biz bilmaymiz. Do'stim, uni tezroq huzurimga olib kel. Aziz mehmonim bo'ladi, dasturxon to'riga o'tqazaman.

Mana, kech kirib bayram dasturxonini yoziladigan payti keldi. Poytaxtning barcha uylarida chiroqlar yoqilib, xushbo'y taomlarni – palov, qovurilgan jo'jalar, ziravorlarning yoqimli hidi hammayoqni tutib ketibdi. Shunda aslzodaning uyiga o'sha kekxa gadoni boshlab kelishibdi. Uy egasi o'zi uni kutib olib, hurmatini joyiga qo'yib, ziyofat bo'ladigan xonaga olib kirib, dasturxon to'riga o'tqazibdi. Taomlarni xizmatkorlar qo'lidan olib, eng lazzatli

bo'laklarini mehmonga solib beribdi. Ko'rsatilgan izzat-hurmatdan cholning boshi osmonga yetib, yuzlaridan nur yog'ilibdi. Mehmonning bu ahvolini ko'rgan xo'jayining mehri tovlanib, undan so'rabdi:

– Ey, marhamatli otaginam, biror-bir istaging bo'lsa ayt, men bajo keltiray.

Chol yorqin tabassum bilan javob beribdi:

– Barcha farzandlaring va nevaralaringni menga ko'rsat, fotiha beray.

Aslzodaning voyaga yetgan to'rtta farzandi va uchta nevarasi kirib chol huzurida tiz cho'kishibdi. Chol esa ularning boshini silab, fotiha beribdi. Bu qadimiy marosim tugagach, uy egasi choldan fotiha berishini so'rabdi. Chol unga fotiha beribdi, quchoqlab yuz-ko'zlaridan o'pibdi.

Tiz cho'kib o'tirgan uy egasi hayajonlanib o'rnidan turibdi va cholga murojaat qilib:

– Otaginam, sizdan ming bor uzr so'rayman, aybga qo'shmaysiz, sizga bir savolim bor. Uyinga kirganingizdan beri nuroniy yuzingizdan ko'zimni uzolmayman. Dunyoda go'yo sizdan boshqa yaqin odamim yo'qday. Eslab ko'r, otaginam, sen bilan ilgari biron yerda uchrashganmidik?

– Bajon-u dil seni kechiraman, o'g'lim,– javob beribdi chol, tabassum bilan.– O'z navbatida men ham senga savol bermoqchiman! Kichkina jilg'a bo'yidagi sersoya daraxtzor yodingdami? Daraxtga bog'lab qo'yilgan xachir bilan sariq baytal-chi, ota-bola xurjundan qimmatbaho dur-u gavharlarni, tillalarni teng bo'lganimizni eslaysanmi?

Shunda savdogar qariyaning oyoqlariga yiqilib yer o'pibdi va o'rnidan turib xitob qilibdi:

– Ey sevikli otam, sizni bu yerlarga keltirgan Allohga hamd-u sanolar boʻlsin! Mana, shu uy sizniki, men, oʻgʻillarim, nevalarim barchamiz sizning xizmatingizda, sizning qulingizimiz.

Ota-bola quchoqlashib, uzoq vaqt koʻzlaridan quvonch yoshlari arimabdi. Bir muncha vaqt oʻtib oʻzlariga kelgach, savdogar odob bilan otasidan soʻrabdi:

– Ey hurmatli otam, ayting-chi, oʻsha tongda barcha boyligingizni boʻlishib ikkalamiz ikki tomonga qarab umrbod boʻlmasa ham, uzoq muddatga ajralib ketganimizga sabab nima?

Qariya javob berdi:

– Gap bundoq: esingda boʻlsa biz ish bilan uydan chiqqach, omadimiz yurishib ketaverdi. Yodingdami, doim men „Inshoolloh“ deb takrorlardim. Omad yuz oʻgirmasin deb qoʻrqqandim oʻshanda. Karvonsaroyga qaytib barcha-barchaning koʻz oldida qolgan boyligimizga hech kim tegmaganini koʻrib, bu taqdirning bizga bergan oxirgi omadi boʻlsa kerak deb oʻyladim, chunki insonga omad doim kulib boqavermaydi. Omadsizlik va baxtsizlik bizni taʻqib qilmasin dedim. Seni va oilamizni shu balolardan daf qilay va oʻzim giriftor boʻlaqolay, degan maqsadda qildim shu ishni... Eskidan bir gap bor: faqat ahmoqlar-gina momaqaldiroq paytida daraxt ostiga yashirinadi... Ayriliq meni ne koʻyga solganini koʻrib turibsan. Ziyraklik bilan ish qilganimni endi bilgandirsan?

Bu gaplarni eʼtibor bilan tinglab turganlar qariyaga ehtirom bilan taʼzim qildilar. Uning ziyrak aqli, donoligiga, oilasiga boʻlgan mehriga qoyil qoldilar.

Mehmonlarning eng keksa va hurmatlilaridan biri so'radi:

– Ey, tog'amning mehribon akasi, nima sababdan bugun gadoy xaltangni o'g'irlatgach, yig'lash o'rniga shod-xurram bo'lib quvonding? Beadablik bilan bergan savolimga jahling chiqmasin. Lozim topsang, javob ber. Qariya yoqimli tabassum bilan javob beribdi:

– Men shuning uchun shod-xurram bo'ldimki, o'sha lahzada shum taqdir meni ta'qib qilishdan charchaganligini tushundim. O'zing o'ylab ko'r: bu dunyoda gadoy bo'la turib xaltasini o'g'irlatgan odamdan ko'ra qashshoq va omadsiz inson bormi? Peshonamga bundan-da og'ir qismat yozilishi mumkinmi? Bu borada xato ketmaganimni ko'rib turibsan. Shu bugunning o'zidayoq o'g'limni, nevara-chevaralarimni topib oldim-ku. Endi qolgan umrimni xavotir olmasdan, ularning boshiga og'ir qismat toshi tushmasin deya, quvonch va mehr qurshovida osoyishta o'tkazish nasib etsin, inshoolloh! Mehmonlar yana unga ta'zim qilishdi va bir ovozdan:

– Omad emas, qismat muhim ekan,— deb ta'kidlashdi.

Ruschadan
Abdunabi ABDULQODIR tarjimasi

TUNGI BINAFFSHA

Rossiyaning oʻrta mintaqalaridagi nam botqoqliklarda faqat tunda ochiladigan ajoyib gul boʻlib, kech kirganda yoqimli, muattar hid taratadi. Agar uni uzib olib suvga solib qoʻyilsa, ertalab noxush va badboʻy is chiqaradi. U oddiy binaffsha turlaridan emas. Didsiz dalahovli egalari va ziyoli mehmonlar uni tungi binaffsha deb ataganlar. Qishloq dehqonlari ham unga turlicha nom berganlar, lekin ular yodimdan koʻtarilgani sabab men ham uni tungi binaffsha deb atayqolaman. Undan dorivor oʻsimlik sifatida foydalanishmagan, hatto bayram va toʻylarda bezak oʻrnida ham ishlatilmagan. Uni yoqtirishmagani uchun har doim eʼtibordan chetda qolib kelgan. Bu xushboʻy gulning ot oʻgʻrilari-yu jodugar va afsungarlarga aloqasi bor, deydiganlar ham u yer-bu yerda uchrab qoladi. Lekin xalq tabobati, rasm-rusumlarini oʻrganuvchilar hali bunday oʻy-fikrlardan uzoq edi. Saratovlik va saritsinolik tanobchi, aql-hushi joyida boʻlgan qadrdon doʻstim Maksim Ilich Trapeznikov ana shu tungi binaffsha haqida aql bovar qilmaydigan bir hikoyani aytib berdi.

Oʻshanda biz Volgada yuqoriga qarab paroxodda suzib borar, yoʻl-yoʻlakay sterlyad baligʻi va qisqichbaqalarni rohatlanib tanovul qilardik. Be-

korchi vaqtimiz ko'p edi. Tungi binafsha haqidagi suhbatimizga yetti-sakkiz yoshlardagi quvnoq bir qizcha sababchi bo'ldi. U chaqqonlik bilan shu guldand kichik-kichik guldastalar yasab sotardi.

– Siz haqsiz,– dedi u,– xalq bu gulni nima deb atashini hech kim bilmasayam kerak yoki buning nima deb atalishini tez esdan chiqarib yuborishganmikin? Binafsha rangiga kelsak, bu rangni rus xalqi unchalik bilmaydi, tilga ham olmaydi. Nofarmon rangi nastarinni eslatgani uchun bilishadi, o'shanda ham nastarin rangi deb atashmaydi, baxmal rangi deyishadi. „Tungi binafsha“ atamasini savodi g'ovlab ketganlar o'ylab topgan bo'lsalar kerak. Nima sababdan bu atama ruslar ichida keng yoyilib ketganini, rostini aytsam, anglab yetmadim. Eshiting, hozir men sizga bu gul haqida ajoyib bir hikoya aytib beraman. Agar birorta begona odamdan eshitganimda ishonmasdim. „Yolg'on gapirib boshimni qotirma, og'ayni“, degan bo'lardim. Gap shundaki, bu voqealarga men o'zim bevosita guvoh va ishtirokchi bo'lganman, ayanchli jaf chekkanman desam ham bo'laveradi. Bir finjondan jiguli pivosi yetarmikan ikkimizga? Tomoqni ho'llashga? Bu yerlarning pivosi ajoyib.

Xullas, Moskva geodeziya institutini muvaffaqiyatli bitirgach, birinchi toifali yer o'lchovchi-muhandis degan qizil diplom va zarhal gerbli furajkaga ega bo'ldim. Tez orada o'zim tug'ilib o'sgan Saritsinoga, ota-onam oldiga jo'nadim. U yerda otamning umr bo'yi ishlab orttirgan uch yuz botmoncha yeri bo'lib, yog'ochdan ishlangan bir yarim qavatli uy qurgan, oldi gulzor, atrofi mevali bog', rezavorlar yetishtiriladigan poliz. Bir juft ov-

chi it, ko'ppaklar boqqan. Hozirgilari o'n ikkinchi avlodi bo'lsa kerak. Baliq ovi uchun barcha anjomlari bor. Agar qo'lda tayyorlangan murabbo-yu sharoblarni aytadigan bo'lsak, bu joylarni jannatning o'zi deysiz, Ey, Xudo! O'qib ulg'ayib, savlatli, kelajagi porloq yaxshi mutaxassis bo'lib yetishgan holda kindik qoni to'kilgan ota-ona uyiga qaytib kelish qanday yaxshi, qanchalik quvonch! Otam u yerda umr bo'yi yer o'lchovchi bo'lib ishlagan, yaqindagina gubernyaga ko'tarilgandi. Otam o'z xizmatini ancha yillar muqaddam, o'tgan asrning oltmishinchi yillarida, krepostnoy huquq endigina bekor bo'lgan davrlarda boshlagan. Tilla suvi yugurtirilgan, yaltiroq gerbli furajkam, yashil rangli formamni, Seys¹ obyektivi o'rnatilgan va takomillashtirilgan teodolit va astrolyabiyani² ko'rib otamning og'zi ochilib qoldi. Qadimgi yer o'lchovchi sifatida unga, ayniqsa, obyektiv yoqib qoldi: „Xudoyim, hozirgi zamon texnikasi, qanchalik rivojlanib ketibdi-ya! Axir bu oddiygina yer o'lchovchi asbob emas, balki osmon jismlarini kuzatuvchi teleskop-ku! Noo'rin bergan savolim uchun kechirasan, o'g'lim, asbobsozlikning bu bebaho namunasi necha pul turarkan?“.

– Teodolitning narxi qancha turishini bilmayman, sotib olmaganman, buni menga institutimiz direktori yaxshi xulqim, o'qishda a'lochi bo'lganim uchun sovg'a qildi, – deb javob berdim. Buni eshitgan onam quvonchdan mehri tovlanib ko'z yoshi qildi.

¹ *Seys* – nemis optik-mexanigi.

² *Astrolyabiya* – geodeziya asboblari.

– Xudoning mehribonligini qara-ya, – dedi onam, – endi otang bemaolol oyoq-qo‘lini uzatib uyida dam olsa ham bo‘ladi, otang ishini o‘z qo‘lingga olasan, davom ettirasan, o‘z aravangni o‘zing tortasan. Biz esa hozircha senga tagli-tugli, yaxshi, boy oiladan kelin qidiramiz. Volga ortida bunaqalar ko‘p: aqlli, chiroyli, ishchan, seplari ham yaxshi.

Shu payt otam uning shashtini qaytardi:

– Shoshma, onasi. Shoshgan – yo‘ldan adashgan. O‘g‘limizni uylanishiga hali vaqt bor. Endigina yigirmaga kirdi. Poytaxtning diqqinapas iqlimidan keyin bu yerdagi toza havodan to‘yib-to‘yib nafas olsin, qush, baliq ovlasin, tanish-bilish orttirsin, keyin u yog‘i bir gap bo‘lar. Ajoyib miltig‘imni senga esdalik uchun sovg‘a qilaman, o‘g‘lim. Men endi ovga yaramay qoldim. Ko‘p gapirsam ham chakagim og‘riydi. Shuni aytishim kerakki, shahar hayotidan so‘ng bu yerlarda ov qilishga berilib ketdim. Kashandaga o‘xshab shusiz tur olmaydigan bo‘lib qoldim. Kunlarimni ov qilib o‘tkazardim. Doimiy hamrohim, ustozim desam ham bo‘laveradi, veterinar Ivanov („i“ni cho‘zib talaffuz qildi) edi. U ovga juda ishtiyoqmand, tolmas, tajribali bo‘lib, o‘qni miltiqqa ustalik bilan joylardi. Ilgari otamning ovdagi ajralmas hamrohi bo‘lgan. Tez-tez u bilan uch-to‘rt kunga ovga jo‘nardik. Xizmatkorimiz Agata onamning o‘ng qo‘li edi. Ovgga otlanayotganimizda xaltalarimizga turli-tuman yegulik, botqoqlarda sovqotmaslik uchun ichkilik ham solib qo‘yardi. Tong otmasdan jo‘nab ketardik.

Qiziq, Agatani o‘n yildan beri bilardim (uning asl ismi Agafya bo‘lib, yoqimli eshitilsin deb onam

uni Agata deb atardi), kuzda ta'tilga kelganlarimda doim ko'rib yurardim, Moskvaga qaytgach uning yuzini, ovozini, qaddi-qomatini eslay olmasdim. U kamsuqum, bosiq, saranjom-sarishta, rangpar, ko'zlarida ilg'ab bo'lmas g'ayrioddiy ifoda aks etardi.

Mana endi so'zlab beradigan hikoyamga yaqinlashdik. Bir mahal Ivanov bilan loyxo'raqlarni ovlab yurib uydan ancha uzoqlashib ketibmiz. Tajribali sherigim ham atrofga alanglab hayron bo'ldi. Shu payt g'arb tomonda uzoqdan yog'och qoziqlarni ko'rib qoldik.

– Nazarimda bu yerlarni bilgandekman. Mana bu uycha toshqinda suv ostida qolmasligi uchun qoziqlar ustiga o'rnatilgan, hozir u eskirib ketgan, kekxa lo'li xotin yashaydi, deyishadi. Xotinlarning gapiga qaraganda u jodugar emish. Biz o'qimishli ziyolilardan bo'lganimiz uchun bu gaplarga ishonmaymiz, lekin borib ko'raylik-chi. O'zimizning choyimiz bor, hech bo'lmaganda qaynoq suv berar. Botqoqda rosa ivedik, issiq choy zo'r ketadi, charchoqni oladi.

Uycha tomon yurdik. Keldik. Haqiqatan ham xarob kulba ekan. Qorayib ketgan, qoq suyagi qolgan burundor kampir yasharkan, ko'rinishi xuddi lo'li. Olov yoqib mis tog'arachada suv qaynatdi. Choy damladik, ichdik, kampirni ham siyladik. Kampir menga qarab turib:

– To'ram, qo'lingni ber, fol ochib qo'yay, – dedi.

– Hayda bu badbaxtni, jin ursin,– to'ng'illadi Ivanov.

Kampir qo'limni ushlab oldi-da, javray ketdi:

– Eh, to‘ram: yoshsan, go‘zalsan, baxtli va boy bo‘lasan. Chap yoningda qop-qora bir odam turibdi, senga yovuzlik qilish niyatida, lekin undan qo‘rqma. Yoshgina, chiroylikkina bir qiz sendan ko‘zini uzmayapti. Uzoq yashaysan, sakson yoshdan ham o‘tasan...

U lo‘lilarga xos telba-teskari gaplarni ko‘p gapirdi. Men unga o‘n besh tiyin berdim. U yana qo‘limni ushlab olib: ataganingni ber, yoqimtoy to‘ram, yoshsan, iltifotlisan. Men senga haqiqiy Misr fir‘avnlari usulida fol ochaman.– Hech qo‘limni qo‘ymasdan xiralik qilib turib oldi – men unga yarim so‘lkavoy berdim. U o‘z gapidan qolmas, lo‘lilarga xos gaplaridan tinmasdi. Jonimga tegdi. Ketishga hozirlanganimda ham gaplarini takrorlashdan qolmasdi. Telpagimni kiyib, miltiqni yelkamga osdim – kampir qo‘llaringa yopishib oldi.

– To‘ram, nuri diydam, quloq sol. Bilaman, xaltangda aroq bor, bir stakanini quyib ber – men senga hech kim bilmaydigan sirli fol ochib, haqiqatni aytaman... Qo‘rqadigan joying yo‘q. Nimadan ham xavfsiraysan? Umring oxirigacha bo‘ladigan ishlarni to‘g‘ri va xatosiz aytaman.

Nima ham qilardim! Kampirga bir stakan aroq quyib berdim. Tomog‘i taqillab turgan ekan, ishtaha bilan, maza qilib ichib oldi, gazak ham qilmadi.

– Eng muhimi, navqiron to‘ram, ot va mushuk ko‘zlaridan ehtiyot bo‘l, shuningdek, muattar hidli tungi o‘simliklardan, ayniqsa, oy to‘lgan tundan. Endi senga oq yo‘l bo‘lsin. Agar men aytgan shu uch balodan xastalanib qolsang, kulbamga kel, senga o‘tkir qaytariq qilib beraman.

Biz uyga qaytdik, o'sha kuni boshqa ov qilmadik, yo'l-yo'lakay lo'liga fol ochdirganim uchun Ivanov meni jerkib keldi:

– O'ylab topganini qara, bir stakan aroq uchun fir'avnlr zotini kavlashtirish kerakmidi? Eh, poytaxt olimlari, o'rgildim sizlardan! Ertasiga ertalab yomg'ir boshlanib, uzoq muddatga cho'zilib ketdi. Ovni qoldirishga to'g'ri keldi: kunduzlari kitob o'qish bilan mashg'ul bo'ldim, kechqurunlari yo klubga borib, yo uyda qarta o'ynab vaqt o'tkazdik.

O'zim ham eslolmayman: qachon Agataning ko'zlari meni nihoyat darajada hayratga soldi? Nazarimda stol atrofida o'tirganimizda. Tasodifan Agataga qarab, ko'zlariga tikildim: ko'z qorachiq-lari ajoyib tarzda yonib tovlanardi. U boshini qayoqqa bursa qorachiq-lari o'zgarib, goh yashil, goh qizil, goh moviy, zangori, goh binafsha rangiga kirardi. Ko'z rangining bunday jilolanishini ba'zan bino ichida, qorong'ilikda ot va mushuklarda kuzatganman. Shu paytdan Agatani, xuddi birinchi marta ko'rgandek bo'ldim, garchi uni bir necha yillardan beri yaxshi bilsam ham. Birdan u menga boshqacha ko'rinib ketdi: bo'y-basti, kelishgan qaddi-qomati, xatti-harakatlaridagi ishonch meni lol qoldirdi. Yoshini aniqlay olmadim. O'ttizmi? O'ttiz beshmi? Qirqmi? Ostki labi o'qtin-o'qtin uchib turardi. U hech qachon kulmas, tabassum qilmas, lekin xursand va dilcash paytlarida birdan yuzida jozibador iliqlik paydo bo'lardi.

Bir kuni onamdan Agataning o'tmishi haqida so'rab qoldim, ammo biror-bir qoniqarli javob ololmadim.

– Agata ichkilikka ruju qo‘ygan, kambag‘allashgan zodagonning xizmatkoridan nikohsiz tug‘ilgan: g‘irt yetim, biz unga muruvvat ko‘rsatib, boqib oldik. Bolaligidan xo‘jalik ishlariga o‘rgatdik, dastlab boshlang‘ich, keyinchalik o‘rta maktabda o‘qitdik. Yomon emas, unga ko‘rsatilgan muruvvatdan minnatdor bo‘lib, itoatli va ziyrak qiz bo‘lib o‘tdi. Keyinchalik o‘n bir yoshlarida qayoqqadir gumdon bo‘ldi, iziniyam ko‘rsatmadi. Bir yildan so‘ng qaytib keldi. Ma‘lum bo‘lishicha, lo‘lilar bilan daydib yurgan ekan. To‘lib-toshib, yig‘lab qaytib keldi. „Xudo haqqi, meni kechiringlar, qabul qilinglar. Bundan buyon dilingizni og‘ritmayman“, deb yolvordi. Nima ham qilardik? Qabul qildik. Vaqt o‘tdi. Agataga qarab ko‘zimiz to‘ymasdi, maqtovgaga so‘z yo‘q, xonadonimizda bir xilqat ulg‘aymoqda, ham chevar, ham pazanda, xudojo‘y, yuvosh, aqli, tejamli va quvnoq... Nima bo‘ldi deng?..

Bir kuni dasturxon atrofida o‘tirib Agatani tushlikka chaqirdik. Xuddi suvga tushgan mushukdek kirib keldi: boshi quyi solingan, ko‘zi yerga qadalgan. „Nima bo‘ldi senga?“ Eshitilar-eshitilmas javob berdi: „Mening muruvvatli xaloskorim, ijozat bersanglar. Belogor cherkovida sochimni qirqtirib, rohibalikka o‘tsam“. „Ey, Xudoyim, ajoyib gap-ku? Bor kuchimizni ishga solib, bu yo‘ldan uni qaytarmoqchi bo‘ldik: Bu nima degan gap, axir endigina o‘n olti yoshga to‘lding-ku, qanaqangi og‘ir gunoh ish qilding?.. va shunga o‘xshash gaplar aytili. Yo‘q, deb turib oldi, ertalab kiyim-kechaklarini yig‘ishtirib ro‘molga tugdi-da, g‘oyib bo‘ldi. Chin dildan unga achindik, nima ham qilardik, miyasi ni shu narsalar chulg‘ab olgan bo‘lsa?

Shundan so'ng necha yil o'tgani onamning yodida yo'q: yetti yilmi, sakkiz yilmi, xo'sh nima deb o'yladingiz, yana Agata uyimizda paydo bo'ldi. Tiz cho'kib kechirim so'radi: „Men badbaxt, adashgan bandani oxirgi marta kechiringlar. Farishta-dek cheksiz muruvvatingiz haqqi, iltijo qilaman. Xudo va muqaddas Injil oldida qasam ichaman, bu oxirgisi. Shu bugundan boshlab sizga ham, xonadoningizga ham, avlodlaringizga ham sodiq qul bo'lay....“ – shunga o'xshash gaplarni aytdi.

Shu paytdan boshlab tinchgina, itoatgo'ylik va odob bilan, xuddi rohibalardek, xonadonimizda yashab keladi. Undan, xuddi cherkovdagidek sham va xushbo'y moy hidi anqib, osoyishtalik ufurib turadi.

Tez orada go'yo xonadonimizdagi eski bir buyum kabi Agataga e'tibor bermay qo'ydim. Uzun-uzun kipriklari ostidan goho charaqlab turgan ko'zlari ham meni qiziqtirmas va bezovta qilmasdi. O'sha paytlarda ota-onamning qistovi bilan uylanish taraddudiga tushib qolgandim va munosib kelin qidirardik. Taomilimizga ko'ra orzu qilsa arziydigan kuyov edim: yosh, sog'lom, qaddi-qomatim joyida, o'qimishli – muhandislik darajasida, uch tur usulda vals, mazurka va pedespan raqsiga tushardim, fransuzcha kadril musiqasiga yaxshigina dirijyorlik ham qilardim. Qolaversa, otamning mol-mulki ham ko'zga ko'rinarli edi. Chiroyli va boy-badavlat qizlardan ko'z ostiga olib qo'yganlarim ham bor edi. Mana shu yerda boshimga iblis baxtsizlik yog'dirdi...

Qaysi yili sodir bo'lgani hozir yodimda yo'q, lekin iyun oyining oxirgi juma kuni bo'lgani esim-

da. O'sha kuni bizning Volga ortida kamdan-kam uchraydigan, chidab bo'lmay darajada jazirama issiq bo'ldi, faqat yarim kechaga yaqinlashganda bema'lol nafas olsa bo'lardi. Cho'milib olib ovqatlandim va anchagina qarovsiz bo'lib qolgan, biroz salqin bog'imizga chiqdim va ko'ylak yoqalarini yechib o'rindiqqa o'tirdim. Oh, kunduzgi diqqinapas jaziramadan so'ng xushbo'y va salqin havodan nafas olish naqadar rohat! Qorong'ilik quyulashib borardi. Kumushdek nurlarini taratib dum-dumaloq to'lin oy ham chiqdi. Bog' sehrli nurga chulg'andi. Kimnidir yengil oyoq tovushi eshitildi.

Boshdan-oyoq och-yashil nur taratib Agata kelardi.

– Yoningizga o'tirishga ijozat bering, Maksim Ilich, – deya titroq ovozda murojaat qildi u.

Men surildim.

– Marhamat, o'tiring. Qarang, qanchalar ajoyib tun.

– Ha, juda ajoyib, latofatli kecha, – dedi u. – Guldasta terib keldim. Sizga, oling, xushbo'y.

Guldastani olarkanman lazzatlantiruvchi, to'linlantiruvchi, intiq muattar hid bilan birga tiz-zamda uning qaynoq kaftlari haroratini sezdim. A'zoi-badanimni – oyog'im uchidan sochimning tolasigacha allaqanday yengib bo'lmay jo'shqin bir istak qamrab oldi – bunday hissiyotni ilgari hech qachon boshdan kechirmagandim. Butun vujudim titrar, u bo'lsa otash nafaslarini yuzimga ufurib, sekin gapirardi.

– Agar bilsangiz edi, Maksim Ilich, oilangizga qanchalik bog'lanib qolganimni! Barchanizni yax-

shi ko'raman! Otangizni ham, onangizni ham, sizni ham. Ha, sevaman! Sevaman! Sevaman. Oh, Maksim Ilich, umrbod sizning qulingiz, itingiz, oyog'ingiz ostida poyandozingiz bo'lishni istardim! Haddan tashqari sizni sevaman! Siz uchun jonimni ham berishga tayyorman! Sizning sog'ligingiz yoki huzur-halovatingiz uchun hech narsani ayamayman, jonimni ham, borlig'imni ham! Jonim sizga sadag'a!

Yo'q! Bu tunni so'z bilan ifodalab bo'lmaydi! Sevishganlar hamrohi, oyparastlar va murdalar yo'ldoshi bo'lmish to'lin oy, tungi binafshaning mast qiluvchi xushbo'y hidi, tashnalikdan telba bo'lgan vujud, goh yashil, goh qizil ranglarda tovlanib turgan ko'z qorachiqdari...

Titroq vujudini yalang'och ko'kragimga bosgancha davom etdi Agata:

– Ko'p yillardan beri amalga oshmay yurgan yagona orzuyim bor – lablaringizdan bo'sa olish – keyin o'lsam ham roziman.

Biz o'pishdik. Oh, qanday bo'sa edi bu! Oyog'im ostidagi yer charxpalak bo'lib aylanib ketdi, o'zim esa jinni bo'layozdim. U bo'lsa zavq-shavqqa to'lib shivirlardi:

– Yana, yana, yana...

Xonamga tong otarda qaytdim. Oyoqlarim chalishar, boshim g'uvillar, mushaklarim zirqirab, qo'llarim titrar, yuzim esa lov-lov yonardi. Onam kirib kelib so'radi:

– Senga nima bo'ldi, Maksim, juda boshqachasan?

– Bu issiqdan, kunduzi rosa jazirama bo'ldi, – dedim.

– Yo‘q, oftob urgan emas. To‘lin oy ta‘siri bu, bor ko‘rpangga kir. Uxlab tursang o‘tib ketadi, – dedi onam.

Men yotdim. Tunda oldimga Agata kirdi, tongga yaqin yashirincha uning oldiga, boloxonaga chiqdim. Shu tariqa doimo har kuni, har tunda, har soatda ko‘ngilxushlik qilardik. Biz bir-birimizga chan-qoq, intiq edik, to‘ymaslik. Bilmadim, yovvoyi ovloqda tug‘ilib o‘sgan bu ayol sevgi bobida shunchalar darajada o‘ynoqilik, hayosiz usullarni nazokat bilan qo‘llashni qayerdan o‘rgangan? Shu haqda o‘ylasam hozirgacha uyatdan yerga kirgudek bo‘laman. Lekin o‘sha paytlarda do‘zaxiy huzur-halovatda va lazzatda edim, go‘yo ko‘zga ko‘rinmas rishtalar meni bu shaytoniy farog‘atga o‘rab-chirmab tashlagandi. Har ikkimiz telbalar-cha shod-xurram edik, sevgimizdan boshqa narsa to‘g‘risida o‘ylamasdik. Biz bir-birimizni uzoqdan ham topib olardik – ovozimizdan, yurishimizdan, hidlarimizdan tanirdik – jilovlab bo‘lmas telbalardek quturgan ehtiros bilan lazzatlanish uchun bir-birimizning bag‘rimizga otilardik, lekin tashnaligimiz qoniqmasdi. Atrofimizdagi barcha butazorlar, omborxonalar, otxona-yu yerto‘lalar, qurilayotgan xonachalar – sevgimiz uchun boshpana bo‘lardi.

Agata ochilgandan ochilib yashnar, men esa tinimsiz halokat sari qadam tashlardim. Tinka-madorim qurib qoq suyak bo‘lib qoldim, yurganda oyoqlarim qaltiraydigan bo‘ldi. Ishtaham yo‘qoldi, xotiram shu darajada susayib ketdiki, nafaqat o‘qib-o‘rganganlarim, o‘qituvchi va o‘rtoqlarimningina emas, balki ota-onamning ismlarini ham

unuta boshladim. Men faqat sevgini, sevgilim siy-
mosinigina yodda saqlardim.

Qiziq, surbetlarcha ehtirosli, umidsiz, lekin orombaxsh sevgimizni uydagilardan hech kim bil-
masdi. Balki otashin sevishganlarni qo'riqlovchi
farishtasi bordur? Lekin, iblisning tuzog'iga ilin-
ganimni onam allaqachon sezgan ekan. Havo al-
mashtirib, sayr-tomosha qilib Moskvaga borib
kelishim uchun onam otamni ko'ndirdi. O'sha
paytda Moskvada katta ko'rgazma ochilgandi.
Ota-onamning g'amxo'rligini rad qila olmadim,
shashtini qaytargim kelmadi. Moskvaga jo'nab ket-
dim. Ammo Nijniy Novgorodga yetganda Agataga
bo'lgan intiqligim, qattiq sog'inch meni qamrab
oldi. Oyog'imni qo'limga olib duch kelgan birinchi
poyezddayoq uyga qaytdim. Ota-onamga yolg'on
gapirdim – tuturiqsiz, telba-teskari bahonalar qil-
dim. O'z uyimda yakkamoxov bo'lib qoldim. Or-
nomus va vijdon azobi ich-etimni kemirardi. Bir
necha marta o'z jonimga qasd qilmoqchi ham
bo'ldim, ammo ota-onamga rahmim keldi. Ham-
masidan ko'ra Agataga ko'nglim sust ketganligi
meni hayotga qaytardi. Ana shunda fidoyi onam
meni sharmandalarcha bog'lab tashlagan sehr-jo-
duni yechishga bel bog'ladi. Dastlab men bilan
doimo ovga chiqqan moldo'xtir Ivanovni tergay
boshladi. U astoydil yordam berishga kirishdi.
Lo'li kampirning huzuriga kirganimiz, u kelajagim
haqida fol ochgani, nimadan ehtiyot bo'lishim,
qo'rqishim kerakligi haqida aytganlarini va shu
balolarga duch kelganimda qaytariq qilib berishi
haqida oqizmay-tomizmay so'zlab berdi. Shundan
so'ng onam lo'li kampirga borib uzoq suhbatlash-

di. Ketayotib chorakta yuztalikni bergan ekan, u olmabdi. „Men Xudo yo'lida yordam beraman, pul olmayman“, deпти. Oxiri onam katta cherkovdagi muqaddas ruhoniy otaxon Gavriilga boribdi. U yo'l-yo'riq ko'rsatib, oq fotiha beribdi. Jabroil alayhissalom kuni yetib keldi. Onam uyda xudoyi o'tkazdi. Oila a'zolari, shu jumladan Agata ham zalda to'plandik. Onam menga nima qilishim va nima deyishimni o'rgatdi. Marosim lozim darajada o'tdi. Ruhoniylar chiqib ketishdi. Shundan so'ng onam Agataga qarata muloyimlik va bosiqlik bilan jiddiy tarzda dedi:

– Azizam Agata, mana necha yillardan beri oilamizning eng yaqin do'stisan, doimo yordamchim bo'lib kelding, mehnatingni ayamading, sabr-qanoat bilan yashading. O'ylab ko'rsam, xonadonimizga yordamchi bo'lib yashab kelganing yetar, endi bu yog'iga o'zing mustaqil bo'lib o'z uyingda o'z xo'jaligingni yuritib yashash vaqti yetdi, degan xulosaga keldik. Mana senga, katta bo'lmasa ham, yetarli darajadagi bir parcha yerga egalik qilish vasiqasi solingan hamyon – bu erimdan, mendan esa yigirma bosh tovuq, g'oz, o'rdak, kurka. O'g'lim Maksimdan zarur uy jihozlari va esdalik uchun Mozer tayyorlagan tilla soat olasan. O'g'lim, ularni Agataga topshir.

Soatni berdim va so'ngi marta Agataga nigoh tashlab xayrlashdim, uning rangi o'chib ketdi. Shundan so'ng onam dam solingan muqaddas chilla suvini shu yerda hozir bo'lganlarga sepib chiqdi va ayni daqiqalarda Tangriga bag'ishlab ta'sirli hamd-u sanolar o'qidi: „Ey, Xudoyim, gunohlarimizni o'zing yarlaqagin, qalblarimizdagi

qahr-g‘azabdan forig‘ et, musibatlarimizga malham ber...”

Hammasi tamom bo‘ldi. Agata sovg‘a qilingan pul va buyumlardan birortasini ham olmasdan, hech kimga hech narsa demasdan, shu tunning o‘zida uydan g‘oyib bo‘ldi.

U abadiy izsiz yo‘qoldi. Onam uni yodga olib, gunohkor banda Agafiyani azob-uqubat va dardlaridan xalos qilishni so‘rab o‘z ibodatlarida Xudoga doimo iltijo qiladi.

*Ruschadan
Abdunabi ABDULQODIR tarjimasi*

MUNDARIJA

Nashriyotdan	5
Buyurtmaga binoan.	
<i>Nilufar Hayitaliyeva tarjimasi</i>	7
Paganini skripkasi.	25
Moviy yulduz.	
<i>Abdunabi Abdulqodir tarjimasi</i>	34
Chexov xotirasiga.	
<i>Oygul Suyundiqova tarjimasi</i>	52
Minnatli non.	
<i>Dilorom Murodova tarjimasi</i>	91
Nastarin voqeasi.	
<i>Temur Tangriberganov tarjimasi</i>	101
Zumrad ot.	
<i>Oygul Suyundiqova tarjimasi</i>	109
Qismat va omad.	
<i>Abdunabi Abdulqodir tarjimasi</i>	132
Tungi binafsha.	
<i>Abdunabi Abdulqodir tarjimasi</i>	142

Adabiy-badiiy nashr

ALEKSANDR KUPRIN

MOVIY YULDUZ

Hikoyalar

„Ziyo nashr“ nashriyoti
Toshkent – 2022

Muharrir
Badiiy muharrir
Musahhih
Sahifalovchi

*Malika Kamolova
Bahodir Ibragimov
Zikrilla Mamatov
Surayyo Sunnatullayeva*

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019
22.08.2022-yilda bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi
84x108^{1/32}. Ofset qog'oz. „Bookman Old Style“ garniturasida
ofset usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 8,4.

Adadi 1000. Shartnoma № 13-22.

Buyurtma raqami

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyat

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

„DIZAYN-PRINT“ va „Yangi asr avlodi“
bosmaxonalarida chop etildi.

„DIZAYN-PRINT“ MCHJ, Toshkent shahar, Chilonzor tumani,
Cho'ponota ko'chasi, 28-a uy.

„Yangi asr avlodi“ MCHJ Toshkent shahar, Chilonzor tumani,
Qatortol ko'chasi, 60-uy.

Kuprin, Aleksandr.

K 93 Moviy yulduz. [Matn]: hikoyalar / Aleksandr Kuprin
tarjimon: Abdunabi Abdulqodir. – T.: „Ziyo nashi
nashriyoti, 2022. – 160 b.

ISBN 978-9943-8520-1-3

UO'K 821.161.1-3
KBK 84(2Ros=Rus)

Aleksandr KUPRIN

MOVİY YULDUZ

ZIYO NASHR

fb.com/ziyo.nashr

ziyonashr@mail.ru

ISBN 978-9943-8520-1-3

9 789943 852013